

Sefaradi Haggadah

with a commentary and
Halachot pertaining to Pesach

written by Yeshivat Torat Emet of Highland Park NJ

IN COOPERATION WITH
Congregation Etz Ahaim

Table of Contents

Foreword.....	5
Introduction.....	8
Halachot.....	12
Introduction to Kashering for Pesach.....	12
Haga'alah.....	16
Baking Ovens.....	18
Pans.....	19
Baking Mold and Pans.....	20
Gas Stoves.....	21
Microwave Oven.....	23
Water Heater.....	24
Dishwashers.....	25
Mortar and Pestles.....	26
Glass Vessels.....	26
Porcelain Vessels.....	27
Plastic Vessels.....	27
Pots and Pressure Cookers.....	28
Plates, Spoons, and the Like.....	29
Vessels Used with Cold Food.....	30
Vessels Made of Wood, Stone, and Bone.....	30
Tables.....	30

Tablecloths.....	31
Baby Chairs.....	31
Refrigerators.....	32
Sinks and Marble Countertops.....	32
Coffee Machines.....	33
Books.....	33
Dentures, Fillings, and the Like.....	34
The Laws of Tovelng	35
Preparing vessels for tovelng.....	36
The beracha over tevilat kelim.....	37
The proper way to tovel vessels.....	37
Which types of vessels require tovelng?.....	39
Tovelng an electric appliance, such as a kettle or toaster.....	41
Sources.....	42
Questions & Answers Regarding Bedikat Chametz	42
Bedikat Chametz & Kol Chamira	49
Blessing over Bedikat Chametz.....	49
Kol Chamira.....	49
Serefat Hametz - burning the chametz.....	50
Halachot of Erev Pesach	52
Introduction.....	52
Food That Can Be Eaten on Erev Pesach.....	56
Good Things to Do on Erev Pesach.....	59

Halachot and Instructions Regarding the Seder.....	61
The Seder platter.....	63
The Seder Procedure.....	65
Kadesh - Kiddush Over Wine and Drinking the First Cup.....	65
Urchatz - The Washing of Hands.....	68
Karpas - The Eating of a Vegetable Dipped in Salt Water.....	68
Yachatz - Breaking the Middle Matzah.....	69
Magid - The Recitation of the Haggadah.....	70
Rachtzah - Washing Hands and Reciting the Blessing.....	73
Motzi Matzah - Eating the Matzah.....	74
Maror - Bitter Herbs.....	77
Korech - Wrapping the Maror.....	78
Shulchan Orech - The Meal on the Seder Night.....	78
Tzafun - Eating the Afikoman.....	79
Barech - Birkat HaMazon and the Third Cup of Wine.....	80
Hallel - Reciting Hallel and Drinking the Fourth Cup.....	81
Nirtzah.....	82
Simanei HaSeder - סימני הסדר.....	84
KADESH - קִדְּשׁ.....	89
URCHATZ - וּרְחַצְתָּ.....	103
KARPAS - כָּרְפַס.....	104
YACHATZ - יַחַצְתָּ.....	106
MAGID - מַגִּיד.....	107

Ha Lachma Anya - הָא לַחְמָא עֲנִיא	111
Mah Nishtanah - מַה נִּשְׁתַּנָּה	117
Avadim Hayinu - עֲבָדִים הָיִינוּ	120
The Story with Rabbi Eliezer - מַעֲשֵׂה בְרַבִּי אֱלִיעֶזֶר	124
Amar Rabi Elazar - אָמַר רַבִּי אֱלֶעָזָר	127
Baruch HaMakom Baruch Hu - בְּרוּךְ הַמָּקוֹם בְּרוּךְ הוּא	131
The Four Sons - הָאַרְבַּעַת בָּנִים	134
Yachol MeRosh Chodesh - יָכוֹל מֵרֹאשׁ חֹדֶשׁ	141
MiTchilah Ovdei Avodah Zarah Hayu Avoteinu - מֵתַחֲלִילָה עֹבְדֵי אֲבוֹתֵינוּ	143
Baruch Shomer Havtachtu - בְּרוּךְ שׁוֹמֵר הַבְּטַחְתּוֹ	146
VeHi SheAmdah - וְהִיא שֶׁעֲמָדָה	151
Tze U'Lmad - צֵא וְלָמַד	152
Spilling from the Cup - The Ten Plagues	169
Dayenu - דַּיֵּינוּ	181
Rabban Gamliel Haya Omer - רַבָּן גַּמְלִיאֵל הָיָה אוֹמֵר	191
First Half of Hallel	202
Second Cup of Wine	206
RACHTZAH - רַחֲצָה	208
MOTZI MATZAH - מוֹצֵיא מַצָּה	210

MAROR - מרור.....	212
KORECH - כּוּרֵךְ.....	214
SHULCHAN ORECH - שֻׁלְחַן עוֹרֵךְ.....	215
TZAFUN - צָפוּן.....	217
BARECH - בָּרַךְ.....	218
Pour Out Your Wrath - שפוך חמתך.....	228
HALLEL - הַלֵּל.....	228
Songs of Praise and Thanks.....	233
Fourth Cup of Wine.....	237
NIRTZAH - נִרְצָה.....	239
Chad Gadya - חד גדיא.....	239
Echad Mi Yodea - אחד מי יודע.....	245
Teshuvot in Hebrew relating to Pesach.....	254
Teshuvot in English.....	303
Speaking While Searching for Hametz.....	303
Checking for Hametz with a Flashlight.....	309
Why do we call Shabbat HaGadol such?.....	314
Matzah made of other grains for those who have celiac.....	317
Finding chametz on Pesach.....	320

Printed by Sefer Press

732-606-2589

Foreword

I praise HaShem with all my heart in the assembled congregation of the upright. I proudly present a special commentary on the Haggadah Shel Pesach crafted by the diligent students of Yeshivat Torat Emet. Drawing insights from various sources, and their own reflections, with the help of HaShem. As their teacher, I am honored by their dedication and humbled by the knowledge they impart to me, echoing the wisdom of the Gemara in Makot, page 9:

"אמר רבי הרבה תורה למדתי מרבותי
ומחבירי יותר מהם ומתלמידי יותר מכולן"

**"A lot of Torah I learned from my teachers and my peers,
but from my students I learned more than anyone else."**

I am confident that their hard work will lead them to become esteemed Talmidei Chachamim and Poskei Halacha.

A special thanks goes to my dear student **Gavriel Joran** for his meticulous editing and proofreading he committed to the book.

In addition, I would like to thank **Shmuel Chaim** and **Tzuriel Weinstein** for dedicating their time to translate some of the Hebrew Teshuvot (Halachic responses) with accuracy for the English reader.

I additionally want to take this opportunity to extend my heartfelt gratitude to our esteemed congregation Etz Ahaim for embodying a space dedicated to Torah study and prayer, characterized by profound reverence for the Torah and its learners. As we approach the joyous occasion of Pesach, I wholeheartedly wish each and every one of you a Pesach Kasher VeSameach filled with meaning and significance. May this book serve as a valuable resource, enhancing your comprehension of the Haggadah and enriching your Seder experience.

I want to thank especially those who consistently participate in our classes and learn together with us, and make this Beit Knesset a place of Torah.

Please HaShem, grant peace and security to Your faithful nation Israel, who despite thousands of years of exile and being surrounded with terrible enemies that seek to annihilate them, they still learn Your Torah, and fulfill your Mitzvot. Please HaShem, protect our soldiers that are fighting in Gaza at this very moment, and bring back the hostages safely to their homes and families. Just as You, HaShem, performed wonders and wondrous miracles in those days of Pesach, so too You should perform miracles for us in our days together with the coming of Mashiach, Amen.

Rabbi Eliyahu Tal
Pesach 5784

Introduction

Two Insights on Emunah & Pesach

There once was a villager from a very rural village who visited a modern city. He was impressed by all of the conveniences in the city he didn't have in his tiny village. For example, in his village, if you wanted water, you had to draw it from the well. In the city, people could turn on a tap inside their home and get clean water.

Before he went back to his village, he bought some faucets, so he too could get water inside his house. He installed the faucet in his house, then invited the whole village over to witness the miracle of modern plumbing.

Of course, when he turned on the tap, nothing came out. It takes more than a faucet to work. You need pipes and plumbing and a whole water distribution system.

When Am Yisrael left Egypt, they immediately acquired Emunah which is why they couldn't pass any of the tests in the desert. There are no shortcuts in Emunah. As it says in Mishlei, if you are rushing, you will likely make a mistake and commit a sin. Just like a ladder, one cannot skip any of the rungs. If someone tries to skip a rung, they will fall down.

It is the same with Emunah. There are no shortcuts, and that is why the Gemara in Chulin says we need to put blue threads on the four corners of tzitzit. The blue color reminds us of the sea. The sea reminds us of the sky. The sky reminds us of the Sapir stone. And the Sapir stone reminds us of the Throne of Glory.

Why can't we simply make something that reminds us of the Throne of Glory? To teach us a very important lesson: Emunah is step by step. There is no way we can jump from a low level to a higher level without taking every step.

Despite the fact that Am Yisrael saw many miracles, they were not toiling to acquire Emunah. That is why they lost this high level very quickly. When Mashiach comes, it says **כי לא בהפזון תצאו** - the salvation will not come quickly, as opposed to our first salvation in the exodus from Egypt, but step by step.

In the story of Kriyat Yam Suf, it says twice in two different Pesukim: Am Yisrael came within the sea on the dry land, and the water was a wall for them on the right and on the left. There are two differences between these two verses that can teach us significant lessons.

The first difference is that the word **חומה** (the wall) is written without the vav in the second Pasuk. This spells out the Hebrew word "חמה" which means anger. The Midrash learns

from this missing vav that there was a heavenly prosecution against Am Yisrael to not save them from the sea because both Am Yisrael and the Egyptians were idol worshippers, and there is no difference between them. If the Egyptians die, also the Jews should die. This is why the Pasuk is missing a vav, to teach us that there was anger.

But if this is the case, why didn't this prosecution start earlier in Egypt with the ten plagues? The same claim can be made then. Meshech Chochma answers that in Egypt, the Jews were in unity, and this unity protected them from Heaven, comparing them to the Egyptians. But, when they were standing in front of the sea, and they were not sure what to do, so Am Yisrael divided into four groups of different ideas on what to do. This is just like in the times of King Achav when the land was overwhelmingly filled with idols. They would win in all of their wars because they were in unity.

The second difference between those two Pesukim is that the first Pasuk says that Am Yisrael came within the sea on dry land, but the second Pasuk says that Am Yisrael went on the dry land in the midst of the sea. The Vilna Gaon learns from this difference that there were two groups of people. One group sincerely believed in HaShem, and was willing to go into the sea, even if the water was still turbulent. The second group waited for it to turn dry, and then went in. The second Pasuk refers to these people who waited until the ground was dry.

From here we learn that sometimes in life we should not make too many calculations when it comes to Emunah, and trust in Hashem. Just as He saved us in Kriyat Yam Suf, He will help you when you trust in him.

Wishing you all Pesach Kasher VeSameach.

Rabbi Eliyahu Tal on behalf of

Congregation Etz Ahaim & Yeshivat Torat Emet

Halachot

Introduction to Kashering for Pesach

The Shulchan Aruch says in Siman 451, Seif 5, that vessels that were used for hot food need to be kashered at the same level of heat that the food was. Food taste that is absorbed into vessels with heat needs to be at the same level of heat to release the taste.

Therefore, a pot that was used for chametz directly on a fire must also be kashered with boiling water directly on fire. One must take a large pot of water and place the pot needing kashering inside it once the water has started boiling.

Before one places the chametz pot into the water, they should make sure to fully clean it of any food left over.

Pots and pans can only be kashered through Haga'alah (immersion in boiling water) if they are made of metal or plastic. However, earthenware or porcelain vessels cannot be kashered whatsoever.¹

If one used a vessel throughout the year only for chametz food that was poured from a vessel that was directly on the fire, and was never actually used with chametz directly on the fire, it only requires kashering through pouring boiling water that was on the fire, and does not need to be kashered directly on fire. In summary, anything that is not directly used on the fire, like plates, serving bowls, and cutlery, may be kashered with water that is not directly on the fire. This also means that one may take a pot with water and heat it to 160 degrees Fahrenheit (71 Celsius), which is the amount of Yad

¹ Since earthenware vessels easily absorb a lot of the taste of the chametz and do not release it as easily, we are concerned that there will be some chametz taste left during Pesach, and therefore kashering them does not help. The Shulchan Aruch says that even if one didn't use the earthenware vessel on the fire itself, but rather poured in food from a vessel that was on top of the flames, or even from a second vessel that was poured into from a vessel that was on flames, it still cannot be kashered.

Soledet Bo, and kasher the aforementioned vessels in it.

Utensils used directly with fire with no water, like barbecue spits, must be kashered with Libun Chamur (heavy blow-torching) to the point that sparks fly off the utensils, or until the surface of the utensil starts to peel. Rabbi Moshe Feinstein says that the temperature needed is at least 700 degrees Fahrenheit (371 degrees Celsius). It's better to simply buy new utensils, as this level of heat may ruin old ones that need to be kashered.

According to some opinions², utensils that directly touch solid food that was on the fire, even though it is no longer on the fire, the vessels that absorb its taste have the status as if it were actually on the fire. Thus, according to this opinion, one would need to actually kasher it in boiling water over fire.

² This is the opinion of the Ohr LeTzion. However, many argue and hold that it is still considered a second vessel from the fire. Thus, those who are lenient have a basis to rely on, especially considering that the vessels of our days are different from those of the past, and don't absorb as much taste.

Therefore, it is better that everything should be kashered with boiling water over fire.

The Shulchan Aruch³ says that when it comes to kashering vessels, we follow its majority usage. So, if a vessel is used mostly directly on the fire, it should be kashered with boiling water directly on fire. If it is used mostly for food that is poured from a vessel on the fire, then it can be kashered with boiling water that is not directly on the fire. However, the Rama argues and holds that we do not follow the majority usage, and even if it was used once directly on fire, it can only be kashered with boiling water on fire.

Even according to the Rama, he is stringent only in the first place, but after the fact, one can even be lenient like the Shulchan Aruch.⁴

³ Siman 451, Seif 6

⁴ In summary, here are a few examples: 1. Small plastic bowls or cups which the only chametz eaten in them is usually cereal, and only from time to time are used for hot oatmeal or the like.

Haga'alah

One should be careful that when they kasher vessels through immersion, the water should be boiling to the point that it bubbles.⁵ Similarly, one should make sure to clean any rust from the vessel that needs kashering before immersing it (only rust that is thick enough that you can feel the difference with your hands).⁶

According to the Shulchan Aruch, it is enough to simply kasher it as a vessel used for cold food only, which entails thoroughly washing and cleaning it, as it is used mostly for cold foods. However, according to the opinion of the Rama, the kashering should be done through pouring water from a vessel that is directly over fire, because even a single use with heat is enough for it to require that same level of kashering.

2. A serving spoon that usually is used with food in a second vessel (like a plate) from the vessel over the fire, but is sometimes used to mix boiling food over the fire itself.

According to the Shulchan Aruch, the serving spoon requires kashering in boiling water in a second vessel, because that is its majority use. However, according to the Rama, it requires boiling directly over fire in order to kasher it, as it was used at least once over fire.

⁵ Mishnah Berurah, Siman 452, Seif Katan 8.

⁶ Shulchan Aruch, Siman 451, Seif 3.

Despite the fact that it is allowed regarding Tevilat Kelim (ritual immersion), one should be careful not to put all the vessels to be kashered in a pile or to gather them in a basket with holes, because the bubbling water needs to entirely surround the vessels.⁷

When one immerses the vessels in the water, it is good to hold it there for three or four seconds.

If one cannot find a place locally for Haga'alah, or they cannot immerse the vessels because they are too big, they may fill up the vessel needing kashering to the very top with water, and heat it up to the point that it bubbles. They also should make sure that it overflows a bit. If it doesn't, they can take hot, bubbling, water from a different vessel and pour it into the vessel being kashered so that it should overflow.⁸

⁷ Shulchan Aruch, Siman 452, Seif 3.

⁸ Shulchan Aruch, Siman 452, Seif 6.

The custom is to rinse the vessels with cold water after the Haga'alah in order to remove all the hot water, in case the vessel will reabsorb the chametz from the hot water.

There are four things that need to be done in order to kasher a hot plate. First, he needs to thoroughly clean the hot plate. Second, he needs to turn on the hot plate and leave it until it gets to the highest level of heat. Then he should unplug it and pour hot water on it

Baking Ovens

If one needs a baking oven on Pesach very much, one may kasher it through Libun Kal (light increased direct heat). They should first thoroughly clean the oven of any Chametz with a chemical that will spoil any chametz (like bleach or the like). Then, they should wait for 24 hours afterwards, and turn on the oven for an hour or two at the level of

heat that the chametz was absorbed in the first place.⁹

All this is only regarding kashering the body of the oven itself, but kashering the molds that they used for Chametz with heat from the oven, no kashering is sufficient for them other than Libun Chamur (heavy increased direct heat).¹⁰

Pans

A pan that is used to fry chametz in oil may be kashered through Haga'alah (immersion in boiling water), despite the fact that sometimes the oil under the chametz is entirely burned and consumed, and the chametz is directly absorbed into the pan without any liquid.¹¹

⁹ Chazon Ovadiah, Siman 452, Sign 2, Haga'alat Kelim, note 432.

¹⁰ Chazon Ovadiah, ibid.

¹¹ Shulchan Aruch, Siman 451, Seif 11.

If there is a layer of fat left on the pan that is irremovable, one cannot kasher it for Pesach.¹²

The Halacha is that pans covered in Teflon that are used to fry food without oil and were used for chametz require Libun Chamur (heavy direct heat to the point that sparks fly off it). However, since this level of heat would ruin these vessels, one cannot kasher them for Pesach.¹³

Baking Mold and Pans

Molds that are used for baking bread or cakes, or pans for baking are considered as vessels that absorbed chametz through fire with no liquid. Thus, the Halacha is that they would need Libun Chamur, to the degree we mentioned previously (even though usually one pours a bit of oil into these vessels before baking so that it should not burn, it

¹² Ohr LeTzion, Chelek 3, Perek 10, sign 8.

¹³ Yalkut Yosef, Chelek 5, page 365, Seif 16, Haga'alat Kelim, Perek 13, Seif 203.

still is not considered chametz that was absorbed with liquid. This is because it is so little and the dough doesn't sizzle from the oil) if one chooses to kasher these vessels through Haga'alah.¹⁴

There is no concern regarding baking pans because one might be worried that the vessel will be ruined, so one will not kasher it properly.¹⁵

Gas Stoves

If one wishes to kasher a stove, he should first remove the grates which the pots are placed onto. Since sometimes some food is spilt from the pot that has no liquid, some say that these grates require Libun Chamur. But, if one is unable, it is enough with simply Libun Kal. Despite the fact that when a vessel absorbs chametz with heat and no liquid, it usually requires Libun Chamur, here we can be lenient. Really, the Halacha is that one can use

¹⁴ Chazon Ovadiah, ibid, sign 1.

¹⁵ Chazon Ovadiah, ibid.

these grates without kashering them at all, as the pots would not absorb any taste from them when they are placed on them. Taste from vessel to vessel is only absorbed if there is sauce or liquid in between.¹⁶ Some even say that one may immerse them through Haga'alah in the first place after one has cleaned them well. Even if one poured boiling water from a vessel that was over fire onto the grates, they have sufficiently kashered them.¹⁷ Some also write that instead of kashering the grates, one should simply cover them thickly with aluminum foil so that it shouldn't tear open on Pesach.¹⁸

The gas burners which the flames actually come out of don't require kashering, and just need to be cleaned well.¹⁹

Some say that the surfaces of the stove underneath the grates should be simply cleaned well, and if

¹⁶ Rav Pa'alim, Chelek 4, Siman 17.

¹⁷ Chazon Ovadiah, ibid, sign 2.

¹⁸ Ohr LeTzion, ibid, sign 3.

¹⁹ Ohr LeTzion, Chelek 3, ibid.

usually some chametz or chametz vessels touch it, one should thickly wrap them in aluminum foil after.²⁰ Others say that one should clean it well and kasher it with boiling water.²¹

Electric Hot Plates and Stoves

To kasher an electric hot plate or stove, first one should unplug them and clean them thoroughly from any visible chametz. Some say that one should place a sheet of metal on it or thickly cover it with strong aluminum foil,²² and others suggest to kasher it by pouring boiling water over it.²³ It is good to do both.

Microwave Oven

²⁰ Ohr LeTzion, ibid.

²¹ Chazon Ovadiah, ibid.

²² Ohr LeTzion, ibid, sign 4, Haga'alat Kelim Perek 13, Seif 381.

²³ Chazon Ovadiah, ibid, Haga'alat Kelim ibid, note 366.

In microwave ovens, there is no actual live fire, and its heat is made through electronic waves which only heat the food. The walls of the microwave don't heat up themselves, and only heat up from the food and the steam rising up from it. Therefore, if one knows for sure that most of the time the walls of the microwave don't reach the level of heat of Yad Soledet Bo, it is enough to simply clean the microwave well. However, if the walls of the microwave reach Yad Soledet Bo, one should clean it well, place a bowl or the like with water inside it, and let it run at the highest level for ten minutes. In any case, one should place food into the microwave on Pesach inside of a closed container.²⁴

Water Heater

Regarding urns and other water heaters, there is no concern that there might be a crumb of chametz covered by the sediment commonly found on the

²⁴ Yalkut Yosef, Chelek 5, Questions and Answers regarding Holidays, Siman 5.

inside of urns.²⁵ Thus, one may immerse the urn in boiling water as is. Despite this, it is proper to first fill it with water and a strong cleaning chemical and turn it on in order to entirely nullify any potential chametz, and then to kasher it. When kashering it, keep the spout open so that the water should also reach into it and kasher it.

Dishwashers

One is unable to kasher a dishwasher if it is made of porcelain, as like we mentioned previously, porcelain is considered as an earthenware vessel in this regard.

If it is made of aluminum or the like, one should clean it well, and afterwards turn it on to wash with boiling water and with cleaning chemicals that will nullify any potential chametz.²⁶

²⁵ Ohr LeTzion, ibid, sign 5, Haga'alat Kelim, Perek 13, note 375.

²⁶ Yalkut Yosef, Collection of Laws pertaining to Women and Girls, page 548.

The trays and racks which the dishes are placed onto inside the dishwasher should also be thoroughly cleaned from any visible chametz in every groove and crack. Then one should place them inside the dishwasher and turn it to wash in a way that the boiling water should splash onto the racks.²⁷

Mortar and Pestles

A mortar that is used to crush and grind spices, and is usually used to crush spicy things with crumbs of bread, it is enough to simply immerse it in boiling water.²⁸ One should clean it well beforehand.²⁹

Glass Vessels

²⁷ Haga'alat Kelim, Perek 13, sign 227.

²⁸ Shulchan Aruch, Siman 451, Seif 16.

²⁹ Chazon Ovadiah, ibid, sign 2.

Glass vessels do not absorb any taste, and thus it is enough to just clean them thoroughly.³⁰ There are some Sefaradim in the diaspora who are accustomed to be stringent like the opinion of the Rama that one cannot kasher a glass vessel from chametz for Pesach.

The custom is to kasher glass vessels by filling it with hot water and pouring three times.³¹

Porcelain Vessels

Porcelain vessels have the status of an earthenware vessel and thus cannot be kashered in any way.³²

Plastic Vessels

³⁰ Shulchan Aruch, Siman 451, Seif 26.

³¹ Shu"t Rav Pa'alim, Chelek 3, Orach Chaim, Siman 29.

³² Chazon Ovadiah, ibid, sign 8.

Vessels made of plastic and the like (nylon, bakelite, and celluloid) are kashered like other vessels. If they are used directly over the fire, it should be kashered in boiling water directly over fire, and if it is used with food poured from a vessel over fire, then it should be kashered with boiling water poured from a different vessel, etc (see introduction).³³ If there is a concern that the vessel will be ruined if it is dipped into boiling water, and one must use it, they kasher it by leaving water in it for three days.³⁴

Pots and Pressure Cookers

Even though some pots reach a high level of heat, even more than that of the boiling water used for kashering (like pressure cookers), one can still kasher them though immersing them in boiling water directly over fire. One should also kasher the

³³ Chazon Ovadiah, *ibid*, sign 9, Ohr LeTzion, Chelek 3, *ibid*, sign 13.

³⁴ Mishpetei Uziel, Chelek 8.

rubber seals and the like commonly found in pressure cookers after having cleaned them well.³⁵

The lid of the pot and its handles should also be kashered.³⁶

Plates, Spoons, and the Like

Plates and other utensils which are not used with food that is directly over fire are kashered in the same way, with boiling water in a second vessel from the vessel over fire.³⁷ If they are used with food poured from the vessel over fire, then they should be kashered with boiling water poured from a vessel over fire.³⁸

³⁵ Chazon Ovadiah, *ibid*, sign 2, Haga'alat Kelim, Perek 13, Seif 323.

³⁶ Chazon Ovadiah, *ibid*, sign 2, Yalkut Yosef, Chelek 5, page 364.

³⁷ Yabiah Omer, Chelek 3, Siman 24.

³⁸ Chazon Ovadiah, *ibid*, sign 5.

Vessels Used with Cold Food

Vessels that are used mostly with cold food are kashered by simply washing and cleaning them thoroughly, despite the fact that they might have been used sometimes for hot food. If one uses a vessel for hot chametz from time to time, one should be stringent and kasher them with heat.³⁹

Vessels Made of Wood, Stone, and Bone

Vessels made of wood, stone, and bone all share the same laws that metal does, that the same way it received the chametz, it should be taken out.⁴⁰

Tables

³⁹ Chazon Ovadiah, *ibid*, sign 6, Yalkut Yosef, *ibid*, page 365.

⁴⁰ Chazon Ovadiah, *ibid*, sign 9, Yalkut Yosef, *ibid*, page 366.

If a dining table is always covered with a tablecloth, it is enough to just wipe it down well and to cover it with a clean table cloth. However, if people eat on it directly, the custom is to pour boiling water over it. If one is concerned that it will be ruined by the boiling water, they may use it during Pesach with a new table cloth.⁴¹

Tablecloths

Tablecloths that are used throughout the year with chametz should be washed with the washing machine set to wash with water at the level of heat of Yad Soledet Bo.⁴²

Baby Chairs

⁴¹ Chazon Ovadiah, *ibid*, sign 12, Yalkut Yosef, *ibid*, page 367.

⁴² Chazon Ovadiah, *ibid*, Yalkut Yosef, *ibid*, page 367.

One should clean baby chairs carefully and pour hot water over its tray.⁴³

Refrigerators

One should empty out and thoroughly clean the refrigerator with soap and water.⁴⁴

Sinks and Marble Countertops

Sinks should be kashered by pouring boiling water over it from a vessel that was directly over fire. This kashering works for sinks made of stainless steel, porcelain, and any other material (it is right to pour water three times over porcelain sinks). Many have the custom of placing a large bowl of plastic, metal, or the like into the sink in order to place all the vessels for Pesach into it.⁴⁵

⁴³ Minhat Eliyahu.

⁴⁴ Minhat Eliyahu.

⁴⁵ Chazon Ovadiah, *ibid*, sign 8, Ohr LeTzion, *ibid*, sign 11.

Marble countertops have the same Halacha as sinks and should be kashered likewise.⁴⁶

Coffee Machines

One should activate the coffee machine with water instead of milk and coffee in order to kasher.⁴⁷

Books

There is no need to open books and shake them of any potential chametz. Books that are used regularly while eating should not be brought to the dining table.⁴⁸

⁴⁶ Yalkut Yosef, ibid, page 366.

⁴⁷ Minhat Eliyahu.

⁴⁸ This is the opinion of Rav Ovadiah and Rav Ben Tzion Abba Shaul. Some argue, like the opinion of the Chazon Ish, and hold more stringently.

Dentures, Fillings, and the Like

Someone who has a filling in their teeth, a crown from metal, dentures, braces, or the like, and is unable to remove them from their mouth, they should brush their teeth well and clean in every spot after they finish eating Erev Pesach.⁴⁹

Dentures that can be removed do not need to be kashered, but they should be cleaned well to remove any visible chametz. It is good to pour hot water over it from a vessel that was over fire.⁵⁰

⁴⁹ Chazon Ovadiah, Hilchot Bedikat Chametz, sign 11.

⁵⁰ Chazon Ovadiah, ibid, and Hilchot Haga'alat VeHachsharat HaKelim LePesach, sign 5.

The Laws of Tovelng

Am Yisrael wants to fulfill the great mitzvah of Seder night in the best way they can. As it is written in the Shulchan Aruch, one way to beautify the mitzvah of the Seder is to use fancy tableware. Many people may also buy new cookware and appliances for Pesach. All of these items may need to be toveled.

In what case do vessels require tovelng?

The laws of Tvilat Kelim state that any vessel that was purchased from a non-Jew or was created by a non-Jew requires tovelng.

Even if one is unsure if the vessel they purchased is from a non-Jewish factory, they still need to tovel it with a beracha. This is based on the principle that says that we follow the majority, and since the majority of the factories belong to non-Jews, we

assume that it comes from them (כל דפריש מרובה (פריש)).

Where can one tovel vessels?

One can tovel a vessel in the sea, a lake, a river, and of course in a mikveh.

It is not recommended tovel vessels in a regular mikveh, because it might not be clean, and the beracha can't be recited in a dirty place. It can also be dangerous if the vessel breaks and the pieces scatter everywhere because someone using the mikveh can get injured.

We are fortunate in this town to have a mikveh designated for toveling vessels.

Preparing vessels for toveling

You should make sure the vessels are clean and remove any stickers or rust before you tovel them. This way, there is no separation between the water and the vessel itself. You should also make sure to get rid of the left over residue from the sticker that may be left on the vessel. This residue can be removed by hot water or rubbing alcohol.

The beracha over tevilat kelim

If one is only toveling one vessel, they should say *al tvilat kli*. If one is toveling more than one vessel, they should say *al tvilat kelim*. A pot with its own cover is considered one vessel, but if someone is toveling a cover that belongs to a different pot, they should say *al tvilat kli*.

The proper way to tovel vessels

One should immerse the vessel three times. If they can't, once is sufficient. They should also immerse

their hands in the mikvah to wet them before immersing the vessels. They should hold the vessel loosely, and release the vessels to allow all sides of it to get in contact with the mikvah water. Then they should catch it quickly before it sinks to the bottom. The water needs to touch every surface, inside and out. Therefore, the pot needs to be filled with water as well.

The kelim mikvah at Congregation Ohr Torah has baskets that make this easier to do.

Even if the handle is plastic, and plastic doesn't require toveling, the handle still needs to be immersed because it is part of the vessel.

There is no need to take a vessel apart to tovel it.

Sefaradim are also allowed to tovel vessels on Shabbat, but it is better to gift it to a non-Jew and borrow it back to tovel it.

A child cannot tovel vessels unless an adult supervises. However, a child can tovel glass, since the obligation to tovel glass is of rabbinical level.

Which types of vessels require toveling?

If a kitchen appliance or vessel can make food that is immediately eatable, it must be toveled. For example: a pot in which you cook food that you plan to serve, or a knife used to carve a roast or turkey all must be toveled with a beracha.

If a kitchen appliance or vessel is used for cooking but doesn't make the food itself edible, it does not have to be toveled. For example: a peeler that only peels potatoes, or a mixer that only mixes bread dough or cake batter doesn't need to be toveled. However, you can tovel it, but without a beracha.

This distinction can be difficult to make. For example: if I peel only potatoes with my peeler, it doesn't need to be toveled, because a potato is not normally edible after peeling it. However, if I peel carrots with it too, you can eat the carrot raw, and therefore the peeler must be toveled. A mixer only

used for mixing batter does not have to be toveled, but if I mix icing with it, it needs to be toveled.

All tableware such as plates, silverware, glasses, etc. must be toveled with a beracha. Beverage pitchers and carafes also require toveling.

Only vessels that touch the finished food product need to be toveled with a beracha. If there is no direct contact with the end food product, it doesn't require tevilah.

Vessels made from metal (brass, silver, copper, etc.) must be toveled with a beracha. The rabbis instituted that glass vessels also need to be toveled with a beracha. Earthenware and porcelain vessels do not need to be toveled, but the Ben Ish Chai holds that they should be toveled with a beracha. If an earthenware vessel is coated both inside and outside with glass, it has to be toveled with a beracha. If it is only coated with glass on the inside, it needs to be toveled, but without a beracha.

Plastics do not need to be toveled, but can be toveled without a beracha, and one who does so

will receive a beracha. However, if it's covered with glass on the inside, it needs to be toveled with a beracha. Glazes are considered glass.

Toveling an electric appliance, such as a kettle or toaster

If you are concerned that you will ruin the appliance if you tovel it, you can “gift” the appliance to a non-Jew and then borrow the appliance from them. You can also ask a Jew to remove the delicate parts that can be damaged, tovel the vessel, and then put the appliance back together.

Selling chametz vessels to a non-Jew on Pesach

If you are selling your chametz pots and pans to a non-Jew, some Halachic authorities say you need to re-tovel the vessels after Pesach, but the custom is not to do so.

Sources

שולחן ערוך יור"ד סימן ק"כ סימן ר"א ר"ב בן איש חי פרשת
 מטות הליכות עולם חלק ז' פרשת מטות יבי"א חלק ד סימן ח'
 וחלק ו סימן י"א חזון עובדיה פסח פסקי תשובות פסח ספר אור
 (ההלכה)

Questions & Answers Regarding Bedikat Chametz

1. Can you use a flashlight instead of a candle to search for Chametz?

Answer: You are allowed to use a flashlight rather than a candle to search your house for chametz and still say a bracha on the search on the night of the 14th. However, since the Chazal instituted that we should search with a candle, some claim that we must use a candle.

The best way is to say a bracha for the search over a candle, then use a flashlight to help with the search. You should always be safe. Keep the candle away from anything that might catch fire like bedsheets or curtains and don't use a candle to search your car (see the Teshuva in length

2. Do we have to say shehechianu before we search for chametz?

Answer: Many poskim hold that we should say shehechianu over the search for chametz. However, some argue that we should not say shehechianu when searching for chametz because we don't say shehechianu over the destruction of something. Therefore, the right thing to do is to buy a new fruit and place it in front of you when you say the bracha of *biur chametz*. Then, say shehechianu after the search has begun. When you complete your search, you should say a bracha over the fruit and eat it.

3. If you are selling your chametz to a non-Jew before Pesach, and you are also planning to be away during Pesach, so you decide to sell your entire house to the non-Jew, do you still need to search your house for chametz?

Answer: You are exempt from searching your house since you're selling your house to a non-Jew. Therefore, you're not violating the prohibition of *baal yirah* and *baal yimatze* since you are not concerned about eating chametz at your house over Pesach. However, there is still a problem with this. The Gemara (Menachot 41a) states that if a person has the option to fulfill a mitzvah, and they are actively doing things to prevent themselves from doing the mitzvah, the heavenly court will judge them with anger.

There are two solutions to solve this conundrum. The first solution is to sell your entire house except for one bedroom. Since you didn't sell the bedroom, you are still obligated to search that bedroom. If you are searching that bedroom on the night of the

14th, you should say a bracha. If you're leaving before the 14th, you should search without the bracha. Either way, you should put 10 pieces of chametz in the room to find.

The second solution, which is less advisable, is to still sell your entire house to a non-Jew. When you get to the place where you're spending Pesach, pay the host a dollar to rent a room. Now, you can search this room. You should still place ten pieces of chametz in the room to find. This is a good solution if you're staying at a hotel and renting the room anyway. If you're staying with family, the first solution is better.

4. Do you need to search your hotel room if you're staying there on Pesach?

Answer: If you are arriving at the hotel before the night of the 14th, you should search the hotel room on the night of the 14th with a bracha. If you're arriving after the 14th, you don't have to search the

room and the obligation is upon the owner, if they are Jewish.

If the owner of the hotel is Jewish and they searched the rooms, you do not have to do a search. If you're arriving before the 14th, and the hotel owner didn't search the rooms, you should search your room just as you would search your home. That means placing down 10 pieces of chametz and saying a bracha.

If there's a possibility that you will stay in a hotel on Pesach, but return to your home before the end of Pesach, you should search both your home and the hotel room. You should search your home without a bracha and then the hotel room the night of the 14th with a bracha.

5. Can you stay at a place if you aren't sure if that place has been searched for Pesach?

Answer: You are not allowed to stay in a place that wasn't searched for chametz since there is a

concern that you might eat the chametz that is found. However, you are allowed to stay there if you are not staying very long. For example, a visit.

You must search your office and workplace for chametz before you can stay there. You are allowed to travel on public transportation even though it probably wasn't searched since you don't own the vehicle, and you're unlikely to eat chametz that you might find there. However, you must search a rental car because it's as if you own the vehicle.

6. Where do we need to search for chametz, besides our own house?

Answer: You need to check your pockets and backpacks for chametz. There is no need to check books. However, you do need to search your car even if you had it thoroughly cleaned. You should also check your porch, patio, and courtyards if you have eaten chametz there during the year. The synagogue and study halls must also be checked.

You must check the labels of all foods — even those that are obviously not chametz to make sure they are kosher for Pesach. Even if the ingredients don't list apparent chametz, you need to look for a reliable symbol from a kosher supervisor to verify the product is kosher for Pesach. (Or, you can use a list from a reliable kosher supervisor to make sure the food listed there does not need to specifically say “Kosher for Pesach” on it, like pure non-decaffeinated black tea or pure non-decaffeinated coffee.)

Bedikat Chametz & Kol Chamira

Blessing over Bedikat Chametz

בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ
בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ עַל בְּעוֹר חָמֵץ:

“Blessed are you, HaShem our God, King of the universe, who has sanctified us by His commandments and commanded us concerning the destruction of hametz.”

Kol Chamira

It is customary to say the formula three times so that its full meaning is impressed upon us, and praiseworthy to include the word הפקר (ownerless) in the second or third of these (but not in the first).

כָּל חֲמִירָא דְאִיכָא בְּרִשׁוּתִי. דְּלֹא תִזְיִתָּהּ וְדְלֹא בְּעִרְתָּהּ.
 לְבָטֵל וְלִהְרִי (הִפְקֵר) כְּעֶפְרָא דְאַרְעָא:

“May any type of hametz (and leaven) in my possession, which I have neither seen nor removed, be annulled and considered (as ownerless) as the dust of the earth.”

Serefat Hametz - burning the hametz

The hametz found during the bedikah, and any other hametz remaining from supper or breakfast, must be destroyed on the morning of 14th Nissan. This must be done before the end of the 5th hour of the day (measured from dawn to nightfall) since owning hametz is prohibited from the beginning of the 6th. It is traditionally done by burning.

It is preferable not to pour paraffin directly on the hametz, in order to fulfill the mitzvah of bi'ur (destroying) by serefah (burning), as is the tradition.

However, if there is no other way of ensuring that the hametz is rendered completely inedible, even to a dog, (e.g. if it is moist) then this should certainly be done.

Care should be taken that the hametz is totally burned (or otherwise destroyed); to facilitate this it is broken into small pieces before being thrown into the fire.

After the serefah the following full annulment is made (as opposed to the partial annulment of the previous night). It is customary to say it three times and it is praiseworthy to include the word הפקר (ownerless) in the second or third of these (but *not* in the first).

When the head of the household has to go to work on Erev Pesach, his wife or other delegate may perform the serefah, but he himself should say the formula for annulment, in the first instance, wherever he is. Otherwise, his wife should do so, even if he has not specifically asked her to, replacing “my possession” with “my husband's possession”.

Halachot of Erev Pesach

Introduction

1. The Gemara in Pesachim (Daf 3b) says that one is forbidden to work on Erev Pesach after midday. In the Yerushalmi Talmud, it is explained that the people would bring the Korban Pesach after midday, and since they were bringing the Korban, it is considered like Yom Tov. Some hold that, since in our days, we don't bring the Korban Pesach, it isn't forbidden to do work after midday. However, the overwhelming majority of the Rishonim say that even after the destruction of the Beit HaMikdash, this restriction still applies.

The Nachmanides offers a different reason. He says that if people work on Erev Pesach, they won't have enough time to bake matzot or prepare for the Seder night.

2. It's forbidden to do melachot after midday (approximately 1:00pm) on Erev Pesach. Besides the prohibition, one will not see any blessing from their work, for even if they think they will make money from the work, they will lose money in a different way. Therefore, the barbers and all other stores that are not selling food need to close the store before midday.

3. If a Jew forgot to get a haircut before midday, they are allowed to get a haircut at home from their family or give themselves a haircut. Alternatively, one could just ask a non-Jew to cut their hair.

Similarly, one is allowed to ask a non-Jew fix things in the house after midday, even if they are paying for the work.

4. When three conditions are met, one is allowed to work after midday.

1. They must be working for free, and not being paid. They cannot be paid after the chag either.

2. It must be for the sake of Yom Tov or Chol Hamoed.
3. They must not install anything, They can only fix things.

Besides these three conditions, one can do minor tasks, like changing a tire or unclogging a sink. We are lenient if they are fixing something simple that anyone could fix.

5. One is allowed to brush their shoes, iron their clothes for yom tov or Chol Hamoed, and one is allowed to cut their nails just as we are allowed to cut nails on Chol Hamoed, but ashkenazim should cut their nails before midday. If they forgot though, they can cut their nails after midday.

6. Laundry is forbidden after midday, but if it was started before midday and the machine ran later than midday, it's allowed.

7. Anything permissible on Chol Hamoed is also permissible on Erev Pesach.

Therefore, if there one is trying to avoid a big financial loss, even if it isn't for the sake of the Chag it is permissible, as long as they are avoiding the loss of actual money, and not future profit. For example, if somebody is driving on the highway and their car breaks down, and it will be stolen if it is not fixed by an expert, they are allowed to fix it.

8. One who is preparing food, cooking, baking, or even fixing the fridge, can do so since these activities are for the sake of Yom Tov, and they need the fridge for Yom Tov.

9. A pauper who doesn't have money to buy food for Pesach is allowed to work on Erev Pesach even if it is not related to Pesach.

10. For any simple work such as changing a tire or unclogging pipes, it is permissible to hire someone to do on Erev Pesach.

11. Anything for the public, like keeping a grocery store open, is allowed to be done on Erev Pesach.

12. In places where the custom is not to work before midday, one may not work before midday. Therefore, one should take a haircut the day before on the 13th. Since the custom in our community is unclear, it is better to take a haircut on the 13th. Nevertheless, if one forgets, they can take a haircut on the 14th before midday, and by a non-Jew even after midday.

Food That Can Be Eaten on Erev Pesach

1. Bread and anything that contains chametz can be eaten until the end of the fourth hour, from the beginning of the day (approximately 10:30am). After that time, chametz may not be eaten, and the mouth should be cleaned.

2. We still may keep chametz in our possession until an hour later.
3. The Rabbis instituted a law that we are not allowed to eat matzah on Erev Pesach because we want one to have anticipation and an appetite for the matzah at the Seder that night.
4. Any matzah that we cannot fulfill the obligation of matzah with on the Seder night and tastes different than regular matzah may be eaten on Erev Pesach until the 10th hour, which is approximately 4:00pm. Sephardim are allowed to eat matzah ashira (egg matzah). Ashkenazim, however, cannot eat matzah ashira on Erev Pesach.
5. Matzah balls may be eaten on Erev Pesach since they cannot be used as matzah for the Seder night.
6. Fried matzah with a lot of oil can also be eaten on Erev Pesach.

7. Children under the age of five are allowed to eat matzah on Erev Pesach.

8. Eggs, vegetables, fruit, cheese, fish, and meats may be eaten on Erev Pesach, but after 4:00pm, we should generally eat less because we want to have a proper appetite for the Seder.

9. If you have the custom to eat rice on Pesach, you are allowed to eat rice.

10. Meatballs mixed with matzah or cake meal should not be eaten on Erev Pesach if you can taste the matzah meal or cake meal.

11. Lettuce and charoset can be eaten on Erev Pesach even though it will be part of the Seder.

12. Wine has a unique halacha. One should not drink the majority of a revi'it or a revi'it (44-86 grams), because it fills his stomach. Any more or any less is fine to drink.

All of the halachot above were written generally, but a person shouldn't eat things that might ruin their appetite.

Good Things to Do on Erev Pesach

1. It is highly recommended to go to a mikvah after midday.
2. It is important to learn the laws of the Korban Pesach because just as praying is a replacement for sacrifices in our days, learning about Korban Pesach is used as a replacement for the Korban Pesach until Mashiach comes (Menachot 110b).
3. There is a great segulah for protection and success to read the special prayer of Rabbi Shimshon of Ostropoli. There are many stories of people who read this prayer during the Holocaust and were miraculously saved from the Nazis.

4. It is important to nap on Erev Pesach, especially for children, since we want everyone to be awake for the entire Seder and we want the children to ask questions.

5. It is very important to buy special clothes for our family to show appreciation for the hard work they do.

(the sources for all the above Halachot are from the Shulchan Aruch, Siman 468 and Siman 471.)

Halachot and Instructions Regarding the Seder

Before detailing the laws of the Seder, let us briefly survey the mitzvot we fulfill on the Seder night.

Two elements constitute the focus of the Seder: The first is commemoration of our exodus from Egypt and our emancipation from slavery and our reflection on the significance of Israel's freedom. The second is to transmit our tradition to the next generation. Both of these are included in the Torah's commandment to tell the story of the Exodus on the night of the fifteenth of Nisan.

In order to make this commemoration tangible, the Torah commands us to eat the korban Pesach (Paschal sacrifice), matzah, and Maror on this night. The Pesach recalls God's miraculous slaying of the Egyptian firstborn while passing over the houses of the Israelites, sparing their firstborns. The

matzah recalls the matzah our forefathers ate when they left Egypt for freedom. And the Maror recalls the hard labor and bitter enslavement our forefathers experienced at the hands of the Egyptians.

Because the Temple is now in ruins, we are unable to offer the Pesach; we eat the Afikoman in its stead. On the Torah level, the mitzvah to eat Maror is contingent on eating the Pesach; when the Pesach is not offered, there is no mitzvah to eat Maror. However, the Sages instituted eating Maror even after the destruction of the Temple.

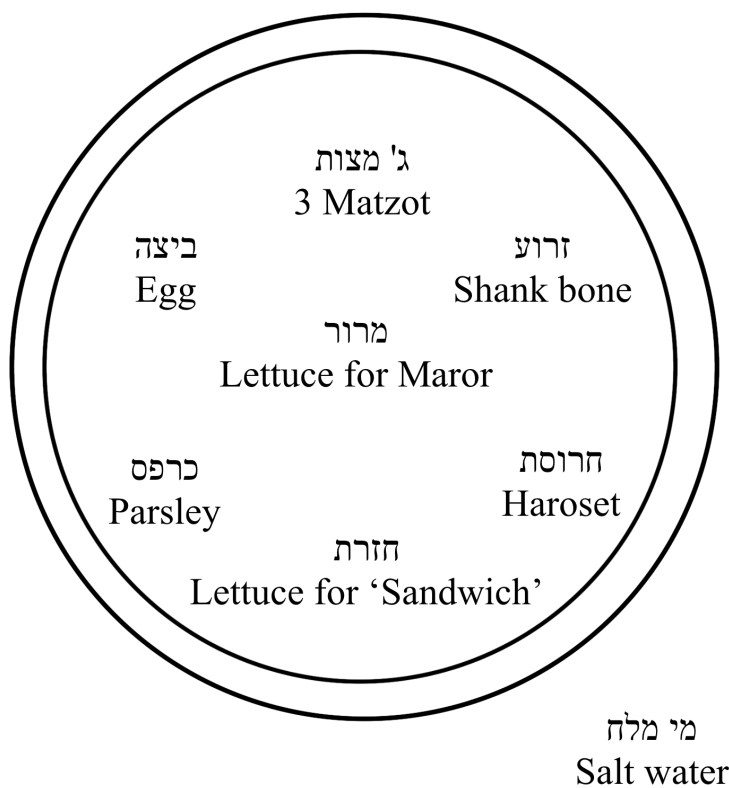
No change has taken place regarding the mitzvah to eat matzah. Thus, even after the destruction of the Temple there is a Torah commandment to eat an olive's bulk (kezayit) of matzah.

The Sages also instituted the drinking of four cups of wine into the recitation of the Haggadah, which we drink as an expression of joy and freedom. They

also instituted that we eat matzah and drink wine while reclining, as a demonstration of freedom.

The Seder platter

The three matzot (one on top of the other) are placed *on* the dish (not beneath it) and covered, and the bowl of salt water is set to the side. The maror is placed in two bowls and counts as two separate items; to differentiate them they are usually referred to as ‘maror’ (bitter herbs) and ‘Chazeret’ (lettuce), the former being used for the mitzvah of maror and the second for the ‘sandwich’ in Korech.

The Seder Procedure

Kadesh - Kiddush Over Wine and Drinking the First Cup

The Seder begins with kiddush which expresses the sanctity of the Jewish people and of the Pesach holiday.

1. It is proper to set the table and arrange the Seder plate before evening, so that kiddush can be recited as soon as possible after Arvit. In this way, there is no wasting precious time when the children are still alert and can participate in reciting the Haggadah, eating the matzah, and drinking the wine. However, kiddush should not be recited before tzeit ha-kokhavim (the appearance of three distinct stars), because kiddush must be recited at a time when matzah can be eaten.

2. It is not necessary to delay kiddush until the time of dusk according to Rabbenu Tam, keeping this stringency detracts from the optimum fulfillment of the evening's mitzvot.

3. Unlike other kiddushim where only one person recites kiddush and drinks a cup of wine, on the Seder night each participant is poured a cup of wine, and after kiddush everyone reclines and drinks the wine in their cup. This is the first of the four cups of wine.

4. Many people say a preliminary statement of intention (*le-shem yihud*) before each of the four cups of wine. One should not do so between the bracha and drinking, as this constitutes an interruption. Rather, the formula should be recited before kiddush, and in the case of the other three cups, before the bracha on the wine.

5. The kiddush recited on this night consists of three blessings:

1. **Yayin**: The blessing of borei p'ri hagafen over the wine
2. **Kiddush**: The blessing of the kiddush itself
3. **Zeman**: The blessing of *sheheheyanu*

6. The cup must be filled with at least a revi'it of wine (81 grams or 3 ounces). It is preferable that each person drinks the entire cup, but if someone drinks only somewhat more than half of it, he has fulfilled his obligation.

7. Technically, one who wishes to drink after the first of the four cups may do so, but one should preferably not drink between the first and second cups so that you do not become intoxicated to the point of being unable to read the Haggadah with proper concentration. However, it is permissible to drink non-alcoholic beverages such as grape juice or any other juice. Many עדות have the custom of eating eggs and potatoes after the first cup of wine.

Urchatz - The Washing of Hands

1. Everyone must wash hands in the same manner as one washes in order to eat bread. Despite the fact that no blessing is recited, it is recommended to refrain from talking after washing until we recite the blessing over the karpas and eat it.

Karpas - The Eating of a Vegetable Dipped in Salt Water

1. Each person takes a piece of celery smaller than kazayit and dips it into salt water, vinegar or lemon juice. The celery must be carefully inspected to ensure it is free of infestation. Before eating it, the blessing of *bore peri ha'adama* must be recited. When reciting this blessing, one should have in mind for it to cover the Maror that will be eaten later in the evening.

Yachatz - Breaking the Middle Matzah

1. Three matzah are arranged on the Seder plate. After eating karpas, before reciting the Haggadah, the Seder leader (and whoever else has three matzah in front of him), breaks the middle matzah in half. One piece is saved for the afikoman, and the other is left between the two whole matzah.

2. The broken piece of matzah alludes to our poverty and enslavement in Egypt, and is called *lechem oni* (poor man's bread) (Devarim 16:3). Paupers often eat partial loaves of bread because they are unable to buy whole loaves, so in order to give expression to the poverty, we break the matzah in half. We do this before beginning the Haggadah because the Haggadah should be recited in the presence of the matzah. The term "lechem oni" also means "bread over which we 'onim' - answer or say - many things," and this means that the Haggadah must be recited while the matzah, in the form it will be eaten, is before us.

3. The larger piece of the broken matzah is designated as the afikoman, and the custom is to wrap it in a napkin, in recollection of the verse, *The people took their dough before it was leavened their kneading leftover dough was wrapped in their robes* (Shemot 12:34). Some people have a custom to place the afikoman on their shoulder for a moment, in remembrance of the Exodus, when people carried matzah on their shoulders.

Magid - The Recitation of the Haggadah

1. After breaking the middle matzah, we uncover the matzah, and the Seder leader lifts the entire Seder plate, or at least the matzah, for all of the participants to see. While doing so, he recites the paragraph *Ha Lachma Anya* and explains the meaning of the words to the participants. Upon completing *Ha Lachma Anya*, the Seder leader places the Seder plate or matzah back on the table.

2. After reciting the passage of *Ha Lachma Anya* and before reciting *Mah Nishtana*, we fill the cups with wine again. This also is to rouse the children's curiosity so that they will ask why we are drinking a second cup of wine before beginning the meal. If everyone at the table continues to use the same cup he used for kiddush, it is not necessary to rinse the cups before refilling them.

3. It is best not to pour wine into the cups of the young children at this point because they will have a hard time making it through the long Haggadah without spilling the cup. Wine spilled on the table can cause aggravation and demonstrates disrespect for Yom Tov which should be honored with a clean tablecloth and a beautifully set table. Therefore, it is best to pour wine for the children near the end of the Haggadah, shortly before drinking the second cup.

4. One who merely *contemplates* the Haggadah does not fulfill the obligation to tell the Exodus story, as it is stated, *Tell your child* (Shemot 13:8),

say the story orally. However, it is not necessary for all participants to recite the Haggadah; the main thing is that the Seder leader or someone else recites it aloud, and the others hear it. Indeed, it was customary for the oldest participant to read and explain the Haggadah while everyone else listened. This is, in fact, the way stories are usually told.

5. Nowadays, in order to include everyone in the recitation of the Haggadah, it is customary for the Seder leader to read it aloud while everyone else quietly reads along with him. Others have participants take turns reading paragraphs from the Haggadah, but it is important to note that only a reader who has reached halachic adulthood (bar or bat mitzvah) can fulfill this obligation on another's behalf.

6. The mitzvah of reciting the Haggadah and relating the saga of the exodus from Egypt continues through the night. One should continue to discuss it and enlarge upon it until one can no longer remain awake. This is the ruling of the

Shulhan Aruch: "*Each person is obligated to discuss the halachot of Pesach and the exodus from Egypt, including the miracles and wonders that the Blessed Holy One performed on behalf of our forefathers, until sleep overcomes him.*"

7. The custom for Sefardic Jews is to recite the blessing of *bore peri hagefen* only over the first and third cups of wine, following the ruling of the Shulchan Aruch. The custom for Ashkenazi Jews is to recite the blessing over each of the four cups.

Rachtzah - Washing Hands and Reciting the Blessing

1. After drinking the second cup of wine, each person must wash their hands in the manner of washing to eat bread, and must recite the blessing of *al netilat yadayim*. If someone knows that he guarded his hands the entire time since he first washed them in order to eat the karpas and remained conscious of keeping their hands clean,

they should not recite the blessing upon washing at this time.

Motzi Matzah - Eating the Matzah

1. There is a Torah commandment to eat matzah on the night of the fifteenth of Nisan, as it states: "*In the evening, you shall eat matzah*" (Shemot 12:18). This matzah must have been guarded (shmurah), as it states: "*And you shall observe (u-shemartem) the matzah*" (ibid. 17), and some poskim say it must be made by hand, with the specific intention of fulfilling this mitzvah.

Matzah is called the bread of faith because it reminds us of the faith that our forefathers displayed in journeying out of Egypt, without packing food, confident of God's help.

2. After everyone has washed their hands, the leader picks up the three matzah from the Seder plate with the broken matzah between the two

whole ones. Holding them this way, he recites the blessing of *hamotzi* and the blessing of *al achilat matzah*. The common custom, however, is that the leader puts down the bottom matzah after reciting the blessing of *hamotzi* and then he recites the second blessing while holding the top whole matzah with the broken matzah.

After reciting the two blessings, he should break a piece equal to *kazayit* from the top matzah and a piece equal to *kazayit* from the broken matzah, dip them into salt, and eat them together while reclining to his left.

If one is incapable of eating that amount of matzah all at once, they should first eat the piece from the top matzah for the first blessing, and once they finish it, they should eat the piece from the broken matzah for the second blessing. If they eat only a *kazayit* altogether, from either of the two pieces, they have fulfilled their obligation. In fact, if it would cause them discomfort to eat so much, they

may plan in the first place to eat only a kazayit of matzah.

2. If there many people present at the Seder, and the matzah from the Seder Plate is not sufficient for everyone to receive a kazayit from it, they should distribute a kazayit from the middle matzah to as many people as the matzah allows, and then use other matzah shemura that was not on the Seder Plate for everyone else. In this case, it is sufficient for the other people to eat only kazayit in total of matzah. The stringency of eating two kazayot is applicable only if they are eating from the two matzah that were on the Seder Plate. Those who are eating from other matzah do not have to eat more than one kazayit altogether.

3. If someone is allergic to wheat, it is possible to fulfill the mitzvah of eating matzah with matzah made of oat flour, since oats are one of the five grains listed in the Mishna in Pesachim 35a.

Maror - Bitter Herbs

The maror symbolizes the bitterness our forefathers experienced living in Egypt.

1. After eating the matzah, each person takes kazayit of maror. The common custom is to dip some of it into charoset, and that is sufficient. If someone follows the stringency of dipping all the maror into the charoset, he will receive a special blessing from Heaven. In any case, one should dip it only momentarily and not long enough to neutralize the natural bitterness of the maror's flavor. For the same reason, it is necessary to shake the excess charoset off the maror before eating it.

2. The blessing of *al achilat maror* must be recited, and then each person must eat his portion of maror while sitting upright and not reclining since the maror is a symbol of our enslavement in Egypt, it

would make no sense to eat it in the manner of aristocracy.

Korech - Wrapping the Maror

1. A wrap of matzah and maror is eaten, commemorating the way Hillel used to celebrate Passover during the time of the Beit Hamikdash. After eating the maror, the leader of the Seder must take kazayit from the third, bottom matzah and wrap a kazayit of maror with it, and then dip the maror into charoset and declare the passage of “*This is a reminder of the Beit Hamikdash...*” The Korech wrap is then eaten while reclining.

Shulchan Orech - The Meal on the Seder Night

1. After eating the Korech wrap, the table should be set for a festive meal and everyone should eat the foods he enjoys in honor of this exalted occasion.

2. It is praiseworthy to eat the entire meal while reclining, but it is perfectly acceptable to eat sitting up. It is wise to avoid eating so much that they no longer have any appetite to eat the afikoman. One must certainly avoid a situation where eating the afikoman is *achila gassa*, something agonizing to do. More than this, eating the afikoman should not be uncomfortable because the meal filled them already.

Tzafun - Eating the Afikoman

1. The afikomen is eaten after the meal in commemoration of the Pesach sacrifice. Everyone must eat a kazayit from the section of the broken middle matzah that was set aside as the afikoman.

2. After eating the afikoman, it is forbidden to eat anything else so that the taste of the afikoman will remain in one's mouth.

It is permissible, however, to drink water, coffee or tea flavored with sugar, or a soft drink after eating

the afikoman or after drinking the third cup of wine. It is certainly permitted to drink these beverages after completing the entire Seder. Ashkenazi Jews as well can follow this leniency as long as they continue to discuss the halachot of Pesach and the Exodus from Egypt. There is an even stronger basis to permit this after chatzot of the night.

3. Everyone must remember to recline while eating the afikoman. One should make it a point to remind the family to recline as well.

Barech - Birkat HaMazon and the Third Cup of Wine

1. After eating the afikoman, everyone must rinse their fingers in water and recite Birkat HaMazon over the third cup of wine. Before filling the cup, it should be rinsed inside and out, even if it is already clean. They should pick up their cup with two hands, but before beginning to recite Birkat HaMazon they should hold it with their right hand

and not use their left hand to help keep the cup steady. They must raise the cup at least one tefach (8 cm/2.5 in.) from the tabletop.

Hallel - Reciting Hallel and Drinking the Fourth Cup

1. Immediately after drinking the third cup of wine, we fill the fourth cup and recite the verses of *shefoch hamatecha* that correspond to the four cups of Divine punishment that the Blessed Holy One keeps in store for the nations of the world who persecuted the nation of Yisrael.

After reciting these verses, we continue to recite, with great joy, the balance of the Hallel which we began before the Seder meal.

2. One should hold up one's cup of wine throughout the reciting of Hallel. If someone is incapable of holding it for all that time, they may put it down in front of them. It is recommended that they hold it

up at least when reciting the final passage of *yehallelucha*.

3. One should make every effort to complete the Hallel and drink the fourth cup of wine before chatzot.

Nirtzah

We end the Haggadah saying “*May it be that God will accept our service [of the Seder] to Him and that He will grant us our full reward.*”

1. After the Seder has been completed, it is a mitzvah to continue to discuss the exodus from Egypt for as long as possible.

2. Some people have the custom of reciting the book of Shir HaShirim or traditional poems such as Chad Gadya. HaRav HaChida testified that once someone ridiculed the custom of reciting this poem

and the rabbis excommunicated him until he begged for forgiveness.

THE HAGGADAH

The Haggadah was written from scratch with sources from the Torah. The writer of the Haggadah is unknown, but we have the tradition to read its text every Pesach.

סימני הסדר - Simanei HaSeder

These are the different signs for the many Mitzvot of the Pesach night, with 15 total. Some say that Rashi was the one who initially organized these signs, while others say it was Rabbi Shlomo MiPlaiza, one of the Baalei Tosfot.

קידוש - Kadesh

Kiddush over wine and drinking the first of the four cups

ורחץ - Urchatz

The hand washing for eating the Karpas, as it is dipped in liquid

כרפס - Karpas

The eating of the Karpas (which is celery or another vegetable) dipped in vinegar or salt water

Yachatz - יַחַץ

The tearing of the Matzah into two. One piece is left on the table for the Mitzvah of eating Matzah, and the other is put away for Afiko

Magid - מַגִּיד

The recitation of the main text of the Haggadah and the story of Yetziat Mitzrayim (the Exodus from Egypt) and the start of Hallel, ending with drinking the second cup

Rachtzah - רַחֲצָה

The hand washing for the meal

Motzi - מוֹצִיא

The blessing on the Matzah of “HaMotzi”

Matzah - מַצָּה

The blessing over the Mitzvah of eating Matzah on Pesach, and the eating of it

Maror - מְרוֹר

The eating of lettuce (Maror) with a Beracha, dipped in the Charoset

Korech - כּוֹרֵךְ

The eating of the Matzah and Maror again, wrapped together

Shulchan Orech - שְׁלַחַן-עוֹרֵךְ

The main meal of the Yom Tov

Tzafun - צָפוּן

The eating of the Afikoman Matzah that was put away during Yachatz

Barech - בִּרְךְ

The recital of Birkat HaMazon (the blessing after meals), followed by the drinking of the third cup

Hallel - הַלֵּל

The recital of Hallel, including Hallel HaMitzri, Hallel HaGadol, and Nishmat, followed by the drinking of the fourth and final cup

Nirtzah - נִרְצָה

The closing of the Haggadah, meaning that all who recite it are wanted by HaShem. Some also sing different songs as part of it

Why are these fifteen Simanim (signs) so important?

The Seder night is organized into the familiar sections and Simanim of which are nostalgically sung every Pesach (Kadesh, Urchatz, Karpas...). We see how these Simanim are formally listed in the front of every Haggadah and are boldly displayed before every one of their corresponding sections. But, why are they so important? Can't we just list the passages and their instructions without a formal title for each?

For sure we can say that the purpose of the Simanim is to help us remember where we are in the Haggadah and how far we have gotten, as there are many passages to read and actions to do. Also, in their times, not everyone could afford to purchase multiple Haggadot, so they would use the Simanim as a way of signaling to where they were in the Haggadah for others to follow along.

The Admur MiBellez offers a different reason. He explains that there is a debate on what is preferred: Is it better to be diligent with the Mitzvot and to do things as quickly and swiftly, or is it better to take your time and make sure to glorify the Mitzvah as much as possible. For example, is it better to sanctify the moon 3 days after Rosh Chodesh, or to wait until Shabbat so more people will come?

In our case with Pesach, we try to cover both opinions, so we start immediately with the Simanim in order to mention the story of Yetziat Mitzrayim and fulfill our obligation of retelling the story in a quick fashion. Only then do we make a long Seder explaining the full story, glorifying the Mitzvah.

KADESH - קִדְשׁ⁵¹

One should hasten to make kiddush as soon as he comes home so that the children don't go to sleep. We rinse the cup outside and inside, even if it is clean, and we pour the first cup for Kiddush.

Some say this prayer before reciting the Haggadah which was composed by HaRav Yosef Chaim and first published in his Lashon HaChaim.

לְשֵׁם יְחִוּד קִדְשָׁא בְּרִיךְ הוּא וְשִׁכְנֵינָתִיָּהּ. בְּדַחִילוֹ
 וְרַחֲמֵמוֹ. וְרַחֲמֵמוֹ וְדַחִילוֹ. לְיַחְדָּא שֵׁם יו"ד ק"א
 בְּוַא"ו ק"א. בְּיַחְדָּא שְׁלִים (יְהוּה) בְּשֵׁם כָּל יִשְׂרָאֵל.
 וּבְשֵׁם כָּל־הַנְּפֹשׁוֹת. וְהַרוּחֹת וְהַנְּשָׁמוֹת וּמְלַבּוֹשֵׁיהֶם
 וְהַקְּרוּבִים לָהֶם. שְׁמֵכֶלְלוֹת אֲצִילוֹת בְּרִיאָה יְצִירָה
 עֲשֵׂיָהּ. וּמְכַל־פְּרִטֵי אֲצִילוֹת בְּרִיאָה יְצִירָה עֲשֵׂיָהּ.
 דְּכָל־פְּרִצוֹנָה וּסְפִירָה. הִגֵּה אֲנֹכִי מוֹכֵן וּמְזַמֵּן לְקַיָּים

⁵¹ One reason this section is called Kadesh is because another one of the meanings of the word "Kadesh" (besides the simple understanding of making Kiddush) is to prepare or get ready for something. Up until now, we have not yet been "redeemed from Egypt," as we haven't discussed it yet. Thus, we are getting ready for it.

מִצּוֹת עֲשֵׂה מִן הַתּוֹרָה שֶׁל קִידּוּשׁ יוֹם טוֹב שֶׁל חַג
הַמִּצּוֹת. וְלִקְיָם מִצּוֹת עֲשֵׂה דְרָבָנָן לְקִדּוּשׁ עַל הַיּוֹם.
וְלִשְׁתּוֹת פּוֹס רֵאשׁוֹן מֵאַרְבַּע פּוֹסוֹת יַיִן שֶׁתִּקְנֶנּוּ
חֲכָמִים בְּלַיִל חַג הַמִּצּוֹת. כְּדֵי לַעֲשׂוֹת גִּחַת רוּחַ
לְיוֹצְרֵי וְלַעֲשׂוֹת רְצוֹן בּוֹרְאֵי. לְתַקֵּן שְׂרֵשׁ מִצְוָה זוֹ
בְּמָקוֹם עֲלִיּוֹן. וְלַהַעֲלוֹת מֵיַיִן נוֹקְבִין מִבִּירוּרֵי אִוְרוֹת
וְכֻלָּיִם הָרְאוּיִם לְהַתְבָּרַר עַל יְדֵי מִצְוָה זוֹ בְּלַיְלָה
הַזֹּאת. וְיַעֲלוּ הַמֵּיַיִן נוֹקְבִין מִמִּדְרָגָה לְמִדְרָגָה עַד
רוֹם הַמַּעֲלוֹת. וְיִמְשְׁכוּ אִוְרוֹת הַמּוֹחִין מֵרוֹם
הַמַּעֲלוֹת. מִמִּדְרָגָה לְמִדְרָגָה כְּפִי הַסֵּדֵר הָרְאוּי
לְהַמְשִׁיךְ בְּלַיְלָה הַזֹּאת עַל יְדֵי מִצְוָה זוֹ. וְיִהְיוּ נַעֲשִׂים
כָּל-הַזְּוֹגִים הָעֲלִיוֹנִים הָרְאוּיִים לְהִיּוֹת בְּלַיְלָה הַזֹּאת
בְּעוֹלָמוֹת הַקְּדוּשִׁים:

וְיִהְיֶה רְצוֹן מִלְּפָנֶיךָ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ
שֶׁיַּעֲלֶה לְפָנֶיךָ כְּאֵלוֹ פְּנֹתַי בְּכֹל הַפְּנּוֹת הָרְאוּיֹת
לְכוֹן בְּעֲלִיַת הַמֵּיַיִן נוֹקְבִין. וּבְהַמְשַׁכַּת אִוְרוֹת
הַמּוֹחִין. וּבְהַמְשַׁכַּת שְׁפַע כָּל-הַזְּוֹגִים הַקְּדוּשִׁים.
וּבְכֹל-שְׁמוֹת הַקּוֹדֶשׁ שְׂרָאוּי לְכוֹן בְּמִצְוָה זוֹ בְּלַיְלָה

הזאת. ויעלה לפניך כאלו פונתי בכל-הפונות
 הראויות לכוון בכוס ובחמשה אצבעות היד האוחזים
 בו. וביין שבתוכו ובמזיגתו במים. ויעלה לפניך
 כאלו פונתי בכל-הפונות הראויות לכוון בברכת
 הקדוש מתחילה ועד סוף. וכאלו פונתי בכל-הפונות
 הראויות לכוון בשתייה של היין דכוס ראשון מארבע
 כוסות שתקנו חכמים בלילה הזאת. וכאלו פונתי
 בכל-הפונות הראויות לכוון במעשה. ודבור. וכונה.
 ומחשבה. ורעותא דלבא. ויתקנו פלגפשות רוחות
 ונשמות חיות יחידות דכללות אצילות בריאה
 יצירה עשייה. וכל-פרטי אצילות בריאה יצירה
 עשייה דכל-פרצוף וספירה. ויתחדו ארבע אותיות
 הו"ה. שהם נפש רוח ונשמה חיה יחידה דכללות
 ופרטות אצילות בריאה יצירה עשייה. ביחודא
 שלים. אשר בהם יתפשט שפע אור אין סוף. ומשם
 ימשך שפע וברכה רבה בכל העולמות. לזכך נפשנו
 רוחנו ונשמתנו שיהיו ראויים לעורר מיין נוקבין.
 ויהי | געם אדני אלהינו עלינו ומעשה ידינו פוננה
 עלינו ומעשה ידינו פוננהו:

All continue here:

Every person in the household should stand up holding their cup and listen to the one who is making Kiddush. The one making Kiddush should have in mind to fulfill everyone else's obligation of reciting Kiddush, and they in return should have in mind to fulfill their obligation.

If Pesach falls on Shabbat, one should start here:

שְׁלוֹם עֲלֵיכֶם מִלְּאֲכֵי הַשָּׂרֵת מִלְּאֲכֵי עֲלִיוֹן מִלְּדָ מִלְּכֵי
הַמְּלָכִים הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא: ג' פַּעֲמִים

בּוֹאֲכֶם לְשָׁלוֹם מִלְּאֲכֵי הַשָּׁלוֹם מִלְּאֲכֵי עֲלִיוֹן מִלְּדָ מִלְּכֵי
הַמְּלָכִים הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא: ג' פַּעֲמִים

בְּרִכּוֹנֵי לְשָׁלוֹם מִלְּאֲכֵי הַשָּׁלוֹם מִלְּאֲכֵי עֲלִיוֹן מִלְּדָ מִלְּכֵי
הַמְּלָכִים הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא: ג' פַּעֲמִים

בְּשִׁבְתְּכֶם לְשָׁלוֹם מִלְּאֲכֵי הַשָּׁלוֹם מִלְּאֲכֵי עֲלִיוֹן מִלְּדָ מִלְּכֵי
הַמְּלָכִים הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא: ג' פַּעֲמִים

בַּצֵּאתְכֶם לְשָׁלוֹם מִלְאֲכֵי הַשָּׁלוֹם מִלְאֲכֵי עֲלִיּוֹן מִלֶּךְ מַלְכֵי
הַמַּלְכִּים הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא: ג' פַּעַמִּים

כִּי מִלְאֲכֵי יִצְוֶה-לָךְ לְשֹׁמֵרָךְ בְּכָל-דַּרְכֶיךָ: יְהוָה
יִשְׁמְרֶ-צֵּאתְךָ וּבּוֹאֶךָ מֵעַתָּה וְעַד-עוֹלָם:

אשת חיל

אִשְׁת־חֵיל מִי יִמָּצֵא וְרַחֵק מִפְּנִינִים מִכְּרָה: בְּטַח בָּהּ לֵב
בְּעֵלָהּ וְשָׁלָל לֹא יַחְסֹר: גְּמַלְתָּהּ טוֹב וְלֹא-רָע כָּל יְמֵי תַיִיהָ:
דַּרְשָׁה צָמֵר וּפְשָׁתִים וְתַעֲשֵׂ בְחַפְזָךְ כַּפִּיהָ: הִיְתָה כְּאֲנִיּוֹת
סוּחָר מְמַרְחֵק תְּבִיא לַחֲמָה: וְתָקָם | בְּעוֹד לֵילָה וְתַתֵּן טָרַף
לְבֵיתָהּ וְחֹק לְנַעֲרֹתֶיהָ: זָמְמָה שִׂדָּה וְתַקְחָהּ מִפְּרֵי כַּפִּיהָ
נֹטַע [נְטֻעָה] כָּרֵם: חֲגָרָה בְּעוֹז מְתַנְּגֶיהָ וְתֹאמֵץ זְרוּעֹתֶיהָ:
טָעַמָּה כִּי-טוֹב סַחָרָה לֹא-יִכָּבֵה בַּלֵּיל [בַּלְיָלָה] גְּרָה: יָדִיהָ
שִׁלְחָה בְּכִישׁוֹר וְכַפִּיהָ תִּמְכּוּ פֶלֶךְ: כֶּפֶה פֶּרֶשָׁה לְעַנִּי וְיָדִיהָ
שִׁלְחָה לְאַבְיוֹן: לֹא-תִירָא לְבֵיתָהּ מִשָּׁלֵג כִּי כָל-בֵּיתָהּ לְבַשׁ
שָׁנִים: מְרַבְּדִים עֲשׂוּתָהּ-לָהּ שֵׁשׁ וְאַרְגָּמָן לְבוּשָׁה: נוֹדַע
בְּשַׁעֲרִים בְּעֵלָה בְּשִׁבְתּוֹ עִם-זְקֵנֵי-אֶרֶץ: סָדִין עֲשׂוּתָהּ
וְתִמְכֹר וְחִגּוֹר נְתַנְּגָה לְכַנְעֲנֵי: עִז־וְהִדָּר לְבוּשָׁה וְתִשְׁחַק לְיוֹם
אַחֲרוֹן: פִּיהָ פִּתְחָה בְּחֻכְמָה וְתוֹרַת חֹסֵד עַל-לְשׁוֹנָה: צוֹפִיָּה

הילכת [הליכות] ביתה ולקחם עצלות לא תאכל: קמו בניה
 ויאשרוה בעלה ויהללה: רבות בנות עשוו חיל ואת עליית
 על-כלנה: שקר החן והבל היפי אשה יראת-יהוה היא
 תתהלל: תנו-לה מפרי ידיה ויהללה בשערים מעשיה:
 אהללה שם-אלהים בשיר ואגדלנו בתודה: יהוה | עזי
 ומגני בו בטח לבי ונעזרתי ויעלז לבי ומשירי אהודנו:

אתקינו סעודתא

אתקינו סעדתא דמהימנותא שלימתא, חדותא דמלכא
 קדישא: אתקינו סעדתא דמלכא, דא היא סעדתא דחקל
 תפוחין קדישין (וזעיר אנפין ועתיקא קדישא אתין
 לסעדא בהדיה):

אזמר בשבתין. למיעל גו פתחין. דבחקל תפוחין. דאנון
 קדישין:

גזמן לה השתא. בפתורא חדתא. ובמנרתא טבתא. דנהרא
 על רישין:

ימינא ושמאלא. וביניהו כלה. בקשוטין אזלא. ומאנין
 ולבושין:

יתבק לה בעלה. וביסודא דילה. דעביד ניתא לה. יהא
 כתיש פתישין:

צֹחֵין אַף עֲקָתֵינוּ. בְּטֵלִין וּשְׁבִיתֵינוּ. בְּרַם אֲנַפִּין חֲדָתֵינוּ.

וְרוּחֵין עִם נַפְשֵׁינוּ:

חֲדוּ סָגִי יִיתִי. וְעַל חֲדָא תְרַתִּי. נְהוּרָא לָהּ יִמְטִי. וּבְרַכָּאן

דְּנַפְשֵׁינוּ:

קָרִיבוּ שׁוֹשְׁבֵינֵינוּ. עֲבִידוּ תְקוּנֵינוּ. לְאַפְשָׁא זֵינֵינוּ. וְנוּנֵינוּ עִם

רַחֲשֵׁינוּ:

לְמַעַבְדַּ נְשַׁמְתֵינוּ. וְרוּחֵין חֲדָתֵינוּ. בְּתַרְתֵינוּ וּבְתַלְתֵינוּ.

וּבְתַלְתָּא שְׁבָשֵׁינוּ:

וְעֵטוּרֵין שְׁבָעֵין לָהּ. וּמְלָכָא דְלַעֲלָא. דְתַתְּעַטֵר כְּלָא.

בְּקַדִּישׁ קַדִּישֵׁינוּ:

רְשִׁימֵין וּסְתִימֵין. בְּגוּ כְּל־עֲלֵמֵין. בְּרַם עֲתִיק יוּמֵין. הֲלָא

בְּטִישׁ בְּטִישֵׁינוּ:

יְהֵא רַעוּא קַמִּיהָ. דְתַשְׁרִי עַל־עַמִּיהָ. דִּיתְעַנַּג לְשַׁמִּיהָ.

בְּמַתִּיקֵין וְדוּבְשֵׁינוּ:

אֲסִדֵר לְדְרוּמָא. מְנַרְתָּא דְסְתִימָא. וְשַׁלְחָן עִם נְהֵמָא.

וּבְצַפּוּנָא אַרְשֵׁינוּ:

בְּחַמְרָא גּוּ כְּסָא. וּמְדַאנִי אֲסָא. לְאֵרוּס וְאֵרוּסָה. לְהַתְקַפָּא

חַלְשֵׁינוּ:

נְעַבְדַּ לְהוֹן כְּתָרֵין. בְּמַלִּין יְקִירֵין. בְּשַׁבְעֵין עֵטוּרֵין. דְעַל

גְּבִי חַמְשֵׁינוּ:

(שְׁבִיתוֹ וְשָׁבִיקוֹ. מִסָּאֲבִיו דְּרַחֲקִיו. חֲבִילוֹ דְּמַעֲיָקוֹ.

וְכָל זֵינֵי חַרְשֵׁיוֹ):

לְשִׁכְנֵתָא תַתְּעָטָר. בְּשִׁית נַהֲמֵי לְסֶטֶר. בְּוִין תַתְּקָטָר. וְזֵינֵין

דְּכַנְיָשִׁין:

לְמַבְצַע עַל רַפְתָּא. כְּזִיתָא וְכַבִּיעָתָא. תְּרִין יוּדִין נַקְטָא.

סְתִימִין וּפְרִישִׁין:

מִשַׁח זִיתָא דְּכִיָּא. דְּטַחֲנִין רִיחָיָא. וְנַגְדִין נַחֲלִיָּא. בְּגוּהַ

בְּלַחֲשִׁין:

הָלֵא נִימָא רְזִין. וּמְלִין דְּגַנְיָזִין. דְּלִיתְהוֹן מַתְחַזִין. טְמִירִין

וְכַבִּישִׁין:

אַתְעָטָרַת כְּלָה. בְּרְזִין דְּלַעֲלָא. בְּגוּ הָאֵי הַלּוּלָא. דְּעִירִין

קְדִישִׁין:

וְיֵהָא רַעְוָא מִן קְדָם עֲתִיקָא קְדִישָׁא דְּכָל-קְדִישִׁין. טְמִירָא

דְּכָל-טְמִירִין סְתִימָא דְּכָלָא דִּיתְמַשְׁףְּ טַלָּא עֲלָאָה מִנִּיהַ

לְמַלְיָא רִישִׁיהַ דְּזַעִיר אַנְפִין וְלַהֲטִיל לְחַקֵּל תְּפּוּחִין קְדִישִׁין

בְּנִהֲרִין דְּאַנְפִין בְּרַעְוָא וּבַחֲדוּתָא דְּכָלָא. וְיִתְמַשְׁףְּ מִן קְדָם

עֲתִיקָא קְדִישָׁא דְּכָל-קְדִישִׁין טְמִירָא דְּכָל-טְמִירִין סְתִימָא

דְּכָלָא רַעוּתָא וְרַחֲמֵי חֲנָא וְחַסְדָּא בְּנִהֲרִין עֲלָאָה בְּרַעוּתָא

וְחַדוּא עָלֵי וְעַל-כָּל-בְּנֵי בֵיתִי וְעַל-כָּל-הַגְּלוּיִם אֵלַי

וְעַל-כָּל-יִשְׂרָאֵל עֲמִיהַ. וְיַפְרִקִנּוּן מִכָּל-עֲקָתִין בִּישִׁין

דִּייתוֹן לְעֵלְמָא וְיִזְמִין וְיִתְיַהֲיֵב לְנָא וְלְכָל-נַפְשָׁתָנָא חֲנָא

וְחִסְדָּא וְחַיֵּי אַרְיֵי וּמְזוּנֵי רוּיְחֵי וְרַחֲמֵי מִן קְדָמֵיהּ. אָמֵן כֵּן
יְהִי רָצוֹן:

One should skip Azamer Bishvahin, stand and continue here:

מְזִמּוֹר לְדוֹד יְהוֹה רְעִי לֹא אֶחְסֵר: בְּנֵאוֹת דְּשֵׁא
יִרְבִּיצְנִי עַל־מֵי מְגַתוֹת יְנֵה־לִנִּי: נִפְשִׁי יִשׁוּבֵב יִנְחֵנִי
בְּמַעְגְלֵי־צֶדֶק לְמַעַן שְׁמוֹ: גַּם כִּי־אֵלֶךְ בְּגֵיא צִלְמוֹת
לֹא־אֵירָא רָע כִּי־אֶתָּה עִמָּדִי שְׁבִטָךְ וּמִשְׁעֲנֵתְךָ הִמָּה
יִנְחֵמְנִי: תַּעֲרֹךְ לְפָנָי | שְׁלַחֵן נֶגֶד צַרְרֵי דְשִׁנְתָּ בַשְּׁמֹן
רְאשֵׁי כּוֹסֵי רוּיָהּ: אֵךְ | טוֹב וְחִסְדֵּי יְרֻדְפוּנִי כָּל־יְמֵי
חַיֵּי וְשַׁבְּתֵי בְּבֵית־יְהוֹה לְאַרְךָ יָמִים:

יוֹם הַשְּׁשִׁי: וַיְכַלּוּ הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ וְכָל־צְבָאָם: וַיְכַל
אֱלֹהִים בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מְלֹאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה וַיִּשְׁבַּת
בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מְכָל־מְלֹאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה: וַיְבָרֶךְ
אֱלֹהִים אֶת־יוֹם הַשְּׁבִיעִי וַיְקַדֵּשׁ אֹתוֹ כִּי בּוֹ שִׁבַּת
מְכָל־מְלֹאכְתּוֹ אֲשֶׁר־בְּרָא אֱלֹהִים לַעֲשׂוֹת:

If Pesach falls out in a weekday, one starts from here:

אַלֶּה מוֹעֲדֵי יְהוָה מִקְרָאֵי קֹדֶשׁ אֲשֶׁר־תִּקְרְאוּ אֹתָם
בְּמוֹעֲדָם:⁵²

וַיְדַבֵּר מֹשֶׁה אֶת־מִעַדֵי יְהוָה אֶל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל:

סְבָרֵי מְרֻנָּה

The listeners respond לְחַיִּים

⁵² This verse is said as part of the kiddush and is recited every festival and Shabbat. It translates to, “These are the festivals of HaShem which are Holy...” “Kodesh” means to be separate, so this verse comes to teach us that because of these days and festivals that we keep, we are separate from all the other nations. In fact, in the Kiddush, we mention Kadosh six times to show that Shabbat and festivals give us spiritual energy for the entire week. This is hinted to in the daily chapter of Tehilim we say during Shacharit corresponding to the day of the week. When we say that today is Monday, for example, we don’t say “HaYom Yom Sheni MiShabbat Kodesh - Today is the second day *from* Shabbat Kodesh. Rather, we say “HaYom Yom Sheni *Be*Shabbat Kodesh - Today is the second day *in* Shabbat Kodesh,” because it is fueled by Shabbat and its Kedushah.

בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה. אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם. בּוֹרֵא פְּרִי
הַגֶּפֶן:

בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה. אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם. אֲשֶׁר בָּחַר בְּנוֹ
מִכָּל-עַם וְרוֹמְמָנוּ מִכָּל-לְשׁוֹן. וְקִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו.
וּתְתַן לָנוּ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ בְּאַהֲבָה. (בשבת ושבתות
לְמִנוּחָה ו) מוֹעֲדִים לְשִׂמְחָה. חַגִּים וְזִמְנִים לְשִׂשׁוֹן.
אֵת (בשבת יום הַשְּׁבִיט הַזֶּה וְאֵת) יוֹם חַג הַמִּצּוֹת
הַזֶּה. וְאֵת יוֹם טוֹב מִקְרָא קֹדֶשׁ הַזֶּה. זְמַן חֲרוּתָנוּ.
בְּאַהֲבָה מִקְרָא קֹדֶשׁ זָכַר לִיְצִיאַת מִצְרַיִם. כִּי בְנוֹ
בְּחֵרָתָ וְאוֹתָנוּ קִדְּשָׁתָּ מִכָּל-הָעַמִּים. (בשבת וְשַׁבָּתוֹת
ו) מוֹעֲדֵי קֹדֶשׁ (בשבת בְּאַהֲבָה וּבְרִצּוֹן) בְּשִׂמְחָה
וּבְשִׂשׁוֹן הַנִּחְלָתָנוּ. בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה. מִקְדֵּשׁ (בשבת
הַשְּׁבִיט ו) יִשְׂרָאֵל וְהַזְּמַנִּים:

On Shabbat night, one says:

בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה. אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם. בּוֹרֵא מְאוּרֵי
הָאֵשׁ:

בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה. אֱלֹהֵינוּ מְלֶךְ הָעוֹלָם. הַמְבַדִּיל בֵּין
 קֹדֶשׁ לְחֹל. וּבֵין אֹר לְחַשְׁךְ. וּבֵין יִשְׂרָאֵל לְעַמִּים.
 וּבֵין יוֹם הַשְּׁבִיעִי לְיַמֵּי הַמַּעֲשֵׂה. בֵּין קֹדֶשׁת
 שַׁבָּת לְקֹדֶשׁת יוֹם טוֹב הַבְּדִלְתָּ. וְאֵת יוֹם הַשְּׁבִיעִי
 מִשַּׁנְּת יַמֵּי הַמַּעֲשֵׂה הַקֹּדֶשׁת וְהַבְּדִלְתָּ. וְהַקֹּדֶשׁת אֵת
 עַמְּךָ יִשְׂרָאֵל בְּקֹדֶשׁתְךָ. בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה. הַמְבַדִּיל
 בֵּין קֹדֶשׁ לְקֹדֶשׁ:

בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה. אֱלֹהֵינוּ מְלֶךְ הָעוֹלָם. שְׁהַחֲיֵנוּ
 וְקִיַּמְנוּ וְהִגִּיעְנוּ לְזִמְנוֹ הַזֶּה:

We drink the cup of wine while leaning to the
 left side.

Why do we drink four cups?

The rabbis established an obligation to drink four cups
 of wine on Pesach. There are many explanations as to
 what the reason is for this obligation.

One reason for this is that it corresponds to four decrees from heaven that had been placed upon the Jews. The Midrash Raba says these decrees were to make the Jews lives bitter, to kill all male, Jewish babies, to kill the male Jewish babies specifically by throwing them into the Nile river, and Amalek's wish to wage war on us. Each of these four decrees was eventually nullified through four people's merit. The decree to make the Jewish people's life bitter was nullified in the merit of Miriam. The decree to kill all male, Jewish babies was nullified in the merit of Aharon. The decree to kill them by drowning them in the Nile was nullified in Moshe Rabbeinu's merit, and Amalek's want to fight us was nullified in Yehoshua's merit.

Another reason we are obligated to drink four cups is that it corresponds with the four languages of redemption that are used in the verse describing HaShem redeeming us.

It says there: **וְהוֹצֵאתִי וְהַצֵּלְתִּי וְגַאֲלְתִּי וְלִקְחֹתִי** - **I will take you out, I will save you, I will redeem you, and I will take you.**

We might ask, why do we need four languages of redemption, isn't one enough?

The simple answer can be given in a Mashal (parable): If someone was in prison serving a long sentence and finally got out, he can't just spring back to society. He might need to go to therapy for his time in jail, and he needs to be given a job so he can sustain himself. Just taking him out isn't enough, but you have to gradually rehabilitate him into society from every aspect.

The same applies with Yetziat Mitzrayim. HaShem didn't want to just take us out of Egypt. He wanted to help us get back on her feet, and to take the slavery out of us, so to speak. That's why the verse uses four languages of redemption; in order to represent the many aspects that needed to be "redeemed" to fully start Am Yisrael as a nation. This is also why we drink four cups of wine.

However, if we actually look into the verse we mentioned, we see that it actually contains five words representing redemption, and we should theoretically have to drink five cups of wine.

There is a dispute whether this last language of redemption is actually considered one and if we drink a cup of wine corresponding to it, and we are unsure of who is right. Therefore, we need to ask Eliyahu HaNavi who is right when he comes to share us the news of Mashiach's coming. This is why we pour a cup to Eliyahu, as it represents the fifth disputed cup which we will ask about to Eliyahu HaNavi very soon in our days.

URCHATZ - וְרַחֵץ

One should wash their hands before eating Karpas without a blessing. Some say this prayer before washing one's hands which was

composed by HaRav Yosef Chaim and first published in his Lashon HaChaim.

לְשֵׁם יְחִוּד קִדְשָׁא בְּרִיךְ הוּא וְשִׁכְנֵינָהּ יִתֵּי. בְּדַחֲלֵהוּ
וְרַחֲמֵהוּ. וְרַחֲמֵהוּ וְדַחֲלֵהוּ. לְיַחְדָּא שְׁמֵי יו"ד ק"א
בְּוֵא"ו ק"א. בְּיַחְדָּא שְׁלִים (יְהוּה) בְּשֵׁם כָּל יִשְׂרָאֵל.
הַרְיֵנִי מוֹכֵן וּמְזַמֵּן לְקַיִם מִצְוֵה דְרַבְּנָן לְרַחוּץ יְדַי
קוֹדֵם טְבוּל הַכַּרְפָּס בְּמַשְׁקָה. כְּאֲשֶׁר תִּקְנוּ חֲכָמִים
זְכוּרֵנָם לְבִרְכָה בְּלֵיל חַג הַמִּצּוֹת. כִּדֵּי לַעֲשׂוֹת גִּזְתָּ
רוּחַ לְיּוֹצְרֵי וְלַעֲשׂוֹת רְצוֹן בּוֹרְאֵי. לְתַקֵּן שְׂרֵשׁ מִצְוֵה
זוּ בְּמָקוֹם עֲלִיוֹן. וַיְהִי | נַעַם אֲדֹנָי אֱלֹהֵינוּ עֲלֵינוּ
וּמַעֲשֵׂה יְדֵינוּ כּוֹנְנָה עֲלֵינוּ וּמַעֲשֵׂה יְדֵינוּ כּוֹנְנָהּ:

כַּרְפָּס - KARPAS

One should take less than a Kazayit (26 grams) of Karpas and dip it into saltwater. One should bless on the Karpas and have in mind that this

blessing should cover the Maror. Some say this prayer before dipping the Karpas in salt water which was composed by HaRav Yosef Chaim and first published in his Lashon HaChaim.

לְשֵׁם יְחִוּד קִדְשָׁא בְּרִיךְ הוּא וְשְׂכִינְתֵיהּ. בְּדַחֲלֵנוּ
וּרְחִימוּ. וּרְחִימוּ וּדְחִילוּ. לְיַחְדָּא שְׁמֵי יו"ד ק"א
בְּוַא"ו ק"א. בְּיַחְדָּא שְׁלִים (יְהוּה) בְּשֵׁם כָּל יִשְׂרָאֵל.
הַרְיֵנִי מוֹכֵן לְקַיָּים מִצְוֹת עֲשֵׂה דְרַבָּנָן לְאֶכּוּל כֶּרֶס
בְּלִילָה הַזֹּאת וּלְטַבְּלוּ בְּמַשְׁקָה. כְּמוֹ שֶׁתִּקְנוּ חֲכָמִים
זְכוּרֹנָם לְבִרְכָה. כְּדֵי לַעֲשׂוֹת נַחַת רוּחַ לְיוֹצְרֵי
וּלְעֲשׂוֹת רְצוֹן בּוֹרְאֵי. לְתַקֵּן שְׂרֵשׁ מִצְוָה זוֹ בְּמָקוֹם
עֲלִיוֹן. וַיְהִי רְצוֹן מִלְּפָנֶיהָ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי
אֲבוֹתֵינוּ שֶׁיַּעֲלֶה לְפָנֶיהָ כְּאֵלֵינוּ כּוֹנֵנֵי בְּכֹל הַפְּנוּת
הַרְאֵנוּ לְכוֹן בְּבִרְכָה וּבְאֶכִילָה שֶׁל הַכֶּרֶס בְּלִילָה
הַזֹּאת. וְהַרְיֵנִי מְכוֹן לְפָטוֹר בְּבִרְכָה זוֹ שֶׁאֲבָרְךָ עַל
הַכֶּרֶס גַּם אֶת אֲכִילַת הַמָּרוֹר אֲשֶׁר אוֹכֵל בְּלִילָה
הַזֹּאת. וַיְהִי | נָעַם אֲדֹנָי אֱלֹהֵינוּ עָלֵינוּ וּמַעֲשֵׂה יְדֵינוּ
כּוֹנֵנָה עָלֵינוּ וּמַעֲשֵׂה יְדֵינוּ כּוֹנֵנָהוּ:

Now say the blessing:

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָהוָה. אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם. בּוֹרֵא פְּרִי
הָאֲדָמָה:

YACHATZ - יַחַץ

One takes the middle Matzah and breaks it into two pieces representing a ו and a ט. The ו should be bigger and is hidden for the Afikoman. The ט is placed back on the Seder plate between the other Matzot. Some say this prayer before doing the Yachatz which was composed by HaRav Yosef Chaim and first published in his Lashon HaChaim.

לְשֵׁם יַחֲוּד קִדְשָׁא בְּרִיךְ הוּא וְשָׁכֵנֵי תִיָּהּ. בְּדַחֲלֵנוּ
וְרַחֲמֵנוּ. וְרַחֲמֵנוּ וְדַחֲלֵנוּ. לְיַחַץ אֲשֶׁם יו"ד ק"א
בְּוֹא"ו ק"א. בְּיַחֲוּדָא שְׁלִים (יְהוּה) בְּשֵׁם כָּל יִשְׂרָאֵל.

הַרִינִי מוֹכֵן לְקַיֵּם בְּלִילָה הַזֹּאת שֶׁל חַג הַמִּצּוֹת.
 מִצְוֹת יַחַץ בְּצוֹרֵת "ה". בַּמִּצְוָה הַשְּׁנֵייה הַרוֹמְזֵת
 לְבִינָה שֶׁהִיא בְּסוּד "ה". וְהַרִינִי מִחֵבֵר חֵלֶק הַדָּל"ת
 הַרוֹמֵז לְמַלְכוּת. עִם הַמִּצְוָה הַרְאֵנוּ שֶׁהַשְּׁנֵייה הַעֲלִיּוֹנָה
 הַרוֹמְזֵת לְחֻכְמָה הַנִּקְרָאת יו"ד. וְכִפְתוּב יְהוָה
 בְּחֻכְמָה יִסְד־אֶרֶץ. וְהַרִינִי מִצְנִיעַ חֵלֶק הוּא"ו
 לְאַפִּיקוֹמָן. וְיַעֲלֶה לְפָנֶיךָ כָּאֱלוֹ פּוֹנְתֵי בְּכָל־הַפּוֹנּוֹת
 הַרְאוּיּוֹת לְכוֹן בְּמִצְוֹתָ זֶה. וְיִהְיֶה | גַּעַם אֲדָגִי אֱלֹהֵינוּ
 עֲלֵינוּ וּמַעֲשֵׂה יְדֵינוּ פּוֹנְנָה עֲלֵינוּ וּמַעֲשֵׂה יְדֵינוּ
 פּוֹנְנָהוּ:

MAGID - מַגִּיד

Before the start of Maggid some say the following:

פְּקוּדָא בְּתַר דָּא. לְסַפֵּר בְּשִׁבְחָא דִּיצִיאַת מְצָרִים.
 דְּאִיהוּ חַיּוּבָא עַל בַּר נֶשׁ. לְאַשְׁתַּעֵי בְּהַאי שְׁבַחָא
 לְעֵלְמִין. וְהָכִי אוּקְיָמָנָא. כֹּל בַּר נֶשׁ דְּאַשְׁתַּעֵי
 בִּיצִיאַת מְצָרִים. וּבְהַהוּא סְפוּר תְּחִדִי בְּחֻדָּה. זְמִין
 אִיהוּ לְמַחְדֵי בְּשִׁכְיֻנְתָּא לְעֵלְמָא דְאַתִּי דְהוּא חִידוּ
 מִכְּלָא. דְּהַאי אִיהוּ בַר נֶשׁ דְּחֻדִי בְּמֵאֲרִיהָ. וְקֻדְשָׁא
 בְּרִיךְ הוּא תְּחִדִי בְּהַהוּא סְפוּר. בִּיהַ שְׁעָתָא. כְּנִישׁ
 קֻדְשָׁא בְּרִיךְ הוּא לְכֹל פְּמִלְיָא דִּילֵיהָ. וְאָמַר לֹון. זִילוּ
 וּשְׁמַעוּ סְפוּרָא דְשִׁבְחָא דִּילֵי. דְקָא מְשַׁתְּעוּ בְּנִי.
 וְחֻדָּאן בְּפוּרְקָנִי. כְּדִין כְּלֵהוּ מִתְּכַנְשִׁין. וְאַתְּוּן
 וּמִתְּחַבְּרוּן בְּהַדְּיָהוּ דִּישְׂרָאֵל. וּשְׁמַעִין סְפוּרָא
 דְשִׁבְחָא. דְקָא תְּחֻדָּאן בְּחֻדָּא דְפוּרְקָנָא דְמֵרִיהוּן. כְּדִין
 אַתְּוּן וְאוּדָאן לִיָּה לְקֻדְשָׁא בְּרִיךְ הוּא. עַל כֹּל אַנּוּן
 גְּסִין וּגְבוּרוֹן וְאוּדָאן לִיָּה עַל עֲמָא קֻדְשָׁא דְאַתִּי לִיָּה
 בְּאַרְעָא. דְחֻדָּאן בְּחֻדָּה דְפוּרְקָנָא דְמֵאֲרִיהוּן. כְּדִין
 אַתּוּסַף לִיָּה חֵילָא וּגְבוּרָתָא לְעֵלְא. וּישְׂרָאֵל בְּהַהוּא
 סְפוּרָא יְהִיבִי חֵילָא לְמֵאֲרִיהוּן. כְּמִלְפָּא. דְאַתּוּסַף לִיָּה
 חֵילָא וּגְבוּרָתָא. כְּדִ מְשַׁבְּחִין גְּבוּרָתֵיהָ. וְאוּדָאן לִיָּה.
 וְכִלְהוּ דְחֻלִין מְקַמִּיָּה. וְאַסְתַּלַּק יְקָרִיָּה עַל כְּלָהוּ.

וּבְגִין כֹּה. אֵיךְ לְשַׁבְּחָהּ וְלֹא שֶׁתֵּעִי בְּסִפּוּר דָּא כְּמָה
 דְּאֵתְמַר:

לְשֵׁם יְחִוּד קְדוּשָׁא בְּרִיךְ הוּא וְשִׁכְנֵתִיהּ. בְּדַחֲלוֹ
 וּרְחִימוּ. וּרְחִימוּ וְדַחֲלוּ. לִיחְדָּא שֵׁם יו"ד ק"א
 בּוֹא"ו ק"א. בְּיַחְדָּא שְׁלִים (יְהוּה) בְּשֵׁם כָּל יִשְׂרָאֵל.
 וּבְשֵׁם כָּל-הַנְּפֹשׁוֹת וְהַרוּחֹת וְהַנְּשָׁמוֹת וּמְלַבּוּשֵׁיהֶם
 וְהַקְּרוֹבִים לָהֶם שְׁמֵיכָל לֹת אֲצִילוֹת בְּרִיאָה יְצִירָה
 עֲשִׂיָה. וּמְכַל-פְּרִטֵי אֲצִילוֹת בְּרִיאָה יְצִירָה עֲשִׂיָה
 דְּכָל-פְּרָצוּף וְסִפְיָרָה. הֵינָה אֲנֹכִי מוֹכֵן וּמְזַמֵּן לְקִים
 מִצְוֹת עֲשִׂיהָ מִן הַתּוֹרָה לְסַפֵּר בִּיְצִיאַת מִצְרַיִם בְּלִילָה
 הַזֹּאת שֶׁהִיא לֵיל חַג הַמִּצְוֹת. כְּמוֹ שֶׁצִּוְּנוּ יְהוָה
 אֱלֹהֵינוּ בְּתוֹרָתוֹ הַקְּדוּשָׁה וְהַגְּדַת לְבַנְיָ בַּיּוֹם הַהוּא
 לֵאמֹר בְּעֵבֹר זֶה עָשָׂה יְהוָה לִי בְּיֵצֵאתִי מִמִּצְרַיִם. כִּדִּי
 לַעֲשׂוֹת גִּתַּת רוּחַ לְיוֹצְרֵי וְלַעֲשׂוֹת רְצוֹן בּוֹרְאֵי. לְתַקֵּן
 שׁוֹרֵשׁ מִצְוָה זוֹ בְּמָקוֹם עֲלִיוֹן. וַיְהִי רְצוֹן מִלְּפָנֶיךָ
 יְהוָה אֱלֹהֵינוּ וְאֵלֵהֵי אֲבוֹתֵינוּ שֶׁתְּהִיָּה חֲשׂוּבָה
 וּמְקוּבָּלָת וּרְצוּיָה לְפָנֶיךָ מִצְוָה זוֹ שֶׁל סִפּוּר יְצִיאַתְנוּ
 מִמִּצְרַיִם בְּלִילָה הַזֹּאת. וַיַּעַלְהָ לְפָנֶיךָ כְּאֵלוֹ פְּנֵי
 כָּל-הַפְּנוּת הָרְאוּיֹת לְכוֹן בְּמַעֲשֵׂיהָ וְדַבּוּר וְכוּנָה

וּמִחֲשֻׁבָּה וְרַעוּתָא דְלִבָּא. וַיִּתְוַקְּנוּ כָּל־נַפְשׁוֹת רוּחוֹת
 וּנְשָׁמוֹת חַיּוֹת יְחִידוֹת שֶׁל כָּל־לֵוִית אֲצִילוֹת בְּרִיאָה
 יְצִירָה עֲשִׂיָּה. וְשֶׁל כָּל־פְּרִטֵי אֲצִילוֹת בְּרִיאָה יְצִירָה
 עֲשִׂיָּה דְכָל־פְּרָצוּף וּסְפִירָה. וַיִּתְיַחֲדוּ אַרְבַּע אוֹתוֹת
 הַיּוֹ"ה. שֶׁהֵם נֶפֶשׁ רוּחַ וּנְשָׁמָה חַיָּה יְחִידָה. דְּכָל־לֵוִית
 וּפְרִטוֹת אֲצִילוֹת בְּרִיאָה יְצִירָה עֲשִׂיָּה. בְּיַחְוָדָא
 שְׁלִים (יְהוּ"ה) אֲשֶׁר בָּהֶם יִתְפַּשֵּׁט שֶׁפַע אוֹר אֵין
 סוּף בְּרוּךְ הוּא. וּמִשָּׁם יִמְשֹׁךְ שֶׁפַע וּבִרְכָה רַבָּה בְּכָל
 הָעוֹלָמוֹת לְזַכֵּךְ נַפְשֵׁנוּ רוּחֵנוּ וּנְשָׁמֹתֵנוּ שֶׁיְהִיוּ רְאוּיִים
 לְעוֹרַר מִיַּיִן נוֹקְבִין. וַיְהִי | גַּעַם אֲדָנִי אֱלֹהֵינוּ עָלֵינוּ
 וּמַעֲשֵׂה יְדֵינוּ כּוֹנֵנָה עָלֵינוּ וּמַעֲשֵׂה יְדֵינוּ כּוֹנֵנָהוּ:

The recitation of the Magid, and the Haggadah as a whole is a fulfillment of the positive commandment of retelling Yetziat Mitzrayim (Exodus from Egypt). One should have in mind to fulfill this obligation throughout the Haggadah.

הָא לַחְמָא עֲנִיא - Ha Lachma Anya

This section discusses the Matzot, and is an invitation to the poor to come and eat. It also brings the hope that next year we will be redeemed and brought back to our land, the Land of Israel.

We raise the Seder plate and say:

הָא לַחְמָא עֲנִיא. דִּי אֲכָלוּ אֲבֹהֵתָנָא בְּאֶרֶץ דְּמִצְרַיִם.

This is the bread of oppression that our fathers ate in the land of Egypt.⁵³

⁵³ Although our fathers did not prepare Matzah in Egypt, and only ate Matzah after they had left, the Orchot Chaim says that our fathers were fed Matzot by the Egyptians. They

(We learn based on the Gemara that since we tear the Matzah into half, like a poor person rations his food, we call the Matzah the bread of poverty. Rashi explains that it is called “Lechem Oni” because we say many questions and answers over it, and “Oni” means answer.)

כָּל דְּכַפֵּינְ יִיְתִי וַיִּכּוֹל. כָּל דְּצָרִיךְ יִיְתִי וַיִּפְסֹחַ.

Let all who are hungry come in and eat. Let all who are in need come and join us for Pesach. (“Kol Dichfin” refers to those that have nothing to eat. “Kol Ditzrich” refers to those who have food but don’t have the necessary things for the holiday, like Matzah, wine, and meat. The Rokeach explains that “Kol Ditzrich” refers to someone that has all the Pesach necessities, but has difficulties conducting the Seder night.)

**הַשְּׁתָּא הָכָא. לְשָׁנָה הַבָּאָה בְּאֶרֶץ דִּישְׂרָאֵל. הַשְּׁתָּא
הָכָא עֲבָדִי. לְשָׁנָה הַבָּאָה בְּאֶרֶץ דִּישְׂרָאֵל בְּנֵי
חֹרִין:**

Now we are here; next year in the land of Israel. Now — slaves; next year we shall be free. (The reason why we

did so in order to save money, as Matzah takes a long time to digest, and they would feel full longer.

say “Hashta Hacha” is because we have to go from level to level, step by step. First we want to be in the Land of Israel, the holy land, and then we want to be free people. See notes for more explanations)

Repeat this passage 3 times

The common aspect found in Ha Lachma Anya

“Ha Lachma Anya” is the invitational part of the Seder, and is written in Aramaic. There are two invitations we do. The first is one for any poor people that have no food and really need it. The second one is for people that do not have the necessary food for Pesach, like Matzah, or food for the Seudah, like mashed potatoes. The invitation talks about how the Matzah is not a poor person’s bread during Pesach, rather The bread of our forefathers, which they had in Egypt. Then after doing the invitation we say “Shanah Haba'ah B'Yerushalayim” “Next year in Yerushalayim” meaning to say by next year Pesach Mashiach will be here. What do all these things have in common?

When you invite a poor person, you want to show them that you understand what they're going through. This is why in the first part we say, "This poor bread is the same poor bread that our fathers ate in Egypt," to show that our forefathers also ate poor bread.

Why it's written in Aramaic

The basic explanation as to why we say this invitation of "Ha Lachma Anya" in Aramaic is because that was the language everyone spoke when we were in Bavel. Secondly, the angels only speak Hebrew, and don't understand Aramaic. So, we say it in Aramaic so that we don't mistakenly also invite demons (Rashi).

We might ask, why we would have any concern about demons, as we know that the eve of Pesach is considered a night of safeguarding for the Jewish people. We can answer that of course, we are protected from demons and any other harm, but if we actively invite them, we are not necessarily protected.

Another explanation why we say it in Aramaic from the Ritba is that usually, we say prayers and praises to

HaShem in Hebrew, as the angels can only bring these prayers to him if it's in the language they understand. However, on Pesach, HaShem is directly there at the Seder, and we don't need the angels to carry our prayers.

Why do we invite so late?

We might question, why do we invite people to come and eat by the Seder at the time of the Seder itself? What's the point of inviting them so late, and with the doors closed, when you have to invite people beforehand? One answer is that he really is inviting his own family, as one is not allowed to eat before Pesach, and now it is the time to eat.

The book Shnayim Mi Yodea answers that it was the custom of the rich to sit at the doors of their house and call out inviting all the poor to come and join them.

Based on this, the Abarbanel says that one actually has to open his doors and window in order to invite those who need.

Nowadays, this passage is really a message, and even a rebuke, to the person himself, telling him that he should invite guests. The central Mitzvah of Pesach is to invite the poor to eat and to publicize the miracle. If he hadn't invited guests beforehand on that Pesach, then he should do so the following Pesach. This passage will make him think over this and invite people in the future.

Another answer is that the host is ensuring the guests that he really does want them there, as he is actively inviting them to come and eat.

The Kaf HaChaim brings a custom that some have a child go out to the door after Ha Lachma Anya and knock with Matzah on his shoulders. They open the door and ask him who he is. He says that he is Yisrael. They ask him where he came from, and he answers that he came from Egypt. They ask him where he's going to, and he responds that he is going to Jerusalem. They finally ask him what he is carrying, and he says that he's carrying Matzah, and then he comes in to say Mah Nishtanah.

Mah Nishtanah - מה נשתנה

At this point, the Seder plate should be placed at the end of the table⁵⁴, and we rinse the kiddush cup (some say there is no need to rinse it). We pour the second cup to those conducting the Seder, (some have the custom to pour it already before Ha Lachma Anya) and place it before them so that the children should ask⁵⁵ the “Mah Nishtana.” Here the son or daughter asks the four questions, and if one is by themselves, they should ask themselves. The Maharil says that we have to sing the four questions because it is praise to HaShem.

מה נשתנה הלילה הזה. מכל הלילות:

⁵⁴ In between Ha Lachma Anya and Mah Nishtana we move the Seder plate from the table so the kids will assume that we are done with the Pesach Seder and ask why we finished so early. This is the halacha. In the Gemara however, (Pesachim 115b), it says that one should move the entire table. Why do we move the Seder plate instead? Tosfot on the page says that in those days, when the table was small, it wasn't a big deal to move the table. But nowadays, since we have big tables, it requires a lot of time and energy to move such big tables.

⁵⁵ Now we pour the second cup so the kids will ask why we are pouring a second cup if we already drank one. We might ask, why do we need two actions to be done in order for the kids to ask questions? Isn't one enough? We can simply answer that we do two actions just in case the children didn't ask a question the first time.

What makes this night unlike all other nights,

**שְׁבֹכָל-הַלַּיְלוֹת אֵין אֲנַחְנוּ מְטַבְּלִין אֶפְּלוּ פַּעַם אַחַת.
וְהַלַּיְלָה הַזֶּה נִשְׁתִּי פַּעַמַיִם:**

So that every other night we do not dip [our food] at all, but tonight we will dip it twice? (This first question is about a difference that we *add* to the normal way of doing things, as we dip once for Karpas and once for the Maror, and it represents all other added things at the Seder. Although we haven't dipped yet, the children know that we are going to dip because they see the Charoset on the table. [Tashbetz])

**שְׁבֹכָל-הַלַּיְלוֹת אֲנַחְנוּ אוֹכְלִין חֶמֶץ אוֹ מַצָּה. וְהַלַּיְלָה
הַזֶּה כֻּלּוֹ מַצָּה:**

And that every other night we eat either bread or Matzah, but tonight there is only Matzah? (Every other night, one can choose to eat chametz or Matzah, but this night, we are obligated to eat Matzah and to refrain from eating chametz. This question represents all things that are *missing* at the Seder, as chametz is missing from the meal.)

שֶׁבְּכָל-הַלַּיְלוֹת אֲנַחְנוּ אוֹכְלִין שְׂאֵר יִרְקוֹת. וְהַלַּיְלָה
הַזֶּה מָרֹר:

And that every other night we eat the rest of other greens, but tonight we will eat bitter herbs?⁵⁶ (Although we eat many vegetables on this night, like Karpas and other vegetables during the Shulchan Orech meal, we have an obligation to eat specifically Maror, and we don't fulfill our obligation with other vegetables. This question represents all things that are *switched* for something else in the Seder, as instead of other vegetables, we eat Maror.)

שֶׁבְּכָל-הַלַּיְלוֹת אֲנַחְנוּ אוֹכְלִין וְשׁוֹתִין בֵּין יוֹשְׁבֵי
וּבֵין מְסֻבִּין. וְהַלַּיְלָה הַזֶּה כָּלָנוּ מְסֻבִּין:

⁵⁶ We might ask, why do we not use the same language consistently for both Matzah and Maror. We say with Matzah that we eat both Matzah and Chametz during the rest of the year. Meanwhile, with Maror, we say that we eat other vegetables during the year. Don't we also eat Maror during the year? One answer is that with Chametz, we are not allowed to eat it on Pesach, but we can and do eat other vegetables other than Maror on Pesach, like Karpas. Thus, there would be no difference between the rest of the year and on Pesach if we used the same language, as we eat Maror and other vegetables on Pesach too. Thus, we instead say that we eat other vegetables throughout the year (meaning we *mostly* eat other vegetables).

And that every other night some sit to eat and drink and some recline, but tonight we are all reclining?⁵⁷

(Shibulei HaLeket explains that Ba'al HaHaggadah is trying to teach us with "we are all reclining" what the Gemara in Masechet Pesachim says, that even women, children and servers should recline. This question represents a big difference in the Seder from the normal way of doing things.)

עבדים היינו - Avadim Hayinu

We return the Seder plate to its place on the table in front of the head of the house and continue with the Haggadah. The Matzah should remain uncovered throughout Maggid, but whenever one holds the cup, we should cover the Matzah.

⁵⁷ We might ask, why do we only ask these questions? Why don't we ask why we drink four cups, or why we eat Karpas? The Ma'aseh HaShem answers that all of our questions on differences between Pesach and other days fall under one of four categories: Additions, subtractions, change, and a big change. All of our questions are condensed into four questions, which can be broken up into four categories of change. (See explanations on the text itself for which question represents which category.)

עֲבָדִים הָיִינוּ לְפַרְעֹה בְּמִצְרַיִם. וַיּוֹצֵיאֵנוּ יְהוָה
אֱלֹהֵינוּ מִשָּׁם. בְּיַד חֲזָקָה. וּבְזְרוּעַ נְטוּיָה.

We were once slaves of Pharaoh in Egypt⁵⁸, but HaShem our God⁵⁹ brought us out from there with a strong hand (against the will of Egypt) and an outstretched arm (in public that everyone saw). (This the answer to the previous four questions that the children asked in Mah Nishtanah. The Rashbam explains that Avadim Hayinu answers why we eat Matzah and Maror. When we were slaves in Egypt, we ate Matzah and had a bitter life. This is also why we lean, as we are now free and must act as such. However, we dip twice during the Seder in order to make the children ask questions, and it is not connected to our slavery.⁶⁰)

⁵⁸ Why do we have to add that we were slaves to Pharaoh *in Egypt*? One answer is that we would also work for the Egyptian people, and not just for Pharaoh's orders. Abarbanel also says that they were working for Pharaoh, but also the country itself was set up to keep them in and to make them suffer.

⁵⁹ We say specifically HaShem *our God* to counteract what Pharaoh said that *he* is god, and that he made himself (The Gra).

⁶⁰ The Gemara in Masechet Pesachim (116a) says that the story of the Exodus of Egypt must be retold starting with our disgrace, and ending with our praise. In the Gemara there is a discussion open which disgrace we should start with? Shmuel says we should start with "We were slaves" and Rav says "In the beginning our fathers were idol worship". The Rosh says that in our times we follow both opinions. With that being said, it now looks like the argument was that only one can be said, so which one should be said. That's why the Rosh comes to say no, and that both should be said.

וְאֵלֹהֵינוּ לֹא הוֹצִיא הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא אֶת אֲבוֹתֵינוּ
 מִמִּצְרַיִם עַד יְיָ אֲנַחְנוּ וּבְנֵינוּ וּבְנֵי בְנֵינוּ. מִשְׁעַבְדִּים
 הָיִינוּ לְפָרְעָה בְּמִצְרַיִם.

If the Holy One, blessed be He, had not brought our fathers out from Egypt, then we, our children and our children's children⁶¹ would have remained enslaved to Pharaoh in Egypt. (All the kings of Egypt were called “Pharaohs,” so if we wouldn’t be enslaved to this one, then we would be to the next one [Rabbi Yehudah Ben Yakar]. The book Chukat HaPesach says that the meaning here is that we would have suffered like we did during our slavery under Pharaoh, and not that we would literally be slaves under him. Although HaShem swore to Moshe that there will be a limit to their Galut, and they will only be slaves for 400 years, Abudrahem explains that because of our sins

⁶¹ We might ask, why do we specifically say our children’s children, and not just the generations afterward? One explanation is that a person still has some responsibility to teach his grandchildren. Thus, he has responsibility to teach them about the leaving of Egypt. Additionally, we can say that it is more emotional and connected to the person to say “your children’s children” instead of simply saying “the generations after,” which has no connection to the person and feels distant. The Eliyah Rabah explains that if a miracle happened to someone that he blesses on, his children and their children also have to. However, after the grandchildren, they should not bless with HaShem’s name. Thus, also here we just say up to the grandchildren.

and the Erev Rav, the end of the Galut could have been nullified⁶². BeZot Yehudah explains that the promise that we won't be slaves was specifically in Egypt, but we could have been slaves to Pharaoh in a different place, and he would control us by forcing us to pay high taxes.)

וְאִפְלוּ כְּלָנוּ חֻכְמַיִם. כְּלָנוּ נְבוֹנִים. כְּלָנוּ יוֹדְעִים אֶת
הַתּוֹרָה. מִצְוָה עָלֵינוּ לְסַפֵּר בִּיציאת מצרים.
וְכָל-הַמְרַבֵּה לְסַפֵּר בִּיציאת מצרים הָרִי זֶה מְשֻׁבָּח:

Therefore, even if we were all wise, (and we heard the story already from our fathers [Rashbetz]) all men of understanding, (and we understand things in depths [Rashbetz]) all fully versed in the Torah, (we all learn Torah everyday, and by learning we know the story) we would still be obliged to tell about Yetziat Mitzrayim, the Exodus from Egypt;⁶³ and whoever tells about it at length is praiseworthy. (The story of Yetziat Mitzrayim

⁶² The book BeShnayim MiYodeah. See Masechet Rosh HaShanah, page 18, that says contradictingly that promises from HaShem cannot be nullified because of our sins.

⁶³ The Ritba says that the meaning here is to tell over the story of the leaving of Egypt with joy.

should even be retold amongst great learned rabbis, no matter how well they know the story already.⁶⁴)

מעשה ברבי - The Story with Rabbi Eliezer אליעזר

This story is the direct continuation of the previous passage, as it discusses how these great scholars would learn about the story of Yetziat Mitzrayim and lengthened in its retelling, just as we previously mentioned. Secondly, this story teaches us that one needs to learn about the story of Yetziat Mitzrayim until he falls asleep, as the Shulchan Aruch rules in Siman 481, Seif 1.

מַעֲשֵׂה בְּרַבִּי אֱלִיעֶזֶר. וְרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ. וְרַבִּי אֶלְעָזָר
בֶּן-עֶזְרָיָה. וְרַבִּי עֲקִיבָא. וְרַבִּי טַרְפוֹן. שֶׁהָיוּ מְסַבִּין
בְּבֵי בְּרַק.

⁶⁴ A similar concept we can find regarding Purim is the concept of nullifying the learning of Torah for reading the Megilah. Even though someone could be learning a deep subject, he has to stop to hear the well known story of the Megilah.

It once happened that Rabbi Eliezer, Rabbi Yehoshua, Rabbi Elazar, son of Azaryah, Rabbi Akiva and Rabbi Tarphon⁶⁵, were celebrating the Seder in Bnei Brak⁶⁶ (this place was called Eben Ibarak, and it is between the Ben Gurion airport and Netivei Ayalon. With the founding of the current day Bnei Brak that we know, they changed its name to El Chariah).

וְהָיוּ מְסַפְּרִים בִּיצִיאַת מִצְרַיִם כָּל-אוֹתוֹ הַלַּיְלָה.

They were discussing the Exodus from Egypt the entire night,⁶⁷ (Although according to Rabbi Eliezer, the Mitzvah of retelling the story of Yetziat Mitzrayim is up to midnight and

⁶⁵ The book Magid says that this comes to teach you that even though Rabbi Yehoshua was a Levi, and Rabbi Elaza ben Azaryah was a Kohen, so they wouldn't have been slaves in Egypt, they still have to retell the story. Even though Rabbi Akiva was the son of a convert, he also still had to retell the story. Even though Rabbi Eliezer and Rabbi Tarphon were very rich, and if they were in the times of Yetziat Mitzrayim, they could have bribed the Egyptians, nevertheless they still have to retell the story.

⁶⁶ The five of them gathered in order to fix the sin of idol worship that the Jews committed in Egypt, which is compared to someone who transgresses the five books of the Torah.

⁶⁷ We might ask, how did they eat the Afikoman in time? One needs to eat it before midnight. We can simply answer that they ate the Afikoman, blessed Birkat HaMazon, and only then continued to go on and elaborate in the story of Yetziat Mitzrayim.

not the entire night [as we learn in Masechet Berachot], he was so immersed in the story that he did not notice the time go by.⁶⁸)

**עַד שֶׁבָּאוּ תַלְמִידֵיהֶם וְאָמְרוּ לָהֶם. רַבּוֹתֵינוּ הִגִּיעַ זְמַן
קְרִיאַת שְׁמַע שֶׁל שַׁחֲרִית:**

until their students came (as their students were not with them, because they were unable to stay up and went to sleep. We can also say that their Rabbis were teaching profound secrets, and they did not want their students to stay with them there [HaChidah]) **and said to them: Our teachers, the time has arrived for the morning Shema⁶⁹**

⁶⁸ This also explains how rabbis learn all night and not go to sleep, as it is Yom Tov and one is not allowed to suffer. Since it was so precious to them to retell the story, they did not suffer from staying awake. We can also explain based on the previous note that since they were fixing this terrible sin of idol worship, it became like Shavuot, where we stay up all night in order to fix the sin of the Jews going to sleep before Matan Torah.

⁶⁹ We might ask, how were the students allowed to correct their rabbis? Then, the students learned everything from their rabbis, and their teachers had the status of Rav Muvhak, which has its own Halachot. One answer we can give is that the rabbis had appointed their students to remind them to read Shema, so it was permissible. This also gives another explanation (see above in the text) as to why the students weren't there with their rabbis. If they were appointed to remind them, they can't also be learning with them, because they too will forget.

(meaning it was after Amud HaShachar, when we need to recite Kriyat Shema and pray after sunrise⁷⁰).

אמר רבי אלעזר - Amar Rabi Elazar

The Abarbanel explains that the Haggadah here wants to teach us how important the Mitzvah of retelling the story of Yetziat Mitzrayim is through this passage. Rabbi Elazara ben Azaryah here tries to prove that there is a Mitzvah to remember the Exodus from Egypt not just on Leil HaSeder, but every single day. The Sages also agreed to this, but even added that in the future, in the times of Mashiach, we still need to mention the story of Yetziat Mitzrayim. We learn from here that if we need to mention this story throughout the year and even beyond, all

⁷⁰ In the book BeDerech Emunah says that they mentioned Shema and not Tefilah because they may not have stopped for Tefilah. As it says in Shulchan Aruch (Siman 106, Seif 2), one who learns Torah like Rashbi and his colleagues does not need to stop for Tefilah, but has to stop for Kriyat Shema. We can also simply say that because Kriyat Shema is before Tefilah, they said Shema, but they still also meant Tefilah. We might ask, why don't we say that all those who are busy with a mitzvah are exempt from a different one? We can simply answer that because reading the Shema is a mitzvah with a fixed and limited timing, we don't say that because they were retelling the story of Yetziat Mitzrayim they are exempt from reading Shema. Another answer is that because it was already morning and considered a new day, there was no mitzvah anymore to continue retelling the story, and they thus had to stop for Shema.

the more so we should be careful to on this special night, and we should lengthen in its telling as much as we can.

אָמַר רַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן-עֲזַרְיָה. הֲרִי אֲנִי כְּבֶן שִׁבְעִים
שָׁנָה וְלֹא זָכִיתִי שְׂתֵּאמֹר יְצִיאַת מִצְרַיִם בַּלַּיְלוֹת. עַד
שְׂדָרְשָׁה בֶּן זֹמָא

Rabbi Elazar, son of Azaryah, said: I am like a man of seventy, (Rabbi Elazar ben Azaryah became the president of Israel at the age of 18. Since it was unfit for someone so young to be president, HaShem made a miracle that 18 rows of his beard hair became white) **yet** (although HaShem performed this miracle for him [Rav Elgazi], or alternatively, despite the fact he was extremely smart for his age and was able to learn so much Torah in 18 years) **I was unable to convince my colleagues that one is**

obliged to mention the Exodus at night⁷¹, until Ben Zoma⁷² explained it:

שְׁנֵי אַמְרֵי. לְמַעַן תִּזְכֹּר אֶת-יְוֹם צֵאתְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם
כָּל יְמֵי תְּיִיךָ.

It is stated in the Torah: “That you may remember the day when you came out of the land of Egypt, all the days of your life.”

יְמֵי תְּיִיךָ. הַיָּמִים. כָּל יְמֵי תְּיִיךָ. הַלֵּילוֹת.

⁷¹ This is Rashi’s way of explaining the Mishnah. However, the Tashbetz explains simply that he did not succeed in finding a hint in the Torah to an obligation to mention the Exodus at night.

⁷² We might ask, why do we call him Ben Zoma and not Rabbi? The answer is that he passed away at a young age and did not yet get his rabbinical ordination (Smichah). The book Paamon HaZahav says that he was called Ben Zoma because his intelligence was so great, the other rabbis were like the film that develops on milk when boiled (called “Zomah”) compared to him, who was like the milk itself.

“The days⁷³ of your life” merely refers to the days; “all the days of your life,” on the other hand, includes the nights too.

**וְחֻמְרֵי אֲמָרִים. יְמֵי תְּיָדָה. הָעוֹלָם הַזֶּה. כֹּל יְמֵי
תְּיָדָה. לְהַבִּיא לְיָמֹת הַמְּשִׁיחַ:**

The Sages say: “The days of your life” indicates this life, but “all the days of your life” includes the times of

⁷³ We might ask, why does the verse have to say “All the *days* of your life.” Couldn’t it have just said “All your life”? We can answer that if it wouldn’t have said “the *days* of your life”, one might have thought that it meant only one day out of your entire life is it required to remember the miracles in Egypt, as it says, “*All* your life”, as if you have all of your life to fulfill this mitzvah. Thus, the verse says, “All the *days* of your life”, showing that each and every day there is a mitzvah to recall Yetziat Mitzrayim.

Mashiach too.⁷⁴ (The real dispute behind this is whether or not the redemption in the times of Mashiach will nullify the redemption from Egypt, or not. According to Ben Zoma, it will be nullified, as the miracles that we will see very soon in the times of Mashiach are going to be much greater and wondrous. However, according to the Sages, we will still nevertheless remember and retell the miracles that occurred to us in Egypt.)

ברוך - Baruch HaMakom Baruch Hu

המקום ברוך הוא

⁷⁴ We might ask, why do we bring this statement of Ben Zoma and the Sages opinion in the first place? How is it connected to the Haggadah? We can say that we don't want people to think that the mitzvah to retell the story of Yetziat Mitzrayim is only on Pesach, so we bring Ben Zoma to teach us that throughout the year we have to remember Yetziat Mitzrayim. The Rambam explains that with the story of the rabbis in Bnei Brak, we learn about the mitzvah of retelling the story of Yetziat Mitzrayim in the night. With the saying of Ben Zoma, we learn that there is also a mitzvah to retell it in the day. Still, why do we bring the opinion of the Sages? They don't hold like Ben Zoma anyways, so it doesn't come to teach us anything. We can simply answer that they do not hold that one cannot mention Yetziat Mitzrayim at night, they simply explain the verse differently that it means to say that even in the times of Mashiach we will recall the miracles that HaShem did for us in Egypt.

Before we start the passage of the four sons, we bless HaShem for giving us His holy Torah after taking us out of Egypt. The Rokeach says that just as we make Berachot before reading the Torah, so too we bless HaShem before explaining the verse of the Torah. Furthermore, the Shibulei HaLeket explains that because it is a positive mitzvah to retell the story of Yetziat Mitzrayim, we open with Baruch and we end with Baruch, just like we do with many Berachot on Mitzvot.

בְּרוּךְ הַמְּקוֹם בְּרוּךְ הוּא.

Blessed is the Omnipresent - blessed is He. (The Midrash Tehilim explains that the reason why HaShem is called “Makom” [literally “place] is because HaShem is found in every place where a righteous person stands, as the verse states

in Shemot: “Wherever you mention My name, I will come and bless you.”⁷⁵)

בְּרוּךְ שְׁפָתַי תּוֹרָה לְעַמּוֹ יִשְׂרָאֵל. בְּרוּךְ הוּא.

⁷⁵ Rav Eliezer Papo says in his book BeElef HaMagen that the reason why we specifically call HaShem by this name of “Makom,” here is because Makom is a clear hint to Eretz Yisrael, as it is our place. The Gemara (Bava Metzia, page 85) says that the reason that we were exiled from Eretz Yisrael is because we did not bless on the Torah before and after learning it. Thus, we say Baruch HaMakom in order to bless the Torah (see previous notes) that we are about to learn, and to hint to us to be careful in doing so in general. Another explanation we can give as to why we use the name of “Makom” for HaShem based on what we mentioned earlier (see Ha Lachma Anya) is because He is there with us at the Seder, at our very place. The book Ezor Eliyahu explains that when the Torah was given, HaShem almost seemed, God forbid, limited. His presence was very imminent and tangible there, but HaShem is endless, so just the fact He was felt there in one spot almost limits him, God forbid. Therefore, we say here “Makom”, representing HaShem’s attribute of Ever-Presence, and that He is found in every place.

Blessed⁷⁶ is the One who gave His people Israel, the Torah, blessed is He.⁷⁷ (The Rokeach says that we bless HaShem just as we bless a righteous person who passes away.)

הארבעה בנים - The Four Sons

This passage discusses the four types of sons discussed in the Torah, and the obligation to retell the story of Yetziat Mitzrayim to each child according to his own personality.

כְּנֹגֵד אַרְבָּעָה בָּנִים דְּבָרָה תּוֹרָה.

⁷⁶ In this passage, we say the word “Bless” four times. This corresponds to the four sons that follow this passage. This teaches us that each and every one of the four sons (including the wicked one) is blessed, as they will all eventually find their way back to the straight path. The book Shear Yerakot actually says that we have to thank HaShem for even the wicked son because he has some use... as an example for what *not* to do for the other children.

⁷⁷ In each blessing we say “Blessed is He” to say that even without our blessings he is blessed (Rashbetz).

The Torah relates to four types of sons — (The Shibulei HaLeket says that we call them specifically sons because they are still children that don't know much, and they can change.⁷⁸)

⁷⁸ Although the verse says “You are children to HaShem your God,” so everyone is really children of HaShem, we can explain that over there, it refers to the close relationship that HaShem has with Am Yisrael. This is why He calls us His children. Here, however, we call them children because of their lack of knowledge. The book Lechem Oni explains that before we got the Torah, we were slaves, but after, we had become HaShem's children, and thus we specifically call them children here. The book Maaseh HaShem says that the four sons represent four figures from the past: The wise son represents Yitzchak, the wicked son represents Esav, the simple son represents Yaakov (as it says that Yaakov was “Ish Tam Yoshev Ohalim” in the verse, meaning he was a simple man who sat and learned Torah), and the one who doesn't know how to ask represents Yishmael (as the verse says that he was “Pere Adam”, meaning he was a wild person who would follow his instincts without a doubt or question) Rabbi Lau draws a parallel between the four sons in the Passover Haggadah and four generations, illustrating a decline from the first wise son, to the next generation where he starts to deny the Torah and its Mitzvot (despite still being aware of the Torah). The following generation is already simple and doesn't understand the symbolic foods of the Seder. With the fourth generation, he doesn't even know to bring his questions on the symbols of the Seder. The progression shows a shift from a wise individual to subsequent generations becoming increasingly distant from their roots. Despite the generational differences, all four sons still gather at the Seder table. Additionally, Rabbi Lau mentions the significance of the saying that “Tzibur” is an acronym for Tzadikim (righteous), Beinonim (those of balanced merit), and Rashaim (wicked) and relates it to the name for Israelis “Tzabar,” which is exactly the same letters except for missing a Vav.

אַחַד חָכָם. וְאַחַד רָשָׁע. וְאַחַד הָם. וְאַחַד שְׂאִינֹו יוֹדֵעַ
לְשֵׂאל:

one who is wise, one who is wicked,⁷⁹ one with a simple nature, and one who does not know who to ask. (It says each time for every son “one” in order to show that a parent needs to treat each of his children individually and cater to their unique strengths and weaknesses. He should also not discriminate between his children and give each their own needed attention, even the wicked one that we mention here.⁸⁰)

חָכָם מַה הוּא אוֹמֵר. מַה הָעֵלֶת וְהַחֲקִים וְהַמְשַׁפְּטִים
אֲשֶׁר צָנָה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ אֶתְכֶם.

⁷⁹ We might ask, why do we mention a wise son? Isn't the contrast of a wicked person a righteous one? One answer we can say is that when someone is not knowledgeable in Torah, or even in general, it can be very easy to slip into committing sins and slowly becoming wicked, as he doesn't know what is truly right or wrong, and doesn't make decisions through his brain, but rather from his feelings. Someone who is wise, however, knows what is right and what to avoid, and can easily stick to the right path.

⁸⁰ Even with the wicked son, the meaning is not that the child is wicked, but rather what he said is what a wicked person would have said. We do not, God forbid, categorize the child as a wicked person, but we are showing what a wicked person would say, and that the child is too good to say something like that.

The wise⁸¹ son, what does he say? “What are the testimonies, (laws of the Torah pertaining to Pesach that logically make sense, like eating Matzah, which is established so that we should remember what the Jews ate in Egypt) the statutes (laws of the Torah on Pesach that don’t make sense to us) and laws, (laws pertaining to Pesach that are subordinate to the main Mitzvah of the Korban Pesach [Ribbar Yakar]) that HaShem our God commanded you⁸²?”

**אָף אַתָּה אָמֹר לוֹ כִּהְלָכוֹת הַפֶּסַח. אֵין מִפְטִירִין אַתָּה
הַפֶּסַח אֶפִּיקוּמָן:**

And you must tell him the laws of Pesach: “After eating the Pesach offering one does not eat anything more.” (The meaning here is to teach your son the Haggadah and

⁸¹ What is the definition of “wise”? We learn from Pirkei Avot that wisdom is the openness to hear others and learn from every person. The wicked son is exactly the opposite, and is not open to others opinions or rebuke, and is firm in his crooked beliefs.

⁸² We might ask here, the wise son says “commanded *you*.” How is this different from what the wicked son says that “this service to *you*” which we criticize him for? We can simply say that he phrases it like this because he is not of the age to be obligated for these mitzvot. We can also explain based on our explanation of the wise and wicked son (see previous note) that even though they say similar things, it is their intentions behind the questions that are different. This is why we rebuke the wicked son with an answer that is more dismissive and doesn’t really answer his question. He anyways was not looking for an answer, so we instead rebuke him for his hardheadedness.

the Halachot from beginning to end, as the last Mishnah of Masechet Pesachim is this law of not eating after the Korban.⁸³)

רָשָׁע מַה הוּא אוֹמֵר. מַה הָעֲבֹדָה הַזֹּאת לָכֶם. לָכֶם
וְלֹא לוֹ. וְלִפִּי שְׁהוֹצִיא אֶת-עַצְמוֹ מִן הַכָּלֵל. כִּפָּר
בְּעֶקֶר.

The wicked son, what does he say? “What is this service to you?” (Why do you bother yourself so much to prepare for Pesach?) **“To you,” he says, not to him. When he sets himself apart from the community, he denies the very core of our beliefs.** (Although the wise son also says “that HaShem our God commanded *you*,” since he said HaShem *our* God, “commanded you” really means that he wasn’t there. Some explain the Hebrew word “Etchem” as meaning *with you*.)

אִם אַתָּה הַקָּהָה אֶת-שְׁנֵי וְאָמַר לוֹ. בְּעֶבֶר זֶה עֲשֵׂה
יְהוָה לִי בְּצֵאתִי מִמִּצְרָיִם. לִי וְלֹא לוֹ. וְאֵלֹהֵי הַיָּה נֶשְׂמָה
לֹא הֵיךְ נִגְאָל:

⁸³ The reason for this law of not eating anything after the Pesach offering is so that the taste of the meat should stay in your mouth. Based on this, the book Chidushei HaRi”m writes that just as the taste of the Pesach offering needs to stay in your mouth, so too your answer to your child should stay with him for a long time.

And you must blunt his teeth (meaning that you should also give him a good answer, and rebuke him through it, just as a father needs to rebuke his son for doing wrong [Ri Yisrael]) **and tell him, “Because of this, HaShem acted for me when I came out of Egypt.” “For me,” and not for him; had he been there he would have not been redeemed** (meaning he would have died in the plague of darkness, or the plague of the death of the firstborns. Another explanation is that he would have been thrown to the Nile as a baby⁸⁴).

תָּם מֶה הוּא אוֹמֵר. מֵה־זֹּאת. וְאִמְרַתְּ אֱלֹהֶיךָ בְּתוֹךְ יָד
הוֹצִיאָנוּ יְהוָה מִמִּצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים:

The simple-natured son, (one that is not wise, but is not entirely ignorant [Rashi]) **what does he say? “What is this?”** (meaning, “Why are we eating Matzah and not bread? Bread is better than Matzah.”) **And you must tell him, “With a strong hand HaShem took us out of Egypt, from the house of slavery.”** (meaning, we are not eating Matzah because of its taste, but rather to remind us how

⁸⁴ Based on what we said previously, we are not saying that he himself would not have been redeemed, but if you live your life based on these questions, or rather the beliefs behind them, it will lead to you being severely punished. Perhaps this also explains why we say “had *he* been there,” and not “had *you* been there.”

HaShem speedily took us out of Egypt with a strong hand, and we had no time to wait for our bread to rise.)

וְשֵׂאֵינוּ יוֹדְעֵי לְשַׂאֵל. אֶת פֶּתַח לוֹ. שֶׁנֶּאֱמַר. וְהִגַּדְתָּ
 לְבִנְךָ בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר. בְּעִבּוֹר זֶה עָשָׂה יְהוָה לִי
 בְּצֵאתִי מֵמִצְרָיִם:

And the one that does not know how to ask, (some explain that he is an ignoramus that doesn't know the basics even to ask, while others say that it is one who is God fearing, but doesn't know how to ask) **you** (in the Hebrew, it is written in the female form in order teach that one should explain to him in a very gentle manner and not get upset that he doesn't know [Pi HaMidbar]) **must open [the story] for him**, (some explain that this means to simply tell him the story without him asking, while others explain that you tell him the story so that he should ask questions on it) **as it is said: “And you shall tell your child on that day, ‘Because of this HaShem acted for me when I came out of Egypt.’”** (Rashi explains this that in order to fulfill the Mitzvot, one needs to also eat the Korban Pesach, Matzah, and Maror, and this is why HaShem took us out of Egypt. Ibn Ezra explains that because of the hard work that we did in Egypt, as even though we were working so hard, we still fulfilled the Mitzvot, and were thus taken out of Egypt.)

יכול מראש חודש - Yachol MeRosh Chodesh

This section discusses the verse in which the obligation for parents to retell the story of Yetziat Mitzrayim is found: “VeHigadta LeBincha,” “And you shall tell your child.” Rashi says that this section is a direct continuation of the previous passage of the four sons. One might have thought for a child that doesn’t know how to ask, you have to start teaching him from the beginning of the month, as he has a lot to learn and he will not know how to ask on Pesach if we don’t. Here we learn that nevertheless, one should retell him the story on Pesach night and not beforehand. However, the Rashban and the Tashbetz disagree and hold that because we mentioned this verse of VeHigadta LeBincha, we bring this passage of Yachol MeRosh.

יְכוֹל מֵרֵאשׁ חֹדֶשׁ. תִּלְמִיד לֹמֵר בַּיּוֹם הַהוּא.

One might have thought this (verse that says “And you shall tell your child [about the story of Yetziat Mitzrayim]”

only applies) **from the beginning of the month** (Perhaps one has the obligation to to tell the story of Yetziat Mitzrayim to his children from the beginning of the month of Nissan, just as Moshe Rabbeinu taught Am Yisrael the laws of Pesach in the beginning of Nissan.) . **And so it says** (in the verse), **“on that day.”** (which teaches us that specifically on the day of the redemption one should tell his child, which is Pesach.)

אֵי בַיּוֹם הַהוּא. יְכוּל מִבְּעוֹד יוֹם. תִּלְמוּד לֹאמֹר
בְּעִבּוֹר זֶה.

Had it said only “on that day,” one might have thought [the obligation] applied during the day (from already the morning at the beginning of the day when we slaughter the Pesach offering and not on the eve of Pesach) . **And so it also says, “Because of this” —**

בְּעִבּוֹר זֶה לֹא אָמַרְתִּי אֱלֹא בְּשַׁעַה שְׂמִצָּה וּמָרוֹר
מִנְחִים לְפָנֶיךָ:

“because of this” (which shows that we are pointing to some specific item and thus) **can only be said when**

Matzah and bitter herbs are there before you (on the night of the Seder)⁸⁵ .

MiTchilah Ovdei Avodah Zarah Hayu Avoteinu - מתחילה עובדי עבודה זרה היו - אבותינו

⁸⁵ Here, we are still talking about the son who doesn't know how to ask (see introduction), and this is hinted to by what it says in this passage, "where Matzah and bitter herbs are there before you." The Matzah represents the Yetzer HaTov (the good inclination) and the bitter herbs represents the Yetzer HaRah (the evil inclination), meaning that when the son has both, like the son who does not know how to ask. The message here is that only if he has both the good and the bad, then you can have some influence on him, but if he is fully wicked and won't accept what you tell him, it is not even worth it to try and convince him. Just like there is a Mitzvah to tell someone something if it will change them, there is a Mitzvah *not* to when he won't be changed or moved by it. Similarly, the name of the Haggadah comes from this verse of "**VeHigadta** LeBincha." The Gemara in Masechet Shabbat (page 87a) explains the word VeHigadta in two ways. In one sense, the Haggadah must be said in a tough, harsh matter, but in the other sense, it is a language of pulling him close to you. This refers to the son who doesn't know how to ask, as one needs to teach him well and not to be too soft with him, but to say it in a way that it will be favorable in his eyes and it won't distance him from the table (like we need to with the wicked son).

This section discusses how our ancestors before Avraham Avinu were idol worshippers. Rashi explains that after we have mentioned the wicked son and how he set himself apart from Am Yisrael, we cannot give him to eat the Pesach offering. Therefore, we discuss Avodah Zarah to warn the children not to follow in the wicked son's way.

מִתְחִלָּה עוֹבְדֵי עֲבוֹדָה זָרָה הָיוּ אֲבוֹתֵינוּ. וְעַכְשָׁיו
קָרְבָנוּ הַמְּקוֹם לְעִבְדָתוֹ.

In the beginning, our ancestors⁸⁶ (meaning Terach and his ancestors. Some also include Avraham Avinu, but the majority do not, as he rejected idol worship at a very young age) **were idol worshippers, but now** (after our redemption from Egypt) **the Omnipresent has drawn us close** (and separated us from the other nations) **in His service;** (meaning to fulfill his Mitzvot.)

⁸⁶ In the Hebrew, it says the word "Avoteinu," which literally means "our fathers." The commentators ask how the Haggadah can use this wording? There is a concept that we only call "Avot" (fathers) to three people: Avraham, Yitzchak, and Yaakov. The Ritba simply explains that this only applies with Tefilah, but outside of Tefilah, there is no problem. In addition, Rav Ovadiah Yosef brings the Emet LeYaakov who writes that because it was before Matan Torah, we can call them "Avot." Only after Matan Torah does "Avot" specifically refer to Avraham, Yitzchak, and Yaakov only. There is a story about R' Yitzchak Elchanan MiKuvna who was very admired and loved by all people, even the Maskilim. Once

שָׁנָאֵמַר. וַיֹּאמֶר יְהוֹשֻׁעַ אֶל-כָּל-הָעָם כֹּה-אָמַר יְהוָה
 אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל בְּעֵבֶר הַנָּהָר יֵשְׁבוּ אֲבוֹתֵיכֶם מֵעוֹלָם
 תֵּרַח אֲבִי אַבְרָהָם וְאֲבִי נָחוֹר וַיַּעֲבְדוּ אֱלֹהִים אֲחֵרִים:

as it is said (when Yehoshua rebuked Am Yisrael in believing in HaShem) : “Yehoshua said to all the people, “This is what HaShem God of Israel has said: Beyond the (Euphrates) river your ancestors always dwelled (since the day of creation) — Terach the father of Avraham, the father of Nachor — and they served other gods.

וָאֶקַח אֶת-אֲבִיכֶם אֶת-אַבְרָהָם מֵעֵבֶר הַנָּהָר וְאוֹלָךְ
 אוֹתוֹ בְּכָל-אֶרֶץ כְּנָעַן וָאֵרַב [וְאֵרַבָּה] אֶת-זַרְעוֹ
 וְאֶתְּנֵה לּוֹ אֶת-יִצְחָק:

But I took your father Avraham from beyond the river (and from amongst those who were worshiping idols) and had him walk throughout the entire land of Canaan and I multiplied his offspring (with Yishmael) and gave him Yitzchak.

וְאֶת־נְיֻצְחָק לְיִצְחָק וְאֶת־עֵשָׂו וְאֶת־יִרְדּוֹ
 אֶת־הַר שֵׁעִיר לְרֵשֶׁת אוֹתוֹ וְיַעֲקֹב וּבָנָיו יֵרְדוּ
 מִצְרָיִם:

And to Yitzchak I gave Yaakov and Esav, (and it was to Yaakov's benefit that Esav was born with him, as he took all the negative aspects, and Yaakov was left pure) and I gave Esav Mount Seir as an inheritance, while Yaakov and his children went down to Egypt" (to fulfill the decree that was put upon Avraham Avinu during the Covenant between the Pieces, and it was really for the best, as it led to our inheritance of the Promised Land) .

ברוך שומר - Baruch Shomer Havtachtu

הבטחתו

This passage (as well as Vehi SheAmdah which follows it) does not occur in Midrash or Talmud. It was inserted at the final editing of the Haggadah (at the end of the Talmudic

era and the beginning of the Gaonic period), to express our gratitude to God for His direction of our destinies. As explained, we are even grateful for the exile that He announced to Avraham - but we also appreciate that limits were set to its severity.

בְּרוּךְ שׁוֹמֵר הַבְּטָחָתוֹ לְיִשְׂרָאֵל. בְּרוּךְ הוּא.

Blessed⁸⁷ is He Who keeps His promise to Israel — Blessed is He.⁸⁸ (This refers to the promise which HaShem promised Avraham that He would take us out of our slavery in Egypt. We bless HaShem twice, first for taking us out, and second for taking us out with a lot of wealth.)

**נְשֵׂה־קְדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא. מִתְּנִיב אֶת-הַקֶּץ. לַעֲשׂוֹת כְּמָה
נְשֵׂאֵמַר לְאַבְרָהָם אֲבִינוּ בְּבְרִית בֵּין הַבְּתָרִים.**

⁸⁷ “Blessed,” is related to “pool.” It alludes to Hashem as the pool of endless “waters” (goodness). As the verse says: “You are the spring of life” (Tehillim 36:10) which has no end!”

⁸⁸ Actions are preceded by intentions. “Blessed is He Who keeps His promise” refers to the action. “Blessed is He” refers to the previous intention which the action reveals to us. Many times HaShem does things which seem bad, but the intentions, and really the actions themselves, are good, we just can’t see it.

For the Holy One calculates when the end [of our oppression in Egypt] would be, in order to fulfill what He had said to Avraham Avinu at the Covenant between the Pieces, (The meaning here is that even though HaShem had initially said that the slavery would last 400 years, we were redeemed after 210 years. Since HaShem wanted to redeem us as speedily as possible, He counted the years since Yitzchak was born. This is hinted to in the word “Ketz - קֶז,” which has the numerical value of 190 — the difference between 400 and 210.)

שְׁנַיִמָּר. וַיֹּאמֶר לְאַבְרָם יָדַע תֵּדַע כִּי־גֵר אֶהְיֶה
 זְרַעְךָ בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם וְעַבְדֵּימָם וְעַנּוּ אֹתָם אַרְבַּע מֵאוֹת
 שָׁנָה:

As it is written: “And He said to Avram, ‘Know for certain⁸⁹ that your seed (after Yitzchak’s birth) shall be

⁸⁹ The Egyptian exile was decreed because Avraham Avinu asked God at the brit bein habetarim (Covenant Between the Parts) בְּמָה אֲדַע כִּי אֵירֶשְׁתָּה Whereby shall I know that am to inherit [the land]? (Genesis 15:8) apparently questioning God's promise to him. God replied with the verse quoted in the Haggadah: "... that your offspring will be aliens in a land not their own... four hundred years." This raises a number of questions. First, why indeed would Avraham question God's word? This would certainly be unusual, for we know that throughout the ten nisyonot (tests) Avraham faced, never once did he question or show the slightest wavering of faith. Second, even if Avraham was indeed at fault, why would his descendants be punished for this? We know that God does not punish sons for the sins of fathers. Furthermore, we find in the Gemara (Megilah 31b) that Avraham never doubted God's promise, but was merely asking, "In what merit will

my children inherit the land?" It would seem, then, that his question was quite proper. Yet, God replied by informing Avraham of the exile, indicating a direct connection between the exile and the question posed by Avraham.

The brit bein habetarim was effected through an array of animals and birds that Avraham took for this purpose by Divine command. According to one opinion in the Midrash (Bereishit Rabbah 44:17), these were allusions to various atonement offerings that Israel would offer in the Beis HaMikdash (Temple). According to another Midrashic opinion, these creatures alluded to the Four Kingdoms under which Israel would endure exile after entering Eretz Yisrael.

What is the significance of these allusions?

To answer these questions, we must first remind ourselves of the merciful nature of Avraham Avinu. It was Avraham who prayed that God spare the city of Sodom in the hope that its wicked inhabitants might one day repent. When God informed Avraham that his children would inherit the land of Canaan, he also informed him how this would come about. Avraham's descendants would enter the Land and by Divine command, annihilate those among the seven Canaanite tribes who refused to leave on their own. Avraham was troubled. How could he rejoice over such a gift? His benevolent nature compelled him to ask, "Why must these nations be killed? Would it not be better that they remain alive so that they have a chance to repent?" Furthermore, Avraham feared that his descendants, too, would be driven from the Land due to their sins, as was the case. Though Avraham knew that in his merit God would always deal mercifully with his descendants so that they would eventually return to the Land, this did not satisfy him. Avraham was bothered by the thought that his descendants might not deserve this gift in their own merit. Avraham's question, *בְּמָה אֶדַע כִּי אֵיךְ יִשְׁנֶה*, encompassed these fears

The word *אֶדַע* whose plain meaning is, will I know, can also be translated, can I have love (see Genesis 18:19). Avraham asked, "How can I love this gift, that I in my own merit shall inherit a gift that will be acquired through means that seem contrary to my desire?"

God replied to Avraham's misgivings through a combination of the allusions cited by the Midrash. First, Avraham was shown the atonement offerings. Each offering represented a specific spiritual attainment for the one on whose behalf it was brought. For example, the *se'irei haregalim* (goat-offerings of the festivals) were brought to atone for any sins that might have resulted from the joy and festivities of the Yom Tov. Thus, these offerings brought the nation to a heightened degree of *yiras shamayim* (awe of Heaven). In being shown these offerings, Avraham was being told that his descendants would indeed gain the Land as an eternal inheritance by means of their own merit.

The Midrash notes that the Covenant contained no direct allusion to the *minchah* (flour) offering. Flour is produced through a lengthy process that begins with planting and ends

strangers in a land that is not theirs (because even before they went down to Egypt they were strangers) . **And they [the native people] will work them as slaves** (in Egypt), **and** (after the birth of Miriam) **will oppress them for four hundred years** (from the birth of Yitzchak until our leaving from Egypt) .

וְגַם אֶת־הַגּוֹי אֲשֶׁר יַעֲבֹדוּ דָן אֲנִי וְאַחֲרֵי־כֵן יֵצְאוּ
בְּרַב־שָׂדֶה:

(Although I made this decree, nevertheless) **I also will execute judgment on the nation that enslaves them, and afterwards they [your seed] will leave there with great**

with sifting. The human effort involved tends to blind one to the fact that flour is no less a gift of God than any other item in this world. While this concept was obvious to Avraham, it would have to be taught to his descendants. This was the purpose of galut (exile). In Egypt, as well as in the subsequent exiles, the Jews would learn that all the physical toil was of no use without the freedom granted them by God to enjoy the fruits of their labor. The Egyptian servitude and subsequent miraculous redemption demonstrated clearly that all is from Hashem and that all one's efforts should be dedicated to God. Thus, the galut process would raise Avraham's descendants to the level needed to acquire the Land in their own merit as an eternal inheritance.

The exiles would also serve to demonstrate clearly the wickedness of the nations and sharp contrast between them and Israel, God's Chosen People. This was the meaning of the allusion of the Four Exiles. God was showing Avraham that contrary to his own benevolent nature, the elite among the nations would show no mercy to his descendants when they would be aliens in their lands. Surely, then, the Canaanites, who were steeped in sin and impurity, would act no better were they permitted to remain alive.

Avraham, therefore, had no reason to be apprehensive over this gift. The Canaanites were deserving of their punishment, while his descendants, through the purifying process of exile, would surely be worthy of Eretz Yisrael.

wealth.” (The way of HaShem is to first take revenge against the wicked, and then to give reward to the righteous [The Gra].)

והיא שעמדה - VeHi SheAmdah

We cover the Matzot and hold the cup of wine in our right hand, and say:

היא שעמדה לאבותינו ולנו. שלא אחד בלבד עמד עלינו לכלותינו.

And this promise (that we mentioned above at the Brit Bein HaBetarim) **is what stood for our fathers and for us** (in other exiles amongst the nations) — **because not just one rose up against us to destroy us.**

אלא שבכל-דור ודור עומדים עלינו לכלותינו. והקדוש ברוך הוא מצילנו מיָדָם:

Rather, in every generation (like the Persians, Romans, Greeks, and other nations) **they rise up against us to destroy us** (no matter if we are righteous or wicked, they still want to kill us in every generation, and they don't differentiate between the religious and those who are not [Derech Emunah]), **but the Holy One, Blessed is He, saves us from their hand.**

We put down the cup and uncover the Matzah.

צא ולמד - Tze U'Lmad

**צא ולמד מה בקש לָבֹן הָאָרְמִי לַעֲשׂוֹת לִיעֲקֹב
אָבִינוּ.**

(As a proof to this fact that we are attacked and HaShem saves us,) **Go and learn⁹⁰ what Lavan the Aramean sought to do to our father Yaakov;**

שְׁפָרְעָה לֹא גָזַר אֱלֹא עַל הַזְּכָרִים. וְלָבָן בִּקֵּשׁ לְעַקֹּר
אֶת הַכֹּל.

**for Pharaoh decreed only against the male children,
but Lavan had sought to uproot everything,**

שְׁנֵאמַר. אֲרַמִּי אֲבָד אָבִי וַיֵּרֶד מִצְרַיִמָּה וַיִּגְרַשׁ
בְּמַתִּי מֵעַט וַיְהִי-שָׁם לְגוֹי גָדוֹל עֲצוּם וְרַב:

⁹⁰ This implies that studying Yaakov Avinu's experience with Lavan will teach us how to discern Hashem's fulfillment of Yaakov reaching the height of human perfection. He was the quintessence of existence. This is reflected in the fact that the Torah uses the term "everything" about him without any qualification. Regarding Avraham it says: "Hashem blessed Avraham in everything" (Bereishis 24:1). Regarding Yitzchak it says: "And he ate from everything" (Bereishit 27:33). But Yaakov said: "I have everything" (Bereishit 33:11). "In everything" and "from everything" are less than "everything." Avraham and Yitzchak did not stand at the level of total perfection present in Yaakov. It was thus Lavan, the antithesis of existence, who sought to destroy Yaakov, the quintessence of existence - Lavan intended to eradicate everything.

as it is said: **“The Aramean [Lavan]⁹¹ sought to destroy my father [Yaakov] (as Lavan admitted to when he was chasing Yaakov), and (besides what Lavan attempted to do to Yaakov, other people also tried to kill us, so) [my father] went down to Egypt and sojourned there as a small group, and there he became a nation, great, mighty, and numerous.”**

וַיֵּרֵד מִצְרַיִמָּה. אָנוּס עַל פִּי הַדְּבָר:

“Went down to Egypt” — compelled (unwillingly) by the Divine word (because he knew that his children would be slaves) .

וַיֵּגֵר שָׂם. מִלְמַד שְׂלֵא יֵרֵד לְהַשְׁתַּקֵּעַ אֶלָּא לְגוּר שָׂם.

⁹¹ Lavan is not mentioned here by name. This reflects the tenuousness of his very existence.

The Gemara says, "There are four whom the Holy One, Blessed is He, regrets having created — the Chaldeans, the Ishmaelites, the urge to do evil, and exile" (Sukkah 52b). The Gemara supports its assertion about the Chaldeans - who are the Arameans — by citing the verse: "Behold, the land of the Chaldeans, this nation that should not have been" (Yeshayahu 23:13). The Arameans and Ishmaelites are not counted among the seventy nations of the earth. They do not have the depth of existence of the others. Hence, the Gemara says (Shabbat 12b): "One should not request (of Hashem to grant) his needs in the Aramaic language, for the ministering angels pay no heed to it."

“And abode there” - [the choice of words] teaches us that Yaakov Avinu did not go down to Egypt with the idea of settling there, but only to abide there a while,

שָׁנְאָמַר. וַיֹּאמְרוּ אֶל־פַּרְעֹה לְגֹר בְּאֶרֶץ כְּנָעַן כִּי־אֵין
מִרְעָה לְצֹאֵן אֲשֶׁר לְעַבְדֶּיךָ כִּי־כָבֵד הָרָעַב בְּאֶרֶץ
כְּנָעַן וְעַתָּה יִשְׁבוּ־נָא עַבְדֶּיךָ בְּאֶרֶץ גֹּשֶׁן:

(Another proof that Yaakov was not planning to settle there is) as it is written: “They said to Pharaoh, We have come to abide in the land, for there is no pasturage for your servants’ flocks, so severe is the famine in the land of Canaan; (meaning, if not for this reason, he would have stayed where he was, and he is just coming to Egypt temporarily.) now let your servants dwell in the land of Goshen.”

בְּמַתִּי מֵעַט. כְּמוֹ שָׁנְאָמַר. בְּשִׁבְעִים נֶפֶשׁ יָרְדוּ אֲבֹתֶיךָ
מִצְרָיִמָה וְעַתָּה שְׂמֹךְ יְהוָה אֱלֹהֶיךָ כְּכֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם
לְרַב:

“As a small group” — as it is written: “Your fathers went down to Egypt with seventy souls, and now HaShem your God has made you as numerous as the stars in the sky” (Yaakov Avinu did not pass away until they had become a great nation of 600,000 people) .

**וַיְהִי שֵׁם לְגוֹי גָּדוֹל. מִלֵּמַד שְׁהָיוּ יִשְׂרָאֵל מִצְוֵינִים
שָׁם:**

“There he became a nation” - [the fact that the Jews are called a nation] teaches us that Israel was distinct there (Since they were in one place and not scattered, they looked like a separate nation [Ma’aseh Nissim]) .

**לְגוֹי גָּדוֹל עָצוּם. כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר. וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל פָּרוּ
וַיִּשְׂרְצוּ וַיִּרְבוּ וַיַּעֲצְמוּ בְּמֵאָד מְאֹד וַתִּמְלֵא הָאָרֶץ
אֹתָם:**

“Great and mighty” — as it is written: "And the Children of Israel were fruitful and increased abundantly and multiplied, and became very mighty (because each lady had six children at a time. In the Midrash it says that because they were not intermarried

and they were engaged in Mitzvot, HaShem blessed them),
and the land was filled with them.”

וְרַב. כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר. רַבְּבָה כְּצִמַח הַשָּׂדֶה נִתְתִּיךָ וְתַרְבִּי
 וְתִגְדְּלִי וְתִבְאִי בְעַדֵּי עַדְיִים שְׂדֵים נִכְנֹוּ וְשִׁעְרְךָ צִמַח
 וְאֵת עַרְם וְעַרְיָה:

“And populous” — as it is written: “I gave you to thrive, to be as the brush of the fields (These are plants that grow by themselves with no toil. So too, Am Yisrael grew with no effort or toiling). **You multiplied and grew, and you became too numerous to count. Your breasts were formed . Your hair had grown,** (meaning that we were ready to leave Egypt) **but you were naked and bare** (meaning that we were naked from Mitzvot, without even the basic Mitzvah of circumcision) .

וְאֶעֱבֹר עָלֶיךָ וְאֶרְאֶךָ מִתְבוֹסֶסֶת בְּדַמֶּיךָ וְאֶמַּר לָךְ
 בְּדַמֶּיךָ תֵּחִי וְאֶמַּר לָךְ בְּדַמֶּיךָ תֵּחִי:

And I passed over you, and saw you wallowing in your blood. And I said to you, ‘Through your blood you shall live! Through your blood you shall live!’” (Am

Yisrael was stuck in mud, so to speak, and they had no way to get out. Since they were so involved in work, they didn't have time for any Mitzvot, and HaShem didn't want to take them out of Egypt with no merits, so He gave them two Mitzvot. HaShem gave them the blood of the Pesach offering, and the blood of Brit Milah. This is why it says "Damayich," which is plural; to show that in the merit of two bloods we were redeemed).

וַיִּרְעוּ אֶתְנוּ הַמִּצְרִים וַיַּעֲבֹדוּנוּ וַיִּתְּנוּ עָלֵינוּ עֲבָדָה
קָשָׁה:

“The Egyptians ill-treated us, oppressed us and laid heavy labors upon us.”

וַיִּרְעוּ אֶתְנוּ הַמִּצְרִים. כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר. הֲבָה נִתְחַכְּמָה לּוֹ
כְּוַיִּרְבֶּה וְהָיָה כִּי־תִקְרָאנָה מִלְחָמָה וְנוֹסַף גַּם־הוּא
עַל־שְׂנְאֵינוּ וְנִלְחַם־בָּנוּ וְעָלָה מִן־הָאָרֶץ:

The Egyptians ill-treated us (meaning they were seeking to cause to us more harm), as it is said: **“Come, let us deal cunningly with them, lest they multiply, and, if we should happen to have war, they will join our enemies,**

and fight against us and go out of the country” (Pharaoh’s concern was that they would go out from the land of Goshen and they would wipe out all the Egyptians [Ramban]. But, Rashi learns from the Gemara that it’s like a person who doesn’t want to curse himself, and instead says it about others. Even though Pharaoh said it about the Jews, he meant that *the Egyptians* would have to leave Egypt).

וַיַּעֲנוּנוּ. כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר. וַיִּשְׂיִמוּ עָלֵינוּ שָׂרֵי מִסִּים לְמַעַן
עַנּוֹתוֹ בְּסִבְלָתָם וַיִּבְנוּ עָרֵי מִסְכָּנוֹת לְפָרְעֹה אֶת-פִּתּוֹם
וְאֶת-רַעַמְסֵס:

“They oppressed us” as it is said: **“They placed taskmasters over them, to oppress them with their impositions, and they built store-cities for Pharaoh, Pitom and Ramses”** (Pitom and Ramses were not two separate cities, but was one city that was called both. “Pitom” means that the earth would swallow anything built on it, and “Ramses” means that its buildings would crumble and fall) .

וַיִּתְּנוּ עָלֵינוּ עֲבֹדָה קָשָׁה. כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר. וַיַּעֲבֹדוּ
מִצְרַיִם אֶת־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּכָרָד:

“They laid heavy labors upon us” as it is said: “The Egyptians made the children of Israel slave rigorously.”

וַנִּצְעַק אֶל־יְהוָה אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ וַיִּשְׁמַע יְהוָה אֶת־קוֹלֵנוּ
וַיֵּרָא אֶת־עֲנִיֵּנוּ וְאֶת־עֲמָלֵנוּ וְאֶת־לְחַצְנוֹ:

“We cried to HaShem, the God of our fathers, and HaShem heard our voice. He saw our ill treatment , our burden and our oppression.”

וַנִּצְעַק אֶל־יְהוָה אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ. כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר. וַיְהִי
בְיָמִים קָדְרָיִם הָהֵם וַיָּמַת מֶלֶךְ מִצְרַיִם וַיֵּאָנְחוּ
בְנֵי־יִשְׂרָאֵל מִן־הָעֲבֹדָה וַיִּזְעֻקוּ וַתַּעַל שׁוֹעַתָם
אֶל־הָאֱלֹהִים מִן־הָעֲבֹדָה:

“We cried to HaShem, the God of our fathers” as it is said: “It came to pass during that long period that the

king of Egypt died (he didn't really die, but rather he got Tzara'at [leprosy], because if the king had actually died, Am Yisrael needed to rejoice [Ramban]. Rashi, however, says that he had actually died, and Am Yisrael didn't rejoice because the second king was even worse), **and the children of Israel groaned because of the bondage** (because the King had Tzara'at, he killed 150 children and bathed in their blood, as he thought it would heal him), **and they cried, and their prayers rose up to God because of the servitude.**"⁹²

וַיִּשְׁמַע יְהוָה אֶת קִלְנוֹ. כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר. וַיִּשְׁמַע אֱלֹהִים
אֶת־נַאֲקָתָם וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת־בְּרִיתוֹ אֶת־אֲבֹתָם
אֶת־יִצְחָק וְאֶת־יַעֲקֹב:

“HaShem heard our voice” - as it is said: “God heard their moaning and God recalled His covenant with Avraham, Yitzchak and Yaakov.”(HaShem recalled His covenant with our forefathers because just our voice was

⁹² The Midrash Haggadah says that “the children of Israel groaned” means that they were crying because Pharaoh had killed their children to use their blood. “And they cried” means that they were crying over the babies the Egyptians took and used them for bricks. “Because of the servitude” refers to how the Egyptians tortured the Jewish wives.

not enough to bring the redemption, and we still needed the merit of our forefathers to complete it.)

וַיִּרְא אֶת עֲנִינּוֹ. זֹו פְּרִישׁוֹת דָּרָךְ אֶרְצָךְ. כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר.
וַיִּרְא אֱלֹהִים אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיַּדַּע אֱלֹהִים:

“He saw our ill treatment” this refers to the breaking up of their family life, as it is said: “God looked upon the children of Israel (that He commanded to fulfill and multiply) and God took note (that the Egyptians were stopping them from fulfilling it).”

וְאֵת עֲמָלָנּוֹ. אֵילּוֹ הַבְּנִים. כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר. וַיִּצְוּ פְּרַעֲהַ
לְכָל-עַמּוֹ לֵאמֹר כָּל-הַבֶּן הַיְלֹוֹד הַיְאֲרָה תִּשְׁלִיכֶהוּ
וְכָל-הַבֵּת תִּחְיֶוּן:

“Our burden” - this refers to the children (since only the children were killed, it is called “Amal” which means to toil without seeing the fruits of your labor, as you don’t see your children continue their life), as it is said: “Every newborn son (including the Egyptians were born, because that day was the day that Moshe was born. The astrologists saw that it was the day that the leader of the Jews was

born, and they didn't know if he would come from the Jews or from the Egyptians [Rashi]. But, Targum Yonatan ben Uziel argues and says that only the Jews were killed and not the Egyptians.) **shall you cast into the river and every daughter you shall let live.”**

**וְאֵת לְחֻצְנוֹ. זֶה הַדְחָק. כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר. וְגַם-רָאִיתִי
אֶת-הַלְחָץ אֲשֶׁר מִצְרַיִם לְחֻצִים אֲתָם:**

“Our oppression” - this refers to the pressure that is expressed in the words: **“I have also seen the oppression with which the Egyptians oppress them.”** (This refers to the bricks that they asked them to make, and the Egyptians pressured them to complete their required amount every day.)

**וַיּוֹצֵאֵנוּ יְהוָה מִמִּצְרַיִם בְּיָד חֲזָקָה וּבְזֵרַע גְּטוּיָה
וּבְמִרְא גָדֹל וּבְאִתּוֹת וּבְמִפְתָּיִם:**

“HaShem brought us out of Egypt with a mighty hand, with an outstretched arm, with great fearfulness, with signs and with wonders.”

וַיּוֹצֵאֲנוּ יְהוָה מִמִּצְרַיִם. לֹא עַל יְדֵי מַלְאָךְ. וְלֹא עַל
 יְדֵי שְׂרָף. וְלֹא עַל יְדֵי שְׁלִיחַ. אֲלֵא הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא
 בְּכַבּוֹדוֹ וּבְעֶצְמוֹ.

“HaShem brought us out of Egypt” - not through an angel, not through a seraph and not through a messenger, but the Holy One, blessed be He, He alone, in His glory [took us out of Egypt],

שְׁנֵאמַר. וְעַבְרַתִּי בְּאֶרֶץ-מִצְרַיִם בַּלַּיְלָה הַזֶּה וְהִכִּיתִי
 כָּל-בְּכוֹר בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם מֵאָדָם וְעַד-בְּהֵמָה
 וּבְכָל-אֱלֹהֵי מִצְרַיִם אֶעֱשֶׂה שְׁפָטִים אֲנִי יְהוָה:

as it is said: “I will pass through the land of Egypt in that night, and I will slay every first-born in the land of Egypt, from man to beast, and I will execute judgment against all the gods of Egypt, I, HaShem.” (From here we learn that HaKadosh Baruch Hu Himself took us out of Egypt, as it says, “I will pass through,” and it doesn’t make sense for it to be Moshe Rabbeinu.

וְעָבַרְתִּי בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם. אֲנִי וְלֹא מַלְאָךְ. וְהִפִּיתִי
 כָּל-בְּכוֹר. אֲנִי וְלֹא שָׂרָף. וּבְכָל-אֱלֹהֵי מִצְרַיִם אֶעֱשֶׂה
 שְׁפָטִים. אֲנִי וְלֹא שְׁלִיחַ. אֲנִי יְהוָה. אֲנִי הוּא וְלֹא
 אֲחֵר:

(This part now teaches us why it says four times that HaShem took us out of Egypt.) **“I will pass through the land of Egypt,” I, and no angel; “I will slay every first-born in the land of Egypt,” I, and no seraph (Seraph means fire. The difference between a regular angel and a seraph is that the regular angel is the one who strikes, and the seraph is the one who actually is the strike itself); “and I will execute judgment against all the gods of Egypt,” I, and no messenger; “I, HaShem,” it is I and no other.**

אָמְרוּ רַבּוֹתֵינוּ זְכוֹרֵנוּם לְבָרְכָהּ. כְּשִׁירַד הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ
 הוּא עַל הַמִּצְרַיִם בְּמִצְרַיִם. יָרַד עִמּוֹ תַּשְׁעַת אֲלָפִים
 רַבּוֹת. מֵהֶם מִלְאֲכֵי אֵשׁ. וּמֵהֶם מִלְאֲכֵי בָרָד. וּמֵהֶם
 מִלְאֲכֵי זֵיעַ. וּמֵהֶם מִלְאֲכֵי רֶתֶת. וּמֵהֶם מִלְאֲכֵי
 חֲלָחְלָה. וְרֶתֶת וְחֲלָחְלָה אוֹתָזוֹת לְמִי שֶׁהוּא רוֹאֶה
 אוֹתָם. אָמְרוּ לְפָנָיו רַבּוֹנוּ שֶׁל עוֹלָם. וְהֵלֵא מֶלֶךְ בְּשֵׁר

וְדָם כְּשֶׁהוּא יוֹרֵד לְמַלְחָמָה שָׂרִיו וְעַבְדָּיו מְקִיפִין
 בְּכַבּוּדוֹ. וְאַתָּה מֶלֶךְ מַלְכֵי הַמְּלָכִים הַקְדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא
 דָּין עֲלֵינוּ. שְׂאֲנַחֲנוּ עַבְדֶּיךָ. וְהֵם בְּנֵי בְרִיתְךָ. גֵּרֵד
 וְנַעֲשֵׂה עִמָּם מַלְחָמָה. אָמַר לָהֶם. אִין דַּעְתִּי מִתְקַרְרַת
 עַד שְׂאֵרֵד אֲנִי בְּעַצְמִי. אֲנִי בְּכַבּוּדִי. אֲנִי בְּגְדוּלְתִי.
 אֲנִי בְּקְדוּשְׁתִּי. אֲנִי יְהוָה אֲנִי הוּא וְלֹא אֲחֵר:

Our Sages of blessed memory said that when the Holy One, blessed be He, descended upon the Egyptians in Egypt, ninety million angels. They were angels of fire, hail, sweat, terror and anguish that descended with Him, and beseeched Him saying: “Master of the universe, when a human king goes to war, his officers and servants surround him. O Supreme King of Kings, Holy One, Blessed be He, our Judge, whose servants we are, and they [the Israelites] are the children of Your Covenant, allow us to make the war against the Egyptians.” He answered them saying: “I will not be satisfied unless I myself go, I in My glory, I in My greatness, I in My holiness. I, the Lord, I and no other.”

בְּיָד תִּזְקָה. זֶה הַדָּבָר. כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר. הִנֵּה יַד־יְהוָה
הוֹיָה בְּמִקְנֶה אֲשֶׁר בַּשָּׂדֶה בַּסּוֹסִים בַּחֲמֹרִים בַּגְּמִלִים
בַּבָּקָר וּבַצֹּאן דָּבָר כְּבֵד מְאֹד:

“With a mighty hand” this refers to the pestilence, as it is said: “Behold, the hand of HaShem will be upon your cattle in the field, upon the horses, donkeys and camels, the oxen and the sheep, a very severe pestilence.” (Pestilence came with every single plague and killed all the animals in Egypt. Thus, you could see HaShem’s hand in it.)

וּבְזֶרַע נְטוּיָה. זֶה הַתְּרָב. כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר. וְחָרְבוּ שְׁלוֹפָה
בְּיָדוֹ נְטוּיָה עַל־יְרוּשָׁלַם:

“With an outstretched arm” - that is the sword (which refers to when the first borns killed their parents), as it is said: “His drawn sword in his hand, stretched out over Jerusalem.” (The proof is from the word “Netooyah” which is used in this verse referring to swords.)

וּבְמִרְאָה גְדֹלָה. זֶה גְלוּי שְׂכִינָהּ. כְּמוֹ שְׂוֹאֲמֵר. אִוּ |
הִנֵּסָה אֱלֹהִים לְבוֹא לְקַחַת לּוֹ גּוֹי מִקְרֵב גּוֹי בְּמִסְתָּ
בְּאֵתֶת וּבְמוֹפְתִים וּבְמִלְחָמָה וּבִיד וּבְזָקָה וּבְזָרוּעַ
נְטוּיָהּ וּבְמוֹרָאִים גְּדֹלִים כָּל אֲשֶׁר־עָשָׂה לָכֶם יְהוָה
אֱלֹהֵיכֶם בְּמִצְרַיִם לְעֵינֵיךָ:

“With great fearfulness” this refers to the revelation of the Divine Presence (which was in the last plague of the death of the firstborn, when HaShem killed the Egyptians for the Jews to see with their own eyes), as it is said: **“Or has God ever sought to come and take unto Himself one nation from the midst of another nation, with trials, signs and wonders, with war and a mighty hand, and an outstretched arm and awesome manifestations, as HaShem your God did for you in Egypt before your eyes?”** (The proof is from this verse that says “before your eyes.”)

We cover the Matzot and we hold the cup in our right hand and we say:

וּבְאֵתוֹת. זֶה הַמַּטֵּה. כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר. וְאֶת־הַמַּטֵּה הַזֶּה
תִּקַּח בְּיָדְךָ אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה־בּוֹ אֶת־הָאֵתוֹת:

“With signs” - this refers to the staff, as it is said:
“Take this staff in your hand, with which you shall do
the signs.”

Spilling from the Cup - The Ten Plagues

וּבְמִלְכָּתִים. זֶה הַדָּם. כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר. וְנָתַתִּי מִזִּמְתִּים
בַּשָּׁמַיִם וּבָאָרֶץ

“With wonders” - that is the blood, as it is said: “I will
show wonders in heaven and on earth.” (The reason
why it says “wonders” [“Moftim”] in a plural form is
because although it was one wonder, the Ritba explains
that the plague of blood led to many wonders. First, the
water turned into blood, and then also if a Jew and an
Egyptian drank from the same cup it would be water for
the Jew and blood for the Egyptian, and much more.)

One should take the cup of wine in his hand and spill a small amount of wine 3 times into a broken vessel prepared before Yom Tov when saying:

דָּם וְאֵשׁ וְתִמְרוֹת עָשָׂן:

Blood and Fire and Pillars of Smoke.

**דָּבַר אַחַר. בְּיַד חֲזָקָה שְׁתֵּימָּה. וּבְזְרוּעַ גְּטוּיָה שְׁתֵּימָּה.
וּבְמָרָא גָּדֹל שְׁתֵּימָּה. וּבְאַתּוֹת שְׁתֵּימָּה. וּבְמִלְפָּתִים שְׁתֵּימָּה:**

Another explanation (for the verse mentioned above):
“With a mighty hand” indicates two plagues, “with an outstretched arm,” another two; “with great fearfulness,” another two; “with signs,” another two; “and with wonders,” another two.

**אֱלֹהֵי עֶשֶׂר מִכּוֹת שֶׁהֵבִיא הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא עַל
הַמִּצְרִיִּים בְּמִצְרַיִם. וְאֵלֹהֵי הַיָּם:**

These are the ten plagues which the Holy One, blessed be He, brought upon the Egyptians in Egypt, and they are as follows:

One should pour wine for every plague as you mention them into the same broken vessel used before.

Blood - דם

Since the Egyptians spilled the blood of the Jewish children by drowning them in the Nile, its water turned to Blood.⁹³

Frogs - צְפַרְדֵּי

Because the Egyptians forced the Jews to hunt and bring them all kinds of lizards, snakes, and insects just to torment the Jews, they were afflicted by the frogs.⁹⁴ Additionally, it was because the Jewish women had to stifle their cries during childbirth to avoid being caught by the Egyptians, the Frogs tortured the Egyptians with unceasing noise.

Lice - כְּנָיִם

⁹³ "ואמנם" "ד"ה "ואמנם" Va'era 7:14 Abarbanel

⁹⁴ תנא דבי אליהו רבה פרק ז' Tanna D'vei Eliyahu Rabbah chapter 7

Because the Egyptians forced the Jews to sweep dust from the streets and markets, the dust became lice.⁹⁵

Additionally, because the Jews were forced to work the land and make bricks from the mud, all the earth turned to Lice.⁹⁶

Wild Beasts - עָרוֹב

Because the Jews were forced to go into the deserts and forests to bring wild beasts for the Egyptians' circus.⁹⁷ The Egyptians compelled the Jewish children to work, in turn their children were killed by the Wild Beasts.⁹⁸ During the plague of Wild Beasts the Egyptians' own sheep attacked them because they sent the Jews out to the desert to be their shepherds.⁹⁹

Pestilence - דָּבָר

Because the Egyptians compelled the Jews to leave their homes and herd the Egyptian animals far away in the desert, their cattle were killed.¹⁰⁰ Jews were forced to pull plows so Egyptian animals would not overwork, therefore

⁹⁵ Shemot Rabbah 10:7 שמות רבה יז

⁹⁶ Abarbanel אברבנאל

⁹⁷ Tanna D'vei Eliyahu Rabbah chapter 7 תנא דבי אליהו רבה פרק ז

⁹⁸ Va'era 7:14 Abarbanel "v'Amnam" וָאֵרָא ז:יד אברבנאל ד"ה "וואמנם"

⁹⁹ Zevach Pesach Haggadah p. 112 הגדת זבח פסח דף 211

¹⁰⁰ Midrash Tanchuma Va'era 12 מדרש תנחומא וָאֵרָא יב

the animals the Egyptians were “so concerned” about died.¹⁰¹

Boils - שִׁחִיךְ

The Egyptians had the Jews heat and maintain the bathhouses but didn't allow them to use them. As a result the Egyptians suffered the plague of Boils and could not bathe.¹⁰²

Hail - בָּרָד

The Egyptians made the Jews work planting trees and orchards, not allowing them to go home. As a result the Hail destroyed their trees and orchards.¹⁰³ The Jews were beaten without mercy; the Hail in turn beat the Egyptians mercilessly.¹⁰⁴

Locusts - אַרְבֵּה

The Jews were forced to plant grain for the Egyptians. Therefore the Locusts came and ate all the grain in

¹⁰¹ 211 Zevach Pesach Haggadah p. 112

¹⁰² שמות רבה יא:ה Shemot Rabbah 11:5

¹⁰³ שמות רבה יב:ג Shemot Rabbah 12:3

¹⁰⁴ Va'era 7:14 Abarbanel "v'Amnam" וְאָמְנָם

Egypt.¹⁰⁵ The Egyptians stole the harvest of the Jews therefore the Locusts ate their harvest.¹⁰⁶

Darkness - חֹשֶׁךְ

The Egyptians required the Jews to work from early morning until very late at night, so they in return were punished with a full day of night.¹⁰⁷ The Jews were forced to bear torches for the Egyptians; in turn the Egyptians were punished with Darkness.¹⁰⁸

Slaying of the Firstborn - מַצַּת בְּכוֹרוֹת

Because the Jewish babies were drowned in the river, the firstborn children of the Egyptians were killed.¹⁰⁹ The Firstborn died because the Egyptians plastered the Jewish children into the walls and burned them in fire.¹¹⁰

One should spill a bit from the cup into the same broken vessel after saying each word of Detzach, Adash, and

¹⁰⁵ Tanna D'vei Eliyahu Rabbah chapter 7

¹⁰⁶ Va'era 7:14 Abarbanel "v'Amnam" "ואמנם"

¹⁰⁷ Yalkut Me'am Lo'ez Bo 3:20 ילקוט מעם לועז בא ג:כ

¹⁰⁸ Yalkut Me'am Lo'ez Bo 3:21 ילקוט מעם לועז בא ג:כא

¹⁰⁹ Tanna D'vei Eliyahu Rabbah chapter 7

¹¹⁰ Pirkei D'Rabi Eliezer chapter 48 דרבי אליעזר פרק מח

Beachav. When he says the last word of “Beachav,” he should pour more wine than the rest.

רַבִּי יְהוּדָה הֵיךָ נוֹתֵן בָּהֶם סִמְנִים:

Rabbi Yehuda (grouped them by their initials and) **made signs [to remember them]:** (The reason why there is a need for the signs is to teach us that those plagues were in this specific order because in Tehilim, it brings these plagues in a different order. Others explain that Rabbi Yehudah broke them into three parts because each group was done in a different way. “Datzach” [the first three plagues] were all plagues from the earth. “Adash” [the following three plagues] were original plagues with no common aspect. “Ba’ach” [the following three plagues] all came from the air. The final plague of the slaying of the firstborns was grouped with the other last three plagues, despite not sharing the same aspects. The Da’at Zekenim says that this grouping comes to teach us that every third plague, there was no warning to Pharaoh that it would happen. This is just as it says in the Gemara in Masechet Sanhedrin that after the third time someone has sinned, we do not warn him that he is going to be fined.)

Of the plagues in Egypt it says: “And the magicians said to Pharaoh, it is the finger of God.” Of those by the sea, however, it says: “When Israel saw the great hand which HaShem laid upon the Egyptians, the people feared HaShem, and believed in HaShem and in His servant Moshe.” (Meaning that if it says about HaShem striking the Egyptians in Egypt that it was the finger of God, then by the sea, it must have been fifty, because it says “the *hand* of God.” The reason that they were struck with specifically fifty plagues by the sea is because Pharaoh said, “Who is HaShem?” The Hebrew word for “who” is “Mi - מי,” and has the numerical value of 50. Also, the word for sea (Yam - ים) has the numerical value of 50 as well.

**כַּמָּה לָקוּ בְּאֶצְבַּע. עֲשׂוּר מִכּוֹת. אָמֹר מִעֲתָה בְּמִצְרַיִם
לָקוּ עֲשׂוּר מִכּוֹת. וְעַל הַיָּם לָקוּ תְּמַנְשִׁים מִכּוֹת:**

**How many [plagues] did they receive with the finger?
Ten plagues! Then it follows that since there were ten
plagues in Egypt, there were fifty at the sea (where they
were hit with the whole hand) .**

רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר. מִיָּן שְׁפַל-מִכָּה וּמִכָּה שְׁהִבִּיא
הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא עַל הַמִּצְרִיִּים בְּמִצְרַיִם הִיְתָה שָׁל
אַרְבַּע מִכּוֹת.

Rabbi Eliezer said: From where do we know that each plague that the Holy One, blessed be He, brought upon the Egyptians in Egypt, consisted of four plagues?

שְׁנֵאמַר. יִשְׁלַח-בָּם | חֲרוֹן אַפּוֹ עֲבָרָה וְזַעַם וְצָרָה
מִשְׁלַחַת מַלְאֲכֵי רָעִים.

For it is stated: “He sent forth upon them His burning anger: wrath, indignation and trouble, troops of messengers of evil,”

עֲבָרָה אַחַת. וְזַעַם שְׁתַּיִם. וְצָרָה שְׁלֹשׁ. מִשְׁלַחַת
מַלְאֲכֵי רָעִים אַרְבַּע.

‘Wrath’ was one plague, ‘indignation’ a second, ‘trouble’ a third, and ‘troops of messengers of evil’ a fourth;

**אָמַר יַעֲקֹב בְּמִצְרַיִם לָקוּ אַרְבָּעִים מַכּוֹת. וְעַל הַיָּם
לָקוּ מְאֹתַיִם מַכּוֹת:**

consequently they were struck by forty plagues¹¹¹ in Egypt, and two hundred at the sea. (Meaning, if in Egypt they were struck with 40 plagues, it turns out that in the sea there were 200 plagues because each finger was 40 plagues.)

**רַבִּי עֲקִיבָא אוֹמֵר. מִנֵּיךְ לְשֵׁךְ-מַכָּה וּמַכָּה שֶׁהָבִיא
הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא עַל הַמִּצְרַיִם בְּמִצְרַיִם הִיְתָה שָׁל
תְּמִישׁ מַכּוֹת.**

Rabbi Akiva said: From where do we know that each plague that the Holy One, blessed be He, brought upon the Egyptians in Egypt, consisted of five plagues?

¹¹¹ Lechem Oni says that the forty plagues correspond to the forty days that Moshe Rabbeinu was on Mount Sinai, as they mainly wanted to kill Moshe and stop him from leading Am Yisrael to receive the Torah.

שָׁנְאָמַר. יִשְׁלַח־בָּם | תְּרוֹן אַפּוֹ עֲבָרָה וְזַעַם וְצָרָה
מִשְׁלַחַת מַלְאֲכֵי רָעִים.

For it is said: “He sent forth upon them His burning anger, wrath, indignation and trouble, troops of messengers of evil.”

תְּרוֹן אַפּוֹ אַחַת. עֲבָרָה שְׁתַּיִם. וְזַעַם שְׁלֹשׁ. וְצָרָה
אַרְבַּע. מִשְׁלַחַת מַלְאֲכֵי רָעִים חֲמִישׁ.

‘His burning anger’ was one plague, ‘wrath’ a second, ‘indignation’ a third, ‘trouble’ a fourth, and ‘troops of messengers of evil’ a fifth; (The argument between Rabbi Eliezer and Rabbi Akiva is if “His burning anger” is a considered a plague. According to Rabbi Eliezer, he doesn’t count “His burning anger” as a plague, as it is just a general theme behind all the plagues. Rabbi Akiva, on the other hand, holds that it also is part of the plagues. [Abudraham])

אָמַר מִעַתָּה בְּמִצְרַיִם לָקוּ תְּחַמְּשִׁים מִכּוֹת. וְעַל הַיָּם
לָקוּ מֵאַתֵּיּם וְחַמְּשִׁים מִכּוֹת:

consequently they were struck by fifty plagues in Egypt, and two hundred and fifty¹¹² at the sea.

Dayenu - דַּיְנוּ

This song of “Dayenu” is made up of fifteen favors, and in each we express that it would have been enough without them, but HaShem still did them for us. One of the reasons for this is that it corresponds with the fifteen chapters of “Shir HaMa’alot” in Tehilim. Also, it corresponds with the fifteen steps that there were in the Beit HaMikdash between the women’s section and the Israelite section.

כְּמָה מִעֲלוֹת טוֹבוֹת לְמָקוֹם עָלֵינוּ:

¹¹² The reason that they were struck by 250 plagues at the sea is because the Egyptians wanted to extinguish the metaphorical candle of Am Yisrael, and candle in Hebrew (Ner - נר) has the numerical value of 250 (Lechem Oni). The reason why the rabbis are seemingly trying to learn out from the verses that the Egyptians received more and more plagues is because HaShem said that all the plagues that the Egyptians received will not come upon the Jewish people. The rabbis want to find more and more plagues that the Egyptians received so that there will be more and more illnesses and plagues that cannot fall on the Jewish people (Minhat Eliyahu).

For how many favors do we owe thanks to the Ever-Present!

אלו הוציאנו ממצרים. ולא עשה בהם שפטים דינו:

If He had brought us out of Egypt (even in a natural way), but had not executed judgments upon the Egyptians, it would have sufficed for us (because even by taking Am Yisrael out of Egypt in a natural way with no miracles, it would still be a great thing, as there were many magicians that wanted to use there witchcraft to stop them) !

אלו עשה בהם שפטים. ולא עשה באלהיהם דינו:

If He had executed judgments upon them (through the ten plagues), but not upon their gods, it would have sufficed for us!

אלו עשה באלהיהם. ולא הרג בכוריהם דינו:

If He had destroyed their gods (meaning: in the last plague, all of the Egyptian idols were destroyed. If it was made of wood, it would become rotten, if it was made of metal it would melt, etc. This is a great thing because even if some of the Jewish people still served idols, now they understand that the idols have no substance or power.), **but not at the same time slain their first-born, it would have sufficed for us!**

אלו הָרַג בְּכוֹרֵיהֶם. וְלֹא נָתַן לָנוּ אֶת-מְמוֹנָם דֵּינוּ:

If He had slain their first-born but not given us their wealth, it would have sufficed for us! (Some say that here we are referring to the money that we took with us from the Egyptians when we first left Egypt. Others, however, hold that this refers to the money that we found by the sea shore at the splitting of the sea, and they say that because the money we took with us initially when leaving Egypt was already promised by HaShem to Avraham, and couldn't have been nullified.)

**וּמִנֵּיךָ שֶׁנָּתַן לָנוּ אֶת-מְמוֹנָם. שֶׁנֶּאֱמַר. וַיִּנְצְלוּ
אֶת-מִצְרַיִם. עֲשָׂאוּהָ כְּמִצּוֹתָהּ שֶׁאֵין בָּהּ דָּגִים. דָּבָר
אַחֵר עֲשָׂאוּהָ כְּמִצּוֹתָהּ שֶׁאֵין בָּהּ דָּגָן.**

And how do we know that their wealth was given to us? As it says of the Israelites, concerning the gold, silver and garments given them by the Egyptians just before they left: “And they emptied out Egypt.” [We learn from this] that they made it like the depths of the sea with no fish. Alternatively, they made it like a trap [for birds] with no grain [to lure them]. (The Hebrew word used in the verse for “they emptied out” is related to the words for “the depths of the sea” and for “nets” implying that when the Israelites had left Egypt it was as empty of wealth as the depths of the sea are of fish or as unbaited nets are of birds. [Talmud Berachot 9b].)

לָמָּה מְחַבֵּב הַפְּתוּב אֶת בְּזוּת הַיָּם יוֹתֵר מִבְּזוּת מִצְרַיִם.

Why, then, is the wealth acquired later by the sea (when the Egyptians drowned) valued more highly than that acquired in Egypt itself?

**אֲלֵא מָה שְׁהָיָה בְּבֵתֵימָם נִטְלוּ בְּמִצְרַיִם. וּמָה שְׁהָיָה
בְּבֵתֵי תְּשׁוּרָאוֹת נִטְלוּ עַל הַיָּם.**

Because the wealth taken in Egypt came from private homes, but that taken at the sea had been brought along by the Egyptians from their treasure houses.

וְכֵן הוּא אוֹמֵר כַּנֶּפֶץ יוֹנָה גְחָפָה בַּכֶּסֶף. זֶה בַּיָּם.
מִצְרַיִם. וְאֶבְרוֹתֶיהָ בִּירְקָרָק חָרוֹץ. זֶה בַּיָּם הַיָּם.

Concerning this it is said [in Tehilim, 68:14]: “as the wings of a dove overlaid with silver” - this is the booty in Egypt; “its pinions of yellow gold” - this is the booty at the sea.

וְתַרְבִּי וְתַגְדְּלִי וְתַבְּאִי. זֶה בַּיָּם מִצְרַיִם. בְּעַדֵּי עַדְיִים.
זֶה בַּיָּם הַיָּם. תּוֹרֵי זָהָב נַעֲשֶׂה-לָּהּ. זֶה בַּיָּם מִצְרַיִם. עִם
נִקְדוֹת הַכֶּסֶף. זֶה בַּיָּם הַיָּם:

And it is said (Yechezkel 16:7): “you grew big, tall and came to be...” - this is the booty in Egypt; “...of great charm” - this is the booty at the sea. And it is said (Cant. 1:11): “We will make thee necklaces of gold,” - this is the booty in Egypt; “studded with silver” - this is the booty at the sea.

אלו נתן לנו את-ממונם. ולא קרע לנו את-הים דינו:

If He had given us their wealth but not also divided the sea for us, it would have sufficed for us! (Of course HaShem would have saved us, He would just simply do it a different way. We have to explain this way because what help would the money provide if they were chasing after us to kill us at a dead end? [Rashbam])

אלו קרע לנו את-הים. ולא העבירנו בתוכו בקרבה
דינו:

If He had divided the sea without taking us through it on dry land, it would have sufficed for us! (The purpose of making it dry is to make it easy for everyone to walk through, and by doing this, HaShem showed that He truly loves us, as He even worried for the smallest troubles like our shoes and clothing not getting dirty.)

אלו העבירנו בתוכו בקרבה. ולא שקע צרינו בתוכו
דינו:

If He had led us through it on dry land, but not drowned our oppressors in it, it would have sufficed for us!

**אֱלֹהֵי שָׁקַע צָרֵינוּ בְּתוֹכוֹ. וְלֹא סִפֵּק צָרְכֵנוּ בַּמִּדְבָּר
אַרְבָּעִים שָׁנָה דֵּינוּ:**

If He had drowned our oppressors in it, but had not provided for our needs in the wilderness for forty years, it would have sufficed for us! (Meaning, of course we would have still eaten, but we would have to eat from our own cattle and resources that we received from the Egyptians.)

**אֱלֹהֵי סִפֵּק צָרְכֵנוּ בַּמִּדְבָּר אַרְבָּעִים שָׁנָה. וְלֹא הֶאֱכִילֵנוּ
אֶת הַמָּן דֵּינוּ:**

If He had provided for our needs in the wilderness for forty years but not fed us with Manna, it would have sufficed for us! (HaShem could have provided us food from a natural source, like wheat or barley, and it still would have been a miracle, because it's in the middle of the desert. However, HaShem gave us Manna, which was very spiritual and completely satisfied the person. It was

entirely nutritious and was completely absorbed by the body with no left over excrement.)

אלו האכילנו את המן. ולא נתן לנו את השבת דינו:

If He had fed us with Manna, but not also given us the Shabbat, it would have sufficed for us! (We would have anyways kept Shabbat, as we would learn it from the fact that there was no Manna on Shabbat. But, HaShem still commanded us to keep the Shabbat so that we should have many merits and so that He should increase our reward [Magid Dvarav LeYaakov].)

אלו נתן לנו את השבת. ולא קרבנו לפני הר סיני דינו:

If He had given us the Shabbat, but not led us to Mount Sinai (to show us His glory), it would have sufficed for us!

אלו קרבנו לפני הר סיני. ולא נתן לנו את התורה דינו:

If He had brought us before Mount Sinai, but not given us the Torah, it would have sufficed for us! (Meaning, if HaShem had not given us the Torah *Himself*, but rather through a messenger, it would have sufficed for us. Alternatively, the meaning is that if He had given us only part of the mitzvot. [Rashbam])

אלו נתן לנו את התורה. ולא הכניסנו לארץ ישראל
דינו:

If He had given us the Torah, but not led us into the land of Israel, it would have sufficed for us! (Meaning that *we* would have not gone into the land of Israel, but our children would have definitely gone in, as HaShem had promised it to us. [Rashbam] Alternatively, if HaShem had not promised it to us at all, it would have been enough. [Minhat Eliyahu])

אלו הכניסנו לארץ ישראל. ולא בנה לנו את בית
המקדש דינו:

If He had led us into the land of Israel and not built a Temple for us (but only built us the Mishkan), it would

have sufficed for us (even though all the miracles of the Temple weren't seen there)!

עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה טוֹבָה כְּפוּלָה וּמְכַפֶּלֶת לְמָקוֹם
עָלֵינוּ. הוֹצִיאָנוּ מִמִּצְרַיִם. עָשָׂה בָּהֶם שְׂפָטִים. עָשָׂה
בְּאֱלֹהֵיהֶם. הָרַג בְּכוֹרֵיהֶם. נָתַן לָנוּ אֶת-מְמוֹנָם. קָרַע
לָנוּ אֶת-הַיָּם. הֶעֱבִירָנוּ בְּתוֹכוֹ בְּחַרְבָּה. שָׁקַע צָרֵינוּ
בְּתוֹכוֹ. סִפֵּק צָרְכָנוּ בַּמִּדְבָּר אַרְבָּעִים שָׁנָה. הֶאֱכִילָנוּ
אֶת הַמָּן. נָתַן לָנוּ אֶת הַשַּׁבָּת. קָרַבְנוּ לְפָנֵי הַר סִינַי.
נָתַן לָנוּ אֶת הַתּוֹרָה. הִכְנִיסָנוּ לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל. וּבָנָה
לָנוּ אֶת בֵּית הַבְּחִירָה. לְכַפֵּר עַל כָּל-עוֹנוֹתֵינוּ:

Thus, how much more so do we owe thanks to the Ever-Present for all His manifold favors (Meaning, every favor that HaShem did for us resulted in many more good things)! He brought us forth from Egypt, executed judgments upon them and upon their gods, slew their first-born, gave us wealth, divided the sea for us, led us through it on dry land and drowned our oppressors in it, supplied our needs in the wilderness for forty years and fed us with Manna, gave us the Shabbos, led us before Mount Sinai, gave us the Torah, brought us into

the Promised Land and built us a Temple to atone for all our sins.

רבן גמליאל - Rabban Gamliel Haya Omer - היה אומר

רַבֵּן גַּמְלִיאל הָיָה אוֹמֵר. כָּל-מִי שֶׁלֹּא אָמַר נְשִׁלְשָׁה דְבָרִים אֵלָיו בַּפֶּסַח. לֹא יֵצֵא יָדָיו חוֹבָתוֹ.

Rabban Gamliel used to say: Whoever does not say the following three things at the Pesach festival, has not fulfilled his duty, (Meaning, if one didn't explain the reasons for those three things, he does not fulfill his obligation of eating the Korban Pesach, matzah, and maror. We learn it from the verse that says "ואמרתם זבח" "פסח" that one needs to explain why we eat the Pesach offering. We link matzah and maror with the Pesach offering and we learn them from it.)

וְאֵלֵינוּ הֵן. פֶּסַח. מַצָּה. וּמָרוֹר:

namely: the Pesach sacrifice,¹¹³ Matzah, and Maror.

One should *not* look, point at, or pick up the Shankbone on the Seder plate whilst reading the following passage:

פֶּסַח שֶׁהָיוּ אֲבוֹתֵינוּ אוֹכְלִים בְּזִמְן שְׁבִית הַמִּקְדָּשׁ
הָיָה קָיָם עַל שׁוּם מָה.

The Pesach sacrifice that our fathers ate at the time when the Holy Temple was still standing — for what reason?¹¹⁴ (Meaning, the miraculous event of the separation between the Jewish firstborns and the Egyptian ones was only for the firstborns. Why do we all

¹¹³ The Pesach offering (in the form of the Afikoman) is eaten at the end of the Seder after eating matzah and maror, so it should theoretically be mentioned last. We can simply say that because it is the most important, we mention it first. For the same reason, matzah is mentioned before the maror, because it is more important than the maror.

¹¹⁴ Meaning, why do we commemorate the Pesach sacrifice in Egypt? It can't be because of the Egyptians' anger when they saw us preparing the lamb for the sacrifice [as sheep are the gods of the Egyptians], and the miracle that they did not hurt us. It is written in the Gemara, Masechet Megilah, that we do not rejoice at the downfall or grief of our enemies.

commemorate it, shouldn't only the firstborns commemorate it?)

**עַל שׁוּם שְׁפֶסַח הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא עַל בְּתֵי אֲבוֹתֵינוּ
בְּמִצְרַיִם.**

Because the Holy One, blessed be He, passed over the houses of our fathers in Egypt, (Meaning, although the destructive angel got permission to kill every firstborn Egyptian, he cannot differentiate, and would have killed even Jews who were not firstborns. Thus, HaShem Himself got involved and protected each and every one of us from this decree, and He Himself was the one who saved us.)

**שְׁנֵאמַר. וְאָמַרְתֶּם זִבְח־פֶּסַח הוּא לִיהוָה אֲשֶׁר פֶּסַח
עַל-בְּתֵי בְנֵי-יִשְׂרָאֵל בְּמִצְרַיִם בְּנִגְפוֹ אֶת-מִצְרַיִם
וְאֶת-בְּתֵינּוּ הִצִּיל וַיִּקַּד הָעָם וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ**

for so it is said in the Torah: “You shall say, it is a Pesach sacrifice for HaShem, because He passed over the houses of the children of Israel in Egypt, when He struck the Egyptians, and He saved our houses; and the people bowed down and prostrated themselves.” (They bowed down when they heard about their

redemption and that they would receive the promised land in the future [Rashi].)

**אֲמוּנִים עֲרְכוּ שִׁבְתוּ. לֹאֵל וְטַבְּחוּ טַבַּח. וְאָמַרְתֶּם זִבְחַת
פֶּסַח הוּא לַיהוָה:**

O faithful ones, set in order your praises and offering to Go!

“And you shall say: It is a Pesach sacrifice for HaShem.”

**הֲרִימוּ קוֹל שִׁירִים. שִׁמְחוּ בְּלֵיל שְׂמֹרִים. עַל מִצּוֹת
וּמְרוֹרִים. אֲכָלוּ וּנְשָׂתוּ וַיִּינְי:
וְאָמַרְתֶּם**

Lift your voice happily in song on this night of protection Divine; Eat it with matzah and maror; drink My wine.

ראשון לְכֹל-רְאוּשׁוֹנִים. עַל יַד צִיר אֲמוּנִים. מִיַּד
 כָּל-מַעֲנִים. הַצִּיל כָּל-הַמּוֹנִי:
 ואמרתם

Through faithful Moshe has the Beginning of all
 beginnings. Redeemed His multitudes from exile and
 all its sufferings.

נִסֵּי אֵל זָכַרְתִּי. וְחִסְדָּיו סִפַּרְתִּי. עֲתָה יִדְעֵתִי. כִּי גָדוֹל
 יְהוָה: ואמרתם

I have recounted His miracles and of His loving
 kindness I have sent word; I truly know there is none
 so great as HaShem.

כְּכֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם. מִנְּשֵׂה וְאֶפְרַיִם. יֵצְאוּ מִמִּצְרַיִם.
 כָּל-צַבָּאוֹת יְהוָה:

ואמרתם

As numerous as the stars of the heavens, yet united as Menashe and Ephraim; Was the multitude of HaShem that night, as it left Egypt.

**הַנְּחִיל תּוֹרָתוֹ. לְעַמּוֹ וְעַדְתּוֹ. שׁוֹמְרֵי מִצְוֹתָיו. עַם
נוֹשֵׁעַ בֵּיהוָה:**

ואמרתם

Then He gave the Torah as an inheritance to this; His congregation; We are the followers of His commandments, we are HaShem's nation.

**נִפְלְאִים מַעֲשָׂיָהּ. וְעֲצוּמִים נִסֶּיהָ. יֹאמְרוּ כָּל-חֹסְדֶיהָ.
טוֹב לְחַסוֹת בֵּיהוָה:
ואמרתם**

Your deeds are wondrous; by Your miracles we are overawed; Let all your faithful ones say: "It is good to trust in HaShem!"

One should pick up the top Matzah and say:

מַצָּה זוֹ שְׂאֲנַחֲנוּ אוֹכְלִים עַל שׁוּם מָה.

This unleavened bread: why do we eat it? (Meaning, if we eat the matzah to commemorate the matzah our fathers ate in Egypt when they were slaves, why do we lean and eat in a way of freedom? The answer is no, we eat the matzah for a different reason, as the Haggadah answers.)

**עַל שׁוּם שְׂלֵא הַסְּפִיק בְּצִקָּם שֶׁל אֲבוֹתֵינוּ לְהַחְמִיץ.
עַד שְׂנַגְלָה עֲלֵיהֶם מֶלֶךְ מַלְכֵי הַמְּלָכִים הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ
הוּא וּגְאָלָם מִיַּד.**

Because the dough of our fathers did not have time to rise before the King of kings, the Holy One blessed be He revealed Himself and immediately redeemed them. (Although we were commanded to bake matzot before we left Egypt, we were¹¹⁵ commanded to bake matzot because

¹¹⁵ At the beginning of the Haggadah, we say in contradiction that we eat matzot because it was what our fathers ate in Egypt during our slavery. The Sforno explains that Am Yisrael initially would be in a rush to do their Egyptian master's orders, and thus they ate matzot. However, when they left Egypt, they were in a rush to do *HaShem's* commands. Thus, matzah was initially Lechem Oni, meaning the bread of our torture, but now it is a sign of our serving to HaShem, which is real freedom.

the reality was that either way, we would have made matzot because of our speedy redemption. HaShem just commanded them beforehand so that it should be a mitzvah for them to fulfill and receive merit for.)

שֶׁנֶאֱמַר. וַיֹּאפֹּו אֶת־הַבֶּצֶק אֲשֶׁר הוֹצִיאוּ מִמִּצְרַיִם
עֲגַת מִצּוֹת כִּי לֹא חָמַץ כִּי־גֵר־שׁוּ מִמִּצְרַיִם וְלֹא יָכְלוּ
לְהִתְמַהֵמֶה וְגַם־צִדָּה לֹא־עָשׂוּ לָהֶם:

As it is said: “And they baked unleavened bread from the dough which they had taken with them from Egypt. It had not leavened because they were driven out of Egypt in a hurry and could not delay nor had they prepared any provisions for the way.”

One should pick up the Maror and say:

מָרוֹר זֶה שְׂאֲנַחֲנוּ אוֹכְלִים עַל שׁוֹם מָה.

This bitter herb: why do we eat it? (Meaning, what is the point of eating maror? The matzah we understand is because of our slavery [see the footnote on previous page].

Charoset is because of the cement we were enslaved to build with and how our babies were used for bricks. The Karpas we eat to commemorate the straw we used to make the bricks. Why add the maror?)

עַל שׁוֹם נְשָׁמְרוּ הַמִּצְרִיִּים אֶת תַּי אֲבוֹתֵינוּ
בְּמִצְרִים.

Because the Egyptians embittered the lives of our fathers (spiritually and physically) in Egypt.

נִשְׁנְאָמַר. וַיִּמְרְרוּ אֶת־חַיֵּיהֶם בַּעֲבֹדָה קָשָׁה בְּחֹמֶר
וּבִלְבָנִים וּבְכָל־עֲבֹדָה בַּשָּׂדֶה אֶת כָּל־עֲבֹדָתָם
אֲשֶׁר־עָבְדוּ בָהֶם בְּכָרְדִּי:

As it is said: “They made their lives bitter with hard labor, with mortar and brick and with all manner of work in the field; and they made them slave rigorously at all their labor.”

בְּכָל־דָּוָר וְדָוָר חָיַב אָדָם לְהִרְאוֹת אֶת־עַצְמוֹ כְּאִלּוֹ
הוּא יֵצֵא מִמִּצְרַיִם.

In each generation, everyone is obliged to behave as though he personally went out of Egypt. (Meaning, the natural tendency of human beings is to avoid remembering grief and sad memories in the past, especially when it didn't happen to you. Therefore, we are obligated to feel that it happened now, because this miracle happened to all of Klal Yisrael, and we wouldn't be here if it hadn't happened [U'BeShnayim Mi Yodea].¹¹⁶)

שְׁנַאֲמַר. וְהַגִּדְתָּ לְבִנְךָ בַיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר בְּעֵבֹר זֶה
עָשָׂה יְהוָה לִי בְצֵאתִי מִמִּצְרַיִם:

As it is said: “And you shall tell your son on that day saying: it is for this that HaShem did for *me* when *I* went out of Egypt.”

¹¹⁶ We already learned previously that if we wouldn't have been redeemed from Egypt, we would have stayed there until today, so we practically already mentioned that we have to feel like we ourselves left Egypt, as that's really the truth. The book BeZevach Pesach explains that Avadim Hayinu refers to how HaShem saves our physical bodies, but here, it refers to our spiritual redemption.

שְׁלֹא אֶת אֲבוֹתֵינוּ בְּלֶבֶד גָּאֵל הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא.
 אֶלָּא אִף אוֹתָנוּ גָּאֵל עִמָּהֶם. שְׁנֵאמַר. וְאוֹתָנוּ הוֹצִיא
 מִשָּׁם לְמַעַן הֵבִיא אֹתָנוּ לְתֵת לָנוּ אֶת־הָאָרֶץ אֲשֶׁר
 נִשְׁבַּע לְאֲבוֹתֵינוּ:

For it was not only our fathers that the Holy One blessed be He redeemed but us too, as it is said: “And He brought *us* out from there, in order to bring us to, and give us, the land which He promised our forefathers.”

לְפִיכֶן אֲנַחְנוּ חַיִּיבִים. לְהוֹדוֹת. לְהַלֵּל. לְשַׁבַּח. לְפָאֵר.
 לְרוֹמֵם. לְהַדָּר. וְלִקְלוֹם לְמִי שֶׁעָשָׂה לְאֲבוֹתֵינוּ וְלָנוּ אֶת
 כָּל־הַנְּסִיִּים הָאֵלֵינוּ.

Therefore it is our duty to thank, to praise, to laud, to glorify, to exalt, to honor, to bless, to extol and give respect to Him who performed all these miracles for our fathers and for us. (The reason why we use seven different words for praise is that it corresponds with the seven levels of Heaven [Tosfot, Pesachim]. Zevach Pesach says that it corresponds to the seven days of the week,

hinting at the obligation we have every day of the week to mention Yetziat Mitzrayim. Some add)

הוֹצִיאָנוּ מֵעֲבָדוֹת לְחֵירוֹת. וּמִשְׁעָבוֹד לְגֵאֻלָּהּ. וּמִיָּגוֹן
לְשִׂמְחָה. וּמֵאֶפֶל לְיוֹם טוֹב. וּמֵאֲפֵלָה לְאוֹר גְּדוֹל.
וְנֹאמַר לְפָנָיו הַלְלוּיָהּ:

He has brought us forth from slavery to freedom, from sorrow to joy, from mourning to festivity, from darkness to bright light, and from bondage to redemption! Therefore let us recite a new song before Him. Hallelujah!

First Half of Hallel

In this section, we start with the two first chapters of Hallel, and the rest we finish after Birkat HaMazon on the fourth cup. The Sefer HaManhig explains that we split it into two because we want to respect every cup of wine. On the first cup of wine, we say kiddush. By the third cup, we say Birkat HaMazon on it. On the fourth cup we say

Hallel. So, in order to respect the second cup, we say a portion of the Hallel on it. Others explain that we want the children to ask why we stop in the middle of the Hallel.

The rabbis explain that the break in between the two sections of Hallel is not considered an interruption, because this Hallel is more of a song and does not constitute the actual obligation of Hallel. We already fulfill our obligation when we say Hallel during Arvit.

One should cover the Matzot and pick up the cup of wine and say:

הַלְלוּיָהּ | הַלְלוּ עַבְדֵי יְהוָה הַלְלוּ אֶת-שֵׁם יְהוָה: יְהִי
 שֵׁם יְהוָה מְבָרָךְ מֵעַתָּה וְעַד-עוֹלָם: מִמְזֶרֶח-שָׁמֶשׁ
 עַד-מָבוֹאֵוּ מְהֵלֵל שֵׁם יְהוָה: רַם עַל-כָּל-גּוֹיִם | יְהוָה
 עַל הַשָּׁמַיִם כְּבוֹדוֹ: מִי פִיהוּהָ אֱלֹהֵינוּ הַמַּגְבִּיהֵי
 לְשָׁבֶת: הַמְשַׁפִּילֵי לְרֵאֵוֹת בַּשָּׁמַיִם וּבָאָרֶץ: מְקִימֵי
 מִעַפְרֵי דָל מֵאֲשֻׁפֹת יָרִים אֲבוֹיוֹן: לְהוֹשִׁיבֵי עַם-נְדִיבִים
 עַם נְדִיבֵי עַמּוֹ: מוֹשִׁיבֵי | עֲקָרֹת הַבַּיִת אִם-הַבָּנִים
 שׁוֹמְרֵה הַלְלוּיָהּ:

Praise HaShem. Praise, O you servants of HaShem, Praise the name of HaShem (It says three times to praise, corresponding to the Kohanim, and the Israelites). **Blessed be the name of HaShem from now and for evermore** (Meaning, we have to bless HaShem since we left Egypt until this very day. Although there are many bad occurrences that happen, we have to thank HaShem for the seemingly as we than HaShem for the good [Chukat HaPesach]). **From the rising of the sun, till its setting, HaShem's name is to be praised** (Meaning, both those that live in the East and those that live in the West need to praise HaShem [as the sun rises in the East and sets in the West]. We use these two directions because the majority of the world's inhabitants are located there). **HaShem is high above all nations; His glory is above the heavens. Who is like HaShem our God? He is enthroned on high, yet looks down so low, upon the heavens and the earth. He raises the poor out of the dust, lifts the needy from the dunghill, in order to seat him with princes, the princes of His people** (Meaning, He can take the most simple person and put him amongst the most distinguished people. And not just materialistically distinguished people, but people that are more distinguished than him in their fulfillment of mitzvot [Metzudat Tzion]). **He turns the barren woman of the house into a joyful mother of children! Praise HaShem!** (A barren lady doesn't want to

stay at home, so she goes outside to escape from her grief. So, HaShem blesses her to have many children and have to stay at home in order to take care of them, and she is happy.)

בְּצֵאת יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם בֵּית יַעֲקֹב מֵעַם לַעֲזִי: הִיְתָה
 יְהוּדָה לְקֹדֶשׁוֹ יִשְׂרָאֵל מִמְּשֻׁלֹתָיו: הַיָּם רָאָה וַיָּגַס
 הַיַּרְדֵּן יָסַב לְאַחֲזֹר: הַהָרִים רָקְדוּ כְּאֵילִים אֲבָעוֹת
 כְּבַנֵּי-צֶאֱן: מֵה־לָּהּ הַיָּם כִּי תָגוּס הַיַּרְדֵּן תִּסָּב לְאַחֲזֹר:
 הַהָרִים תִּרְקְדוּ כְּאֵילִים אֲבָעוֹת כְּבַנֵּי-צֶאֱן: מִלְּפָנַי
 אָדוֹן חוֹלֵי אֶרֶץ מִלְּפָנַי אֱלוֹהַּ יַעֲקֹב: הַהִפְכִי הַצֹּר
 אֲגַם-מַיִם חֲלֹמֵי־שׁ לְמַעֲיָנוֹ-מַיִם:

When Yisrael went out of Egypt, the house of Yaakov from a people of alien tongue, Yehudah became His sanctuary (as it was the chosen tribe for leadership because Nachshon was the first one to have faith in HaShem and jump into the sea by the Sea of Reeds), **Yisrael His dominion** (this refers to the tribes, and each leader of their tribe took care of their own tribe, and because of that we left Egypt). **The sea saw it and fled, the Jordan turned back on itself** (because all the water in the world split into two during the Splitting the Sea).

The mountains skipped like rams (when we received the Torah), the hills like lambs. (We ask them:) What ails you, sea, that you flee; you, Jordan, that you turn back; you, mountains, that you skip like rams; you, hills, like lambs? (And they answered: We) Tremble, earth, before the Master, before the God of Yaakov; who turns the rock into a pool of water, the flint into a wellspring.

Second Cup of Wine

There is a debate amongst the Rishonim what is the essence of this Beracha. Some say that it is a Beracha over the miracles and over the Exodus from Egypt. Some say that it is Beracha over the Haggadah as a whole.

בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם. אֲשֶׁר גָּאֵלנוּ
וְגָאֵל אֶת אֲבוֹתֵינוּ מִמִּצְרַיִם. וְהַגִּיעָנוּ הַלֵּילָה הַזֶּה.
לְאֵכוֹל בּוֹ מַצָּה וּמָרוֹר. כֵּן יְהוָה אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי
אֲבוֹתֵינוּ הַגִּיעָנוּ לְמוֹעֲדִים וְלִרְגָלִים אַחֲרֵים הַבָּאִים
לְקַרְאֵתנוּ לְשָׁלוֹם. שְׂמֵחִים בְּבִנְיַן עִירָךְ. וְשֹׁשֵׁים

בְּעִבּוֹדֶתְךָ. וְנֹאכַל שֵׁם מִן הַזְּבָחִים וּמִן הַפְּסָחִים אֲשֶׁר
 יִגִּיעַ דָּמָם עַל קִיר מִזְבֵּחֶךָ לְרִצּוֹן. וְנוֹדָה לְךָ שִׁיר
 חֲדָשׁ עַל גְּאֻלְתֵּנוּ וְעַל פְּדוּת נַפְשֵׁנוּ. בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ
 גֹּאֲלֵי יִשְׂרָאֵל:

Blessed are You, HaShem our God, King of the universe, who redeemed us and our fathers from Egypt and has brought us this night to eat matzah and maror. May HaShem our God so bring us to future festivals and holidays in peace; happy at the rebuilding of Your city and joyful in Your Temple service. May we there partake of the sacrifices and Passover offerings whose blood will be sprinkled upon the sides of Your altar and graciously accepted. Then we will thank You with a new song for our redemption and the deliverance of our souls. Blessed are You, HaShem, who has redeemed Israel.

לְשֵׁם יְחִוּד קְדָשָׁא בְּרִיךְ הוּא וְשְׂכִינְתֵיהּ. בְּדַחִילוֹ
 וּרְחִימוֹ. וּרְחִימוֹ וּדְחִילוֹ. לְיַחְדָּא שֵׁם יו"ד ק"א
 בְּוַא"ו ק"א. בְּיַחְדָּא שְׁלִים (יְהוּה) בְּשֵׁם כָּל יִשְׂרָאֵל.
 הֲרִינֵי מוֹכֵן וּמְזַמֵּן לְשִׁתּוֹת יַיִן שֶׁל כּוֹס שְׁנֵי מֵאֲרַבַּע

כוסות שתקנו חכמים זכרונם לברכה בליל חג
המצות. שכל-אחד ואחד מהם הוא מצוה בפני
עצמה. ויהי | נעם אדני אלהינו עלינו ומעשה ידינו
כוננה עלינו ומעשה ידינו כוננהו:

One now drinks the second cup of wine while leaning
on the left side without making a Beracha

רַחֲצָה - RACHTZAH

Some say this prayer before washing which was composed by
HaRav Yosef Chaim and first published in his Lashon
HaChaim.

לְשֵׁם יְחִוּד קְדוֹשָׁא בְּרִיךְ הוּא וְשְׂכִינְתֵיהּ. בְּדַחֲלוֹ
וּרְחִימוֹ. וּרְחִימוֹ וּדְחִילוֹ. לְיַחְדָּא שֵׁם יו"ד ק"א
בְּוַא"ו ק"א. בְּיַחְדָּא שְׁלִים (יְהוּה) בְּשֵׁם כָּל יִשְׂרָאֵל.
וּבְשֵׁם כָּל-הַנְּפֹשׁוֹת. וְהַרוּחֹת וְהַנְּשָׁמוֹת וּמְלַבּוּשֵׁיהֶם
וְהַקְּרוּבִים לָהֶם. שְׁמִכְלָלוֹת אֲצִילוֹת בְּרִיאָה יְצִירָה

עֲשֵׂיהָ. וּמִכָּל־פְּרִטֵי אֲצִילוֹת בְּרִיאָה יִצְרָה עֲשֵׂיהָ.
 דְּכָל־פְּרָצוּף וּסְפִירָה. הִנֵּה אֲנֹכִי מוֹכֵן וּמְזַמֵּן לְקַיִם
 מִצּוֹת עֲשֵׂה מִן הַתּוֹרָה לְאֹכֹל מִצָּה בַלִּילָה הַזֹּאת שֶׁל
 חַג הַמִּצּוֹת. כֹּפֵּאֲשֶׁר צִוֵּנוּ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ בְּתוֹרָתוֹ
 הַקְּדוּשָׁה בְּעָרֵב תֹּאכְלוּ מִצָּת. וְהִרִינִי מוֹכֵן לְקַיִם
 מִצּוֹת לֹא תַעֲשֶׂה דָלָא יֵאָכֵל חֶמֶץ. וּמִצּוֹת לֹא תַעֲשֶׂה
 דְּכָל־מִחְמֶצֶת לֹא תֹאכְלוּ. וּמִצּוֹת לְפָרוֹשׁ מֵאֲכִילַת
 חֶמֶץ. שְׁנֵאמַר שִׁבְעַת יָמִים מִצּוֹת תֹּאכְלוּ. וְלֹא הֵבֵא
 מִכָּל עֲשֵׂה עֲשֵׂה. וּמִצּוֹת לֹא תַעֲשֶׂה שְׂלֵא לְאֹכֹל
 תַּעְרוּבַת חֶמֶץ. וּמִצּוֹת לֹא תַעֲשֶׂה דְלֹא־יִרְאֶה לָךְ
 חֶמֶץ וְלֹא־יִרְאֶה לָךְ שְׂאֵר. וּמִצּוֹת לֹא תַעֲשֶׂה דְשְׂאֵר
 לֹא יִמָּצֵא בְּבֵיתְכֶם. כִּדִּי לַעֲשׂוֹת גִּחַת רוּחַ לְיוֹצְרֵנוּ
 וְלַעֲשׂוֹת רְצוֹן בּוֹרְאֵנוּ. כִּדִּי לְתַקֵּן שׁוֹרֵשׁ מִצּוֹת אֱלוֹ
 בְּמָקוֹם עֲלִיוֹן.

וַיְהִי רְצוֹן מִלְּפָנֶיךָ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ
 שְׁתֵּהֵא חֲשׂוּבָה וּמְקַבֵּלַת וּרְצוּיָה לְפָנֶיךָ מִצָּוָה זוֹ שֶׁל
 אֲכִילַת מִצָּה בַלִּילָה הַזֹּאת. וַיַּעֲלֶה לְפָנֶיךָ כְּאֵלוֹ פּוֹנְתֵי
 בְּכָל־הַפּוֹנּוֹת הָרְאוּיּוֹת לְכוֹן בְּמַעֲשֵׂה וְדַבּוּר וְכוּנָה

וּמַחֲשֵׁבָה וְרַעוּתָא דְלִבָּא. וַיְהִי | גַּעַם אֲדָנִי אֱלֹהֵינוּ
 עָלֵינוּ וּמַעֲשֵׂה גְדִינוּ כּוֹנֵנָה עָלֵינוּ וּמַעֲשֵׂה יָדֵינוּ
 כּוֹנֵנָהוּ:

One should raise their hands opposite their face with their palms facing towards them and then say

בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה. אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם. אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ
 בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ עַל נְטִילַת יָדַיִם:

Blessed are You, HaShem our God, King of the universe, who has sanctified us with His commandments and commanded us concerning the ritual washing of hands.

MOTZI MATZAH - מוֹצִיא מַצָּה

One takes all three matzot and says Hamotzi on them. One should drop the lowest matzah and then say Al Achilat Matzah on the remaining two. One then eats two Kazayitot

of matzah while leaning on the left side. One should make sure not to speak until after Korech.

Before one says the Beracha they should say:

עֵינֵי־כָל אֱלֹהִים יִשְׁבְּרוּ וְאַתָּה נוֹתֵן־לָהֶם אֶת־אֲכָלָם
בְּעֵתוֹ: פּוֹתַח אֶת־יָדְךָ וּמְשַׁבֵּיעַ לְכָל־חַי רָצוֹן: בְּרוּךְ
מְקַדֵּשׁ (בשבת מוסיפים: הַשַּׁבָּת וְ) יִשְׂרָאֵל וְהַזְּמַנִּים:

All eyes look to You and You give them their food in its time. You open Your hand and satisfy the desire of every living thing. Blessed is He who sanctifies (If Pesach falls on Shabbat add: the Shabbat,) **Yisrael and the festivals.**

Without making an noticeable interruption or talking one should continue with the Beracha:

בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה. אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם. הַמוֹצֵיא לָחֶם
מִן הָאָרֶץ:

בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה. אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם. אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ
בְּמִצּוֹתָיו וְצִוָּנוּ עַל אֲכִילַת מַצָּה:

(HaMotzi) **Blessed are You, HaShem our God, King of the universe, who brings forth bread from the earth.**

(Al Achilat Matzah) **Blessed are You, HaShem our God, King of the universe, who has sanctified us with His commandments and commanded us concerning the eating of matzah.**

MAROR - מָרוֹר

One takes a Kazayit (28cc) of Maror and dips in the Haroset. One should shake off the Haroset so the taste stays bitter.

Some say this prayer before making the Beracha which was composed by HaRav Yosef Chaim and first published in his Lashon HaChaim.

לְשֵׁם יְחִוּד קִדְשָׁא בְּרִיךְ הוּא וְשִׁכְנֵינֵיהּ. בְּדַחִילוֹ
וְרַחֲמֵמוֹ. וְרַחֲמֵמוֹ וְדַחִילוֹ. לְיַחְדָּא שֵׁם יו"ד ק"א

בְּיָמֵינוּ קָ"א. בְּיַחְדָּא שְׁלִים (יהוה) בְּשֵׁם כָּל יִשְׂרָאֵל.
 הֲרִינֵי רוּצָה לְקַיֵּם מִצְוֹת אֲכִילַת מָרוֹר עַל יְדֵי הַהוּא
 טָמִיר וְנֶעְלָם בְּשֵׁם כָּל יִשְׂרָאֵל. וַיְהִי | נָעַם אֲדָנִי
 אֱלֹהֵינוּ עָלֵינוּ וּמַעֲשֵׂה יְדֵינוּ כּוֹנֵנָה עָלֵינוּ וּמַעֲשֵׂה
 יְדֵינוּ כּוֹנֵנָהוּ:

After we make the Beracha, we eat the maror and we do *not* lean, and we do *not* make a sandwich out of the matzah and maror.

בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה. אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם. אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ
 בְּמִצְוֹתָיו וְצִוָּנוּ עַל אֲכִילַת מָרוֹר:

Blessed are You, HaShem our God, King of the universe, who has sanctified us with His commandments and commanded us concerning the eating of the bitter herbs.

KORECH - כּוֹרֵךְ

One takes a Kazayit (28 cc) of the third matzah with Kazayit of maror and dips it in Haroset and says:

מַצָּה וּמְרוֹר בְּלֹא בְרָכָה. זֵכֶר לְמִקְדָּשׁ. בְּיָמֵינוּ יִחַדְדָּשׁ.
 כְּהִלֵּל הַזֵּיקוֹן שֶׁהָיָה כּוֹרֵךְ וְאוֹכְלוֹ בְּבֵת אֶחָת. לְקַיֵּם
 מֵה-שֶׁנֶּאֱמַר. עַל-מִצּוֹת וּמְרוֹרִים יֹאכְלֵהוּ:

Matzah and bitter herbs but no blessing is said, for it is just a remembrance of the practice of Hillel the Sage during the time when the Temple stood. He held that the Pesach sacrifice, matzah and maror should all be eaten together (ie. as a sandwich), in literal interpretation of the verse: “They shall eat it with unleavened bread and bitter herbs.”

One eats the Korech sandwich leaning to the left side.

SHULCHAN ORECH - שִׁלְחַן אֹרֵחַ

עֹרֵךְ

One eats the meal joyously. One should not eat too much in order to be able to enjoy the Afikoman.

The custom is to eat the egg before starting the meal, and we do not make a Beracha over it. One says before eating the egg:

זְכֹר לְקָרְבֵּן חֲגִיגָה

In remembrance of the festival offering.

During the meal it is good to say:

**שְׁלֵמָה עִלְךָ יוֹמָה טָבָא קַדִּישָׁא. שְׁלֵמָה עִלְךָ חֲגָא
קַדִּישָׁא. שְׁלֵמָה עִלְךָ אוֹשְׁפִיזָא קַדִּישָׁא. אַנְתָּ הוּא
מִקְרָא קוּדֵשׁ. זְמִין אַנְתָּ לְהֵהוּי אַתְר דְּאַקְרִי קוּדֵשׁ.**

לְאַתְעֶטְרָא בֵּיהּ וְלֹא שְׁתַּאֲבָא בֵּיהּ. וְתִתְקַדֵּשׁ וַיִּשְׁתַּפַּח
בְּךָ חֲדוּתָא. הָא אַנְתָּ שְׂאִיב מִהֵוּא עֲמִיקָא
דְּעֲמִיקָתָא. דְּנַחֲלִין וּמְבוּעִין נַפְקִין מִנֵּיהּ. הָא יִשְׂרָאֵל
דְּאַתְקֵרוּן קוּדְשׁ מְקַבְּלִין לָךְ בְּאַנְפִּין גְּהִירִין. בְּחֲדוּתָא
וּבִתְשִׁבְחָתָא. מְזַמְנִין לָךְ מִתְקַנִּין לָךְ סְעוּדָתָא יְתִירָא.
מְסַדְרִין פְּתוּרֵי מִתְקַנֵּי גְרַמְיָהוּ בְּמַאֲנֵי יְקָר. חֲדָאן
וּמְשִׁבְחִין שְׁבַחָא לְקֻדְשָׁא בְּרִיךְ הוּא:

חָגָא דְּפִסְחָא דְּרוּעָא יְמִינָא. פְּמָה חָבִיב אַנְתָּ וַיִּקְרָר.
בְּךָ נַפְקוּ יִשְׂרָאֵל מִרְשׁוּתָא אַחְרָא וְעָאֵלוּ בְּרִשׁוּתָא
קַדִּישָׁא. בְּךָ פְּתִיב שְׁבַעַת יָמִים שְׂאֵר לָא יִמְצָא
בְּבִתְיָכֶם. הָאֵי לְחַמָּא אַקְרִי מַצָּה בְּגִין דְּקָא מְשַׁדְּדַת
וּמְבַרַחַת לְכָל סְטָרִין בִּישׁוּן וְעַבִּיד בְּהוּ קְטָטָה. כְּגוֹנָא
דְּשַׁדֵּי דְּמְזוּזָה דְּמְבַרַחַת לְשַׁדִּים וּמְזִיקִים דְּתַרְעָא.
אוּף הָכֵי אִיְהִי מְבַרַחַת לְכָל סְטָרִין בִּישׁוּן וְעַבִּיד
קְטָטָה בְּהוּ. פְּמָה חָבִיבִין יוֹמִין דִּילָךְ דְּאַיְנוּן יוֹמֵי
חֲדוּתָא. אִיְנוּן יוֹמִין דְּסִלְקִין לִיקְרָא עֲלָאָה. בְּךָ חֲדָאן
יִשְׂרָאֵל בְּחֲדוּתָא דְּפוּרְקָנָא דְּמַאֲרִיהוּן. בְּךָ מְשִׁבְחִין
יִשְׂרָאֵל גְּבוּרְתֵיהּ דְּקֻדְשָׁא בְּרִיךְ הוּא וּבְדָא יְהִי

תִּילָא לְעֵלָא. בְּךָ תְּדִי קְדָשָׁא בְּרִיךְ הוּא בְּסִפּוּרָא
 דְּשִׁבְתָּא דִּילְהוֹן. בְּךָ אֲכָלִין יִשְׂרָאֵל מִיכְלָא דְאַסּוּתָא.
 בְּךָ אֲכָלִין מַצָּה דְּאִיהִי אַסּוּתָא לְמִיעַל וּלְמַגְדַּע בְּרִזָּא
 דְּמִהִימְנוּתָא דָּא אִיהוּ נְהָמָא דְאַחֲפִימוּ בֵּיהּ יִשְׂרָאֵל
 חֲכָמָתָא עֲלָאָה דְּאוּרֵייתָא וְעָאלוּ בְּאַרְחָהָא. בְּךָ
 יִשְׂרָאֵל כְּלָהוּ צְרִיכִין לְמַהֲוֵי שְׁמוּרִים וּנְטוּרִים מִחֲמִין
 וּשְׂאוּר בְּכָל שְׁהוּא. וְכָל מַאֲכָלִין וּמִשְׁקִין כְּלָהוּ
 נְטוּרִין. עֲלֹךְ כְּתִיב אֶת־חֵג הַמִּצּוֹת תִּשְׁמֹר. בְּרוּךְ
 יְהוָה לְעוֹלָם אָמֵן | וְאָמֵן:

צָפוּן - TZAFUN

After one has finished their meal, they should take the half of the Matzah that he kept for the Afikomen and make a sandwich that is 2 Kazayitot (56 cc). If one is weak or gets easily filled up and it is difficult for him to eat a sandwich that is 2 Kazayitot (56 cc) he should eat only a sandwich that is 1 Kazayit (28 cc) and eat it in one place and not in

multiple places. One should be careful to eat the sandwich before midnight and not eat anything after that.

Before one eats they should say:

זְכוֹר לְקִרְבֵּן פֶּסַח הַנֶּאֱכָל עַל הַשֶּׁבַע:

In remembrance of the Pesah offering which was eaten to satiety.

BARECH - בְּרַךְ

One should pour Eliyahu HaNavi's cup of wine now and open the door. Then one should wash Mayim Achronim and hold the third cup of wine in his hands.

If one has 3 or more adult males that have eaten bread with him, they must make a Zimun.

The person leading the Zimun should recite out loud:

אֲבָרְכָה אֶת־יְהוָה בְּכָל־עֵת תְּמִיד תִּהְלֶתוּ בְּפִי: סוּף
 דָּבָר הַפֶּל נִשְׁמָע אֶת־הָאֱלֹהִים יִרְאֵ וְאֶת־מִצְוֹתָיו
 נִשְׁמֹר כִּי־זֶה כָּל־הָאָדָם: תִּהְלֶת יְהוָה יִדְבָּר־פִּי וַיְבָרֵךְ
 כָּל־בָּשָׂר שֵׁם קֹדֶשׁוֹ לְעוֹלָם וָעֶד: וְאִנְחָנוּ | נְבָרֵךְ יְהוָה
 מִעַתָּה וְעַד־עוֹלָם הַלְלוּהָ: וַיְדַבֵּר אֵלַי זֶה הַשֻּׁלְחָן
 אֲשֶׁר לִפְנֵי יְהוָה:

I will constantly bless HaShem, His praise will always be on my lips. When all is said and done: fear God and keep His commandments, for this constitutes Man. Let my mouth speak the praise of the Lord and all flesh bless His Holy name for ever and ever. And let us bless the Lord from now and for ever more; Praise HaShem. And he said to me: This is the table that is before HaShem.

The person leading the Zimun should recite out loud:

הב לן וּנְבָרִיךְ לְמִלְפָּא עֲלֵאָה קְדִישָׁא:

(the listeners respond שְׁמִים)

בְּרֵשׁוֹת מִלְפָּא עֲלֵאָה קְדִישָׁא.

(If Shabbat **מִלְפָּא שְׁבֵת**)

וּבְרֵשׁוֹת יוֹמָא טָבָא אוֹשְׁפִיזָא קְדִישָׁא.

וּבְרֵשׁוֹתְכֶם. נְבָרִךְ

(If there is 10 or more adult men say אֱלֹהֵינוּ)

שְׂאֲכַלְנוּ מִשְׁלוֹ:

The participants and the leader say together:

בְּרוּךְ (אֱלֹהֵינוּ) (With 10 or adult men say שְׂאֲכַלְנוּ

מִשְׁלוֹ וּבְטוֹבוֹ הַגָּדוֹל חֵינּוּ:

Continue from here:

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָהוָה. אֱלֹהֵינוּ מְלִךְ הָעוֹלָם. הָאֵל הַזֶּן

אוֹתָנוּ וְאֶת-הָעוֹלָם כֻּלּוֹ בְּטוֹבוֹ. בְּחֵן בְּחֶסֶד בְּרִיּוֹחַ

וּבְרַחֲמֵי רַבִּים. נִתֵּן לָחֶם לְכָל־בָּשָׂר כִּי לְעוֹלָם חֲסָדוֹ.
 וּבִטְוֹבוֹ הַגָּדוֹל תִּמְיֵד לֹא חָסַר לָנוּ. וְאֵל יַחְסֹר לָנוּ מְזוֹן
 תִּמְיֵד לְעוֹלָם וָעֶד. כִּי הוּא אֵל זֶן וּמַפְרִיֵס לְכָל.
 וְשִׁלַּחֲנוּ עֲרוּךְ לְכָל. וְהִתְקִין מִחֲזָה וּמְזוֹן לְכָל־בְּרִיּוֹתָיו
 אֲשֶׁר בָּרָא בְּרַחֲמָיו וּבְרוּב חֲסָדָיו. כְּאֲמֹר. פּוֹתַח
 אֶת־יַגְדָּךְ וּמִשְׁבִּיעַ לְכָל־חַי רְצוֹן. בָּרוּךְ אַתָּה יְהוָה.
 הֵזֵן אֶת־הַכֹּל:

בּוֹדָה לָךְ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ עַל שֶׁהִנְחַלְתָּ לְאַבּוֹתֵינוּ. אֶרֶץ
 חֲמֻדָּה טוֹבָה וְרַחֲבָה. בְּרִית וְתוֹרָה חַיִּים וּמְזוֹן. עַל
 שֶׁהוֹצֵאתָנוּ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם. וּפְדִיתָנוּ מִבֵּית עַבְדִּים.
 וְעַל בְּרִיתְךָ שֶׁחֲתַמְתָּ בְּבִשְׂרָנוּ. וְעַל תּוֹרַתְךָ שֶׁלְּמַדְתָּנוּ.
 וְעַל חֲקֵי רְצוֹנְךָ שֶׁהוֹדַעְתָּנוּ. וְעַל חַיִּים וּמְזוֹן שֶׁאַתָּה
 זֶן וּמַפְרִיֵס אוֹתָנוּ:

עַל הַכֹּל יְהוָה אֱלֹהֵינוּ אֲנִיחָנוּ מוֹדִים לָךְ. וּמְבָרְכִים
 אֶת־שְׁמֹךְ. כְּאֲמֹר. וְאֶכְלֶתָּ וְשִׁבַּעְתָּ וּבִרְכַתָּ אֶת־יְהוָה
 אֱלֹהֶיךָ עַל־הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר נָתַתָּ לָךְ. בָּרוּךְ אַתָּה
 יְהוָה. עַל הָאָרֶץ וְעַל הַמְּזוֹן:

רַחֵם יְהוָה אֱלֹהֵינוּ עָלֵינוּ וְעַל יִשְׂרָאֵל עַמָּךְ. וְעַל
 יְרוּשָׁלַיִם עִירְךָ. וְעַל הַר צִיּוֹן מִשְׁכַּן כְּבוֹדְךָ. וְעַל
 הַיְכָלְךָ. וְעַל מְעוֹנֶיךָ. וְעַל דְּבִירְךָ. וְעַל הַבַּיִת הַגָּדוֹל
 וְהַקְּדוֹשׁ שֶׁנִּקְרָא שְׁמֶךָ עָלָיו. אָבִינוּ. רְעֵנוּ. זוּיְנֵנוּ.
 פְּרַנְסֵנוּ. פְּלַפְלֵנוּ. הַרְוִיחֵנוּ הַרוּחַ-לְנוּ מִהֲרָה
 מִכָּל-צָרוֹתֵינוּ. וְנָא. אֵל תִּצְרִיכֵנוּ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ. לַיְדֵי
 מִתְּנוּת בָּשָׂר וָדָם. וְלֹא לַיְדֵי הַלְוָאָתָם. אֲלֵא לַיְדֵיךָ
 הַמְּלֵאָה וְהַרְחֵבָה. הַעֲשִׂיָּה וְהַפְּתוּחָה. יְהִי רְצוֹן שְׁלֹא
 נִבּוֹשׁ בְּעוֹלָם הַזֶּה. וְלֹא נִפְּלֵם לְעוֹלָם הַבָּא. וּמְלָכוֹת
 בֵּית דָּוִד מְשִׁיחֶךָ תִּחְזִירֵנָה לְמְקוֹמָהּ בְּמַהֲרָה בְּיָמֵינוּ:

On Shabbat say

רְצֵה וְהַחֲלִיצֵנוּ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ בְּמִצְוֹתֶיךָ וּבְמִצְוֹת יוֹם
 הַשַּׁבָּת. הַשַּׁבָּת הַגָּדוֹל וְהַקְּדוֹשׁ הַזֶּה. כִּי יוֹם גָּדוֹל
 וְקְדוֹשׁ הוּא מְלַפְּנֶיךָ. נִשְׁבּוֹת בּוֹ וְנִנּוּחַ בּוֹ וְנִתְעַנֵּג בּוֹ
 כְּמִצְוֹת חֻקֵי רְצוֹנְךָ. וְאֵל תְּהִי צָרָה וְיָגוֹן בְּיוֹם
 מְנוּחָתֵנוּ. וְהִרְאֵנוּ בְּנִחְמַת צִיּוֹן בְּמַהֲרָה בְּיָמֵינוּ. כִּי
 אַתָּה הוּא בֹעֵל הַנִּחְמוֹת. וְהִגַּם שְׂאֵכְלֵנוּ וְשִׁתֵּנוּ תִרְבֵּן
 בַּיְתֶךָ הַגָּדוֹל וְהַקְּדוֹשׁ לֹא שָׁכַחְנוּ. אֵל תִּשְׁפָּחֵנוּ לְנִצְחָה
 וְאֵל תִּזְנַחְנוּ לְעַד כִּי אֵל מְלֶךְ גָּדוֹל וְקְדוֹשׁ אַתָּה:

On the first and Second day of Pesach (Only on the first day of Pesach in Israel), if one forgets to say Yaaleh VeYavo they must finish the Beracha that they are in the middle of and then go back to
הָאֵל הֵזַן אוֹתָנוּ וְאֵת-הָעוֹלָם.

אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ. יַעֲלֶה וְיִבֵּא וְיִגִּיעַ וְיִרְאֶה
וְיִרְצֶה וְיִשְׁמַע וְיִפְקֹד וְיִזְכֹּר זְכוֹרֵנוּ. וְזָכוֹן אֲבוֹתֵינוּ.
זָכוֹן יְרוּשָׁלַיִם עִירָךְ. וְזָכוֹן מְשִׁיחַ בֶּן-דָּוִד עַבְדְּךָ.
וְזָכוֹן כָּל-עַמֶּךָ בֵּית יִשְׂרָאֵל לְפָנֶיךָ. לְפִלְטָה לְטוֹבָה.
לְחַן לְחֶסֶד וְלִרְחֻמִּים. לְחַיִּים טוֹבִים וְלִשְׁלוֹם. בְּיוֹם חַג
הַמִּצּוֹת הַזֶּה. בְּיוֹם טוֹב מְקַרָּא קוֹדֵשׁ הַזֶּה. לְרַחֵם בּוֹ
עָלֵינוּ וְלְהוֹשִׁיעֵנוּ. זְכוֹרֵנוּ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ בּוֹ לְטוֹבָה.
וּפְקֹדֵנוּ בּוֹ לְבִרְכָה. וְהוֹשִׁיעֵנוּ בּוֹ לְחַיִּים טוֹבִים. בְּדַבַּר
יְשׁוּעָה וְרַחֲמִים. חוּס וְחַנּוּן וְחַמּוּל וְרַחֵם עָלֵינוּ
וְהוֹשִׁיעֵנוּ. כִּי אֵלֶיךָ עֵינֵינוּ. כִּי אֵל מֶלֶךְ חַנּוּן וְרַחוּם
אַתָּה:

וְתִבְנֶה יְרוּשָׁלַיִם עִירָךְ בְּמַהֲרָה בְּיָמֵינוּ. בְּרוּךְ אַתָּה
יְהוָה. בּוֹנֵה יְרוּשָׁלַיִם אָמֵן:

If one forgets to say Yaaleh VeYavo and they remembered before the Beracha of הטוב והמטיב they must say

ברוך אתה יהוה אלהינו מלך העולם. שנתן ימים טובים לעמו ישראל. לששון ולשמחה. את-יום תג המצות הזה. את-יום טוב מקרא קדש הזה. ברוך אתה יהוה מקדש ישראל והזמנים:

If one forgets to say Retzeh VeChalitzenu or Yaaleh VeYavo and they remembered before the Beracha of הטוב והמטיב they must say

ברוך אתה יהוה אלהינו מלך העולם. שנתן שבתות למנוחה לעמו ישראל. באהבה לאות ולברית. וימים טובים לששון ולשמחה. את-יום תג המצות הזה. את-יום טוב מקרא קדש הזה. ברוך אתה יהוה מקדש השבת ישראל והזמנים:

Continue here

ברוך אתה יהוה. אלהינו מלך העולם. האל אבינו. מלכנו. אדירנו. בוראנו. גואלנו. קדושנו. קדוש

יַעֲקֹב. רוֹעֵנוּ רוֹעֵה יִשְׂרָאֵל. הַמֶּלֶךְ הַטּוֹב. וְהַמְטִיב
 לְכָל. שְׁבָכָל-יוֹם וַיּוֹם הוּא הַטֵּיב לָנוּ. הוּא מְטִיב לָנוּ.
 הוּא יֵיטִיב לָנוּ. הוּא גִמְלָנוּ. הוּא גּוֹמְלָנוּ. הוּא יְגַמְלָנוּ
 לַעַד חַו וְחֶסֶד וְרַחֲמִים וְרִיחַ וְהַצְלָה וְכָל-טוֹב:

הַרְחֵמֵן הוּא יִשְׁתַּבַּח עַל כְּבוֹדוֹ: הַרְחֵמֵן הוּא
 יִשְׁתַּבַּח בַּשָּׁמַיִם וּבָאָרֶץ: הַרְחֵמֵן הוּא יִשְׁתַּבַּח בְּנוֹ
 לְדוֹר דּוֹרִים: הַרְחֵמֵן הוּא קֶרֶן לְעַמּוֹ יְרִים: הַרְחֵמֵן
 הוּא יִתְפָּאֵר בְּנוֹ לְנִצְחַת נִצְחִים: הַרְחֵמֵן הוּא יִפְרֹנְסֵנוּ
 בְּכָבוֹד וְלֹא בְּבִזּוּי בְּהִתַּר וְלֹא בְּאִסוּר בְּנִחַת וְלֹא
 בְּצַעַר: הַרְחֵמֵן הוּא יִתֵּן שְׁלוֹם בֵּינֵינוּ: הַרְחֵמֵן הוּא
 יִשְׁלַח בְּרָכָה רַחֲמָה וְהַצְלָחָה בְּכָל-מַעֲשֵׂה יְדֵינוּ:
 הַרְחֵמֵן הוּא יַצְלִיחַ אֶת-דַּרְכֵינוּ: הַרְחֵמֵן הוּא יִשְׁבּוֹר
 עַל גְּלוּת מְהֵרָה מֵעַל צוּאֲרֵנוּ: הַרְחֵמֵן הוּא יוֹלִיכֵנוּ
 מְהֵרָה קוֹמְמִיּוֹת לְאַרְצֵנוּ: הַרְחֵמֵן הוּא יִרְפְּאֵנוּ רְפוּאָה
 שְׁלֵמָה. רְפוּאָת הַנֶּפֶשׁ וְרְפוּאָת הַגּוּף: הַרְחֵמֵן הוּא
 יִפְתַּח לָנוּ אֶת-יְדוֹ הַרְחֵמֵן הוּא יִבְרַךְ
 כָּל-אֶחָד וְאֶחָד מִמֶּנּוּ בְּשֵׁמוֹ הַגָּדוֹל כָּמוֹ שְׁנַתְּבָרְכוּ
 אֲבוֹתֵינוּ אֲבָרְהָם יִצְחָק וַיַּעֲקֹב. בְּכָל מִכָּל כָּל. כֵּן יִבְרַךְ

אוֹתָנוּ יַחַד בְּרַכָּה שְׁלֵמָה. וְכֵן יְהִי רָצוֹן וְנֹאמַר אָמֵן:
הֶרְחַמְן הוּא יִפְרוֹשׁ עָלֵינוּ סִפְת שְׁלוֹמוֹ:

הֶרְחַמְן הוּא יִנְחִילֵנוּ עוֹלָם שְׁכָלוֹ שַׁבַּת וּמְנוּחָה לְחַיֵּי
הָעוֹלָמִים: On Shabbat

הֶרְחַמְן הוּא יִנְחִילֵנוּ יוֹם שְׁכָלוֹ טוֹב:

הֶרְחַמְן הוּא יִטַע תּוֹרָתוֹ וְאֶהְבֵּתוֹ בְּלִבֵּנוּ וְתִהְיֶה יְרָאתוֹ
עַל פְּנֵינוּ לְבִלְתִּי נִחַטָּא. וְיִהְיֶה כָּל-מַעֲשֵׂינוּ לְשֵׁם
שָׁמַיִם:

בְּרַכַּת הָאוֹרַח הֶרְחַמְן הוּא יְבָרֵךְ אֶת הַשְּׁלֵחַן הַזֶּה
שְׂאֵכְלָנוּ עָלָיו וַיִּסְדֵּר בּוֹ כָּל-מַעֲדָנֵי עוֹלָם. וְיִהְיֶה
כְּשֶׁלְּחָנוּ שֶׁל אֲבָרְהָם אָבִינוּ. כָּל-רָעַב מִמֶּנּוּ יֵאָכֵל.
וְכָל-צָמָא מִמֶּנּוּ יִשְׁתֶּה. וְאֵל יַחֲסֹר מִמֶּנּוּ כָּל-טוֹב לְעַד
וְלְעוֹלָמֵי עוֹלָמִים. אָמֵן: הֶרְחַמְן הוּא יְבָרֵךְ בְּעַל הַבַּיִת
הַזֶּה וּבְעַל הַסְּעוּדָה הַזֹּאת. הוּא וּבָנָיו וְאִשְׁתּוֹ
וְכָל-אֲשֶׁר לוֹ. בְּבָנִים שְׂיִחְיוּ. וּבְנָכְסִים שְׂיִרְבוּ. בְּרָךְ
יְהוָה חֵילֹו וּפְעֵל יָדָיו תִּרְצֶה. וְיִהְיֶה נָכְסִיו וּנְכָסֵינוּ

מִצְלָחִים וְקִרְוֵבִים לְעִיר. וְאֵל יִזְדַּקֵּק לְפָנָיו וְלֹא
 לְפָנָיו שׁוֹם דְּבַר חֲטָא וְהִרְהוּר עָוֹן. שֶׁשׁ וְשִׁמְחָה
 כָּל-הַיָּמִים בְּעֹשֶׁר וְכָבוֹד. מִעֲתָה וְעַד עוֹלָם. לֹא יִבוֹשׁ
 בְּעוֹלָם הַזֶּה. וְלֹא יִכָּלֵם לְעוֹלָם הַבָּא. אָמֵן כֵּן יְהִי
 רְצוֹן:

הַרְחַמֵּן הוּא יַחֲיֵנוּ וַיִּזְכְּנוּ וַיִּקְרַבְנוּ לַיְמֹת הַמְּשִׁיחַ
 וְלִבְנֵי בֵּית הַמִּקְדָּשׁ וְלַחַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא. מִגְדוֹל
 יְשׁוּעוֹת מַלְכוּ וְעֲשֵׂה-חֶסֶד לְמַשִּׁיחֹ לְדָוִד וּלְזַרְעוֹ
 עַד-עוֹלָם: כְּפִירִים רָשׁוּ וְרַעֲבוּ וְדָרְשׁוּ יְהוָה
 לֹא-יִחַסְרוּ כָּל-טוֹב: גֵּעַר | הָיִיתִי גַם-זָקֵנָתִי
 וְלֹא-רָאִיתִי צַדִּיק גֵּעֵזָב וְזַרְעוֹ מִבְּקֵשׁ-לֶחֶם: כָּל-הַיּוֹם
 חוֹנֵן וּמְלֹוֶה וְזַרְעוֹ לְבָרָכָה: מֵה-שֶׁאֲכַלְנוּ יְהִיָּה
 לְשֹׁבְעָה. וּמֵה-שֶׁשִּׁתִּינוּ יְהִיָּה לְרִפּוּאָה. וּמֵה-שֶׁהוֹתַרְנוּ
 יְהִיָּה לְבָרָכָה. כְּדַכְתִּיב. וַיִּתֵּן לְפָנֵיהֶם וַיֹּאכְלוּ וַיִּוֹתְרוּ
 כְּדָבַר יְהוָה: בְּרוּכִים אַתֶּם לַיהוָה עֲשֵׂה שָׁמַיִם וָאָרֶץ:
 בְּרוּךְ הַגֹּבֵר אֲשֶׁר יִבְטַח בַּיהוָה וְהָיָה יְהוָה מִבְּטָחוֹ:
 יְהוָה עֲזֹר לְעַמּוֹ יִתֵּן יְהוָה | יִבְרַךְ אֶת-עַמּוֹ בְּשָׁלוֹם:

עוֹשֶׂה שְׁלוֹם בְּמִרוֹמָיו הוּא בְּרַחֲמָיו יַעֲשֶׂה שְׁלוֹם
עָלֵינוּ. וְעַל כָּל-עַמּוֹ יִשְׂרָאֵל וְאָמְרוּ אָמֵן:

שפוך חמתך - Pour Out Your Wrath

One should pour the fourth cup of wine and then say:

שִׁפּוֹךְ חֲמַתְךָ אֶל-הַגּוֹיִם אֲשֶׁר לֹא-יִדְעוּךָ וְעַל מַמְלָכוֹת
אֲשֶׁר בָּשְׂמֶיךָ לֹא קָרְאוּ: כִּי אֶכֶל אֶת-יַעֲקֹב וְאֶת-גְּוֵהוּ
הַשָּׁמַיִם: שִׁפּוֹךְ-עָלֵיהֶם זַעֲמֶיךָ וְחֲרוֹן אַפֶּיךָ יִשְׁיִגֵם: תִּרְדָּף
בְּאֶף וְתִשְׁמִיזֵם מִתַּחַת שָׁמַיִם יְהוָה:

הַלֵּל - HALLEL

One should say with the fourth cup of wine:

לֹא לָנוּ יְהוָה לֹא לָנוּ כִּי־לְשִׁמּוֹךְ תָּנוּ כְּבוֹד עַל־תְּסֻדָּךְ
 עַל־אַמְתְּךָ: לָמָּה יֹאמְרוּ הַגּוֹיִם אֵי־הָנָא אֱלֹהֵיהֶם:
 וְאֵלֵהֵינוּ בַשָּׁמַיִם כֹּל אֲשֶׁר־תִּפְּץ עָשָׂה: עַצְבֵיהֶם כֶּסֶף
 וְזָהָב מַעֲשֵׂה יְדֵי אָדָם: פֶּה־לָהֶם וְלֹא יִדְבְּרוּ עֵינַיִם
 לָהֶם וְלֹא יִרְאוּ: אֲזַנַיִם לָהֶם וְלֹא יִשְׁמָעוּ אִף לָהֶם וְלֹא
 יִרְיָחוּ: יְדֵיהֶם | וְלֹא יִמִישׁוּן רַגְלֵיהֶם וְלֹא יִהְלְכוּ
 לֹא־יִהְיֶה בְּגָרוֹנָם: כְּמוֹתָם יִהְיוּ עֹשֵׂיהֶם כֹּל אֲשֶׁר־בִּטְחַת
 בָּהֶם: יִשְׂרָאֵל בִּטְחַת בֵּיתָהּ עֲזָרָם וּמִגְּנָם הוּא: בֵּית
 אֱהָרֹן בִּטְחוֹ בֵּיתָהּ עֲזָרָם וּמִגְּנָם הוּא: יִרְאֵי יְהוָה
 בִּטְחוֹ בֵּיתָהּ עֲזָרָם וּמִגְּנָם הוּא:

יְהוָה זְכַרְנוּ יִבְרַךְ יִבְרַךְ אֶת־בֵּית יִשְׂרָאֵל יִבְרַךְ
 אֶת־בֵּית אֱהָרֹן: יִבְרַךְ יִרְאֵי יְהוָה הַקְּטָנִים
 עַם־הַגְּדֹלִים: יִסַּף יְהוָה עֲלֵיכֶם עֲלֵיכֶם וְעַל־בְּנֵיכֶם:
 בְּרוּכִים אַתֶּם לִיהוָה עֹשֵׂה שָׁמַיִם וָאָרֶץ: הַשָּׁמַיִם
 שָׁמַיִם לִיהוָה וְהָאָרֶץ נָתַן לְבְנֵי־אָדָם: לֹא הַמַּתִּים
 יִהְלְלוּ־יָהּ וְלֹא כָל־יִרְדֵי דוֹמָה: וְאַנְחָנוּ | נִבְרַךְ יְהוָה
 מִעַתָּה וְעַד־עוֹלָם הַלְלוּיָהּ:

אֶהְבֵּתִי כִּי־יִשְׁמַע | יְהוָה אֶת־קוֹלִי תַחֲנוּנָיִ: כִּי־הִטָּה
 אֲזַנּוֹ לִי וּבִימֵי אֶקְרָא: אֶפְפוּנֵי | חֶבְלֵי־מָוֶת וּמְצָרֵי
 שָׂאוֹל מִצְאוּנֵי צָרָה וַיִּגְוֹן אֶמְצָא: וּבְשֵׁם־יְהוָה אֶקְרָא
 אָנֹכִי יְהוָה מִלְּטָה נַפְשִׁי: חַנּוּן יְהוָה וְצַדִּיק וְאֱלֹהֵינוּ
 מֵרַחֵם: שֹׁמֵר פֶּתָאִים יְהוָה דְּלוֹתַי וְלִי יְהוֹשִׁיעַ: שׁוֹבֵי
 נַפְשִׁי לְמִנוּחֵיכִי כִּי־יְהוָה גָּמַל עָלַיִכִי: כִּי חִלַּצְתָּ נַפְשִׁי
 מִמָּוֶת אֶת־עֵינַי מִן־דְּמָעָה אֶת־רַגְלִי מִדָּחִי: אֶתְהַלֵּךְ
 לִפְנֵי יְהוָה בְּאַרְצוֹת הַחַיִּים: הֵאֱמַנְתִּי כִּי אֲדַבֵּר אֲנִי
 עֲנִיתִי מְאֹד: אֲנִי אֶמְרֵתִי בְּחַפְזִי כָּל־הָאָדָם כֹּזֵב:
 מִה־אֲשִׁיב לִיהוָה כָּל־תַּגְּמוֹלוֹתַי עָלַי: כּוֹס־יִשׁוּעוֹת
 אֲשָׂא וּבְשֵׁם יְהוָה אֶקְרָא: גִּדְרֵי לִיהוָה אֲשַׁלֵּם
 נִגְדָה־נָּא לְכָל־עַמּוֹ: יִקָּר בְּעֵינַי יְהוָה הַמּוֹתֵה
 לַחֲסִידָיו: אָנֹכִי יְהוָה כִּי־אֲנִי עֹבְדֶךָ אֲנִי־עֹבְדֶךָ
 בּוֹ־אֲמַתְּךָ פִּתְחָתָה לְמוֹסְרֵי: לָךְ־אֲזַבַּח זִבְחַ תּוֹדָה וּבְשֵׁם
 יְהוָה אֶקְרָא: גִּדְרֵי לִיהוָה אֲשַׁלֵּם נִגְדָה־נָּא לְכָל־עַמּוֹ:
 בְּתַצְרוֹת | בֵּית יְהוָה בְּתוֹכְכִי יְרוּשָׁלַם הִלְלוּתָה:

הִלְלוּ אֶת־יְהוָה כָּל־גּוֹיִם שִׁבְחוּהוּ כָּל־הָאֲמִיּוֹת: כִּי גָבַר
עָלֵינוּ | חֲסֵדוֹ וְאַמֶּת־יְהוָה לְעוֹלָם הִלְלוּהָ: הוֹדוּ
לַיהוָה כִּי־טוֹב כִּי לְעוֹלָם חֲסֵדוֹ: יֹאמְרוּ־נָא יִשְׂרָאֵל כִּי
לְעוֹלָם חֲסֵדוֹ: יֹאמְרוּ־נָא בֵּית־אֱהֲרֹן כִּי לְעוֹלָם חֲסֵדוֹ:
יֹאמְרוּ־נָא יִרְאֵי יְהוָה כִּי לְעוֹלָם חֲסֵדוֹ:

מִן־הַמַּצֵּר קָרָאתִי יְהוָה עָנְנִי בַמֶּרְחֵב יְהוָה לִי לֹא
אִירָא מַה־יַּעֲשֶׂה לִּי אָדָם: יְהוָה לִי בְעֲזָרִי וְאֲנִי
אֶרְאֶה בְשִׁנְאֵי: טוֹב לַחֲסוֹת בִּיהוָה מִבְּטַח בְּאָדָם: טוֹב
לַחֲסוֹת בִּיהוָה מִבְּטַח בְּגִדִיבִים: כָּל־גּוֹיִם סִבְּבוּנִי בְּשֵׁם
יְהוָה כִּי אֲמִילָם: סִבְּבוּנִי גַם־סִבְּבוּנִי בְּשֵׁם יְהוָה כִּי
אֲמִילָם: סִבְּבוּנִי כַדְבוּרִים דַּעְכוּ פֶּאֶשׁ קוֹצִים בְּשֵׁם
יְהוָה כִּי אֲמִילָם: דַּחַה דַּחִיתַנִּי לִנְפֹל וַיְהוָה עֲזָרַנִּי:
עָזִי וְזַמְרַת יְהוָה וַיְהִי־לִי לִישׁוּעָה: קוֹל | רַבָּה וַיִּשְׁוַעַה
בְּאֶהְלִי צַדִּיקִים יָמִין יְהוָה עֲשֶׂה חֵיל: יָמִין יְהוָה
רוֹמְמָה יָמִין יְהוָה עֲשֶׂה חֵיל: לֹא אֲמוֹת כִּי־אֲתִיָּה
וְאֶסְפֹּר מַעֲשֵׂי יְהוָה: יֶסֶר יֶסֶרַנִּי יְהוָה וְלִמּוֹת לֹא נִתְּנָנִי:
פֶּתַח־לִי שַׁעֲרֵי־צֶדֶק אֲבֹא־בָם אוֹדֶה יְהוָה: זֶה־הַשַּׁעַר
לַיהוָה צַדִּיקִים יִבְאוּ בּוֹ:

אֹדָהּ כִּי עָנִיתָנִי וַתְּהִי־לִי לְיִשׁוּעָה: אֹדָהּ כִּי עָנִיתָנִי
 וַתְּהִי־לִי לְיִשׁוּעָה: אָבֹן מֵאֲסוֹ הַבּוֹגִים הָיְתָה לְרֹאשׁ
 פְּנֵה: אָבֹן מֵאֲסוֹ הַבּוֹגִים הָיְתָה לְרֹאשׁ פְּנֵה: מֵאֵת
 יְהוָה הָיְתָה זֹאת הִיא נִפְלְאֹת בְּעֵינֵינוּ: מֵאֵת יְהוָה
 הָיְתָה זֹאת הִיא נִפְלְאֹת בְּעֵינֵינוּ: זֶה־הַיּוֹם עָשָׂה יְהוָה
 נִגְלָה וְנִשְׁמָחָה בּוֹ: זֶה־הַיּוֹם עָשָׂה יְהוָה נִגְלָה
 וְנִשְׁמָחָה בּוֹ:

אָנָּה יְהוָה הוֹשִׁיעָה נָּא. אָנָּה יְהוָה הוֹשִׁיעָה נָּא: אָנָּה
 יְהוָה הַצְּלִיחָה נָּא. אָנָּה יְהוָה הַצְּלִיחָה נָּא:

בָּרוּךְ הָבֵא בְּשֵׁם יְהוָה בְּרִכְּנוֹכֶם מִבֵּית יְהוָה: בָּרוּךְ
 הָבֵא בְּשֵׁם יְהוָה בְּרִכְּנוֹכֶם מִבֵּית יְהוָה: אֵל | יְהוָה
 וַיָּאֵר לָנוּ אֶסְרוּ־תָג בְּעַבְתֵּימָּם עַד־קַרְנֹת הַמִּזְבֵּחַ: אֵל |
 יְהוָה וַיָּאֵר לָנוּ אֶסְרוּ־תָג בְּעַבְתֵּימָּם עַד־קַרְנֹת הַמִּזְבֵּחַ:
 אֱלֹהֵי אֲתָהּ וְאוֹדְךָ אֱלֹהֵי אֲרוֹמְךָ: אֱלֹהֵי אֲתָהּ וְאוֹדְךָ
 אֱלֹהֵי אֲרוֹמְךָ: הוֹדוּ לַיהוָה כִּי־טוֹב כִּי לְעוֹלָם תִּסְדָּו:
 הוֹדוּ לַיהוָה כִּי־טוֹב כִּי לְעוֹלָם תִּסְדָּו:

Songs of Praise and Thanks

הוֹדוּ לַיהוָה כִּי־טוֹב כִּי לְעוֹלָם חֲסִדּוֹ: הוֹדוּ לַאלֹהֵי
 הָאֱלֹהִים כִּי לְעוֹלָם חֲסִדּוֹ: הוֹדוּ לְאֲדֹנָי הָאֱדֹנִים כִּי
 לְעוֹלָם חֲסִדּוֹ: לַעֲשֵׂה נִפְלְאוֹת גְּדֹלוֹת לְבָדּוֹ כִּי לְעוֹלָם
 חֲסִדּוֹ: לַעֲשֵׂה הַשָּׁמַיִם בְּתַבּוּנָה כִּי לְעוֹלָם חֲסִדּוֹ:
 לְרַקַּע הָאָרֶץ עַל־הַמַּיִם כִּי לְעוֹלָם חֲסִדּוֹ: לַעֲשֵׂה
 אוֹרִים גְּדֹלִים כִּי לְעוֹלָם חֲסִדּוֹ: אֶת־הַשָּׁמַשׁ לְמַמְשֶׁלֶת
 בַּיּוֹם כִּי לְעוֹלָם חֲסִדּוֹ: אֶת־הַיָּרֵחַ וְכּוֹכָבִים לְמַמְשֶׁלֶת
 בַּלַּיְלָה כִּי לְעוֹלָם חֲסִדּוֹ: לְמַכָּה מִצְרַיִם בְּכּוֹרִיָּהֶם כִּי
 לְעוֹלָם חֲסִדּוֹ: וַיּוֹצֵא יִשְׂרָאֵל מֵתוֹכָם כִּי לְעוֹלָם חֲסִדּוֹ:
 בְּיַד חֲזָקָה וּבְזִרְעוֹ נְטוּיָהּ כִּי לְעוֹלָם חֲסִדּוֹ: לְגַזֵּר
 יַם־סוּף לְגִזְרִים כִּי לְעוֹלָם חֲסִדּוֹ: וְהַעֲבִיר יִשְׂרָאֵל
 בְּתוֹכוֹ כִּי לְעוֹלָם חֲסִדּוֹ: וַיַּעַר פֶּרַעַה וַחֲתָלוּ בָיָם־סוּף
 כִּי לְעוֹלָם חֲסִדּוֹ: לְמוֹלִיךְ עַמּוֹ בַּמִּדְבָּר כִּי לְעוֹלָם
 חֲסִדּוֹ: לְמַכָּה מְלָכִים גְּדֹלִים כִּי לְעוֹלָם חֲסִדּוֹ: וַיַּהֲרֹג
 מְלָכִים אֲדִירִים כִּי לְעוֹלָם חֲסִדּוֹ: לְסִיחּוֹן מֶלֶךְ הָאֲמֹרִי

כִּי לְעוֹלָם חֲסֵדוֹ: וְלַעֲוֹג מֶלֶךְ הַבָּשָׁן כִּי לְעוֹלָם חֲסֵדוֹ:
 וּנְתַן אֲרָצָם לְנַחֲלָה כִּי לְעוֹלָם חֲסֵדוֹ: גִּנְחָה לְיִשְׂרָאֵל
 עֲבָדוֹ כִּי לְעוֹלָם חֲסֵדוֹ: שִׁבְשֹׁפְלָנוּ זָכַר לָנוּ כִּי לְעוֹלָם
 חֲסֵדוֹ: וַיִּפְרֹקֵנוּ מִצַּרֵּינוּ כִּי לְעוֹלָם חֲסֵדוֹ: נָתַן לָחֶם
 לְכָל-בָּשָׂר כִּי לְעוֹלָם חֲסֵדוֹ: הוֹדוּ לְאֵל הַשָּׁמַיִם כִּי
 לְעוֹלָם חֲסֵדוֹ:

נִשְׁמַת כָּל-חַי תִּבְרַךְ אֶת שְׁמֶךָ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ וְרוּחַ
 כָּל-בָּשָׂר תִּפְאֵר וּתְרוֹמֵם זְכָרְךָ מִלְּפָנֵינוּ תְּמִיד.
 מִן-הָעוֹלָם וְעַד-הָעוֹלָם אַתָּה אֵל. וּמִבְּלַעֲדֶיךָ אֵין לָנוּ
 (מֶלֶךְ) גּוֹאֵל וּמוֹשִׁיעַ. פּוֹדֶה וּמַצִּיל. וְעוֹנֶה וּמַרְחֵם.
 בְּכָל-עֵת צָרָה וְצוּקָה. אֵין לָנוּ מֶלֶךְ עוֹזֵר וְסוֹמֵךְ אֲלֵא
 אַתָּה:

אֱלֹהֵי הָרְאשׁוֹנִים וְהָאַחֲרוֹנִים. אֱלוֹהַּ כָּל בְּרִיּוֹת. אֲדוֹן
 כָּל-תּוֹלְדוֹת. הַמְהַלֵּל בְּכָל-הַתְּשׁוּבָחוֹת. הַמְנַהֵג עוֹלָמוֹ
 בְּחֶסֶד. וּבְרִיּוֹתָיו בְּרַחֲמִים. וַיְהוָה אֱלֹהִים אֲמַת לֹא
 יָנוּם וְלֹא יִישָׁן. הַמְעוֹרֵר יְשָׁנִים וְהַמְקִיץ גְּרֻדִּים.
 מַחְיֶה מֵתִים. וְרוֹפֵא חוֹלִים. פּוֹקֵחַ עוֹרִים. וְזוֹקֵף

כְּפוּפִים. הַמְשִׁיחַ אֱלֹמִים. וְהַמְפַעֵנחַ נְעֻלָּמִים. וְלֵךְ
 לְבַדֵּךְ אֲנַחְנוּ מוֹדִים:

וְאֵלֹהֵינוּ מְלֵא שִׁירָה כְּכֵם. וְלִשְׁוֹנֵנוּ רְנָה כְּהַמּוֹן גְּלוֹנוּ.
 וְשִׁפְתוֹתֵינוּ שֹׁבַח כְּמִרְחָבֵי רְקִיעַ. וְעֵינֵינוּ מְאִירוֹת
 כְּשֶׁמֶשׁ וְכִכְרֹת. וְיָדֵינוּ פְרוּשׁוֹת כְּנִשְׂרֵי שָׁמַיִם.
 וְרַגְלֵינוּ קְלוֹת כְּאַיְלוֹת. אֵין אֲנַחְנוּ מִסְפִּיקִין לְהוֹדוֹת
 לָךְ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ. וְלִבְרַךְ אֶת-שְׁמֶךָ מִלְּפָנוּ. עַל-אַחַת
 מֵאַלְפֵי אֱלֹפִים וְרוֹב רַבֵּי רַבּוֹת פְּעָמִים.
 הַטּוֹבוֹת גְּסִים וְנִפְלְאוֹת שְׁעָשִׂיתָ עִמָּנוּ וְעַם אֲבוֹתֵינוּ.
 מִלְּפָנִים מִמְצָרִים גְּאַלְתָּנוּ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ. מִבֵּית עֲבָדִים
 פְּדִיתָנוּ. בְּרַעַב זָנַתָּנוּ. וּבְשֹׁבַע כִּלְכַלְתָּנוּ. מִתְּרַב
 הִצַּלְתָּנוּ. מִדְּבַר מִלְטָתָנוּ. וּמִחֲלָאִים רָעִים וְרַבִּים
 דְּלִיתָנוּ. עַד הִנֵּה עֲזָרוֹנוּ רַחֲמֶיךָ וְלֹא עֲזָבוֹנוּ תְּסֻדֶיךָ.
 עַל כֵּן אֲבָרִים שְׁפַלְגְתָּ בָנוּ. וְרוּחַ וּנְשָׁמָה שֹׁנַפְחָתָּ
 בְּאַפֵּינוּ. וְלִשׁוֹן אֲשֶׁר שָׁמַתָּ בְּפִינוּ. הֵן הֵם. יוֹדוּ
 וַיְבָרְכוּ. וַיִּשְׁבְּחוּ. וַיִּפְאָרוּ. וַיִּשְׁוֹרְרוּ. אֶת-שְׁמֶךָ מִלְּפָנוּ
 תָּמִיד. כִּי כָל-פֶּה לָךְ יוֹדֶה. וְכָל-לְשׁוֹן לָךְ תִּשְׁבַּח.
 וְכָל-עֵין לָךְ תִּצַּפֶּה. וְכָל-בֶּרֶךְ לָךְ תִּכְרַע. וְכָל-קוֹמָה

לְפָנַי תִּשְׁתַּחֲוֶה. וְהִלַּבְבוֹת יִירְאוּךָ. וְהִקְרַב וְהִפְלִיֹּת
 יִזְמְרוּ לְשִׁמְךָ. כַּדָּבָר שֶׁנֶּאֱמַר. כָּל עֲצָמוֹתַי | תֹּאמְרֵנָה
 יְהוָה מִי כָמוֹךָ מִצִּיל עַנִּי מִחַזַק מִמֶּנּוּ וְעַנִּי וְאֲבִיוֹן
 מִגְזְלוֹ. שׁוּעַת עֲנִיִּים אַתָּה תִּשְׁמַע. צַעֲקַת הַדָּל
 תִּקְשִׁיב וְתוֹשִׁיעַ. וְכָתוּב. רַגְנֵי צַדִּיקִים בְּיְהוָה
 לִישָׁרִים נֶאֱמָרָה תִּהְלָה:

בְּפִי יִשְׁרִים תִּתְרוֹמֵם:
 וּבְשִׁפְתַי צַדִּיקִים תִּתְבָּרַךְ:
 וּבְלִשׁוֹן חֲסִידִים תִּתְקַדָּשׁ:
 וּבִקְרֹב קְדוֹשִׁים תִּתְהַלֵּל:

בְּמִקְהֵלוֹת רַבְבוֹת עִמָּךָ בֵּית יִשְׂרָאֵל. שָׁכֵן חוֹבֵת
 כָּל-הַיְצוּרִים לְפָנַי יְהוָה אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ.
 לְהוֹדוֹת. לְהִלֵּל. לְשַׁבַּח. לְפָאֵר. לְרוֹמֵם. לְהַדָּר. וּלְנַצַּח.
 עַל-כָּל-דְּבָרֵי נְשִׁירוֹת וְתִשְׁבָּחוֹת דָּוִד בֶּן-יִשִׁי עַבְדְּךָ
 מִשִּׁיחָךָ: וּבְכֵן

יִשְׁתַּבַּח שְׁמֶךָ לְעַד מְלִפְנֵינוּ. הָאֵל. הַמֶּלֶךְ הַגָּדוֹל.
 וְהַקְּדוֹשׁ. בְּשָׁמַיִם וּבָאָרֶץ. כִּי לָךְ נָאֵה יְהוָה אֱלֹהֵינוּ
 וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ לְעוֹלָם וָעֶד. א שִׁיר. ב וּשְׁבַחָהּ. ג
 הִלֵּל. ד וְזִמְרָה. ה עֵז. ו וּמְמַשְׁלָהּ. ז נִצַּח. ח גְּדֻלָּהּ. ט
 גְּבוּרָה. י תְּהִלָּהּ. יא וְתַפְאֲרָתָהּ. יב קְדוּשָׁתָהּ. יג וּמְלֻכוֹתָהּ.
 בְּרָכוֹת וְהוֹדָאוֹת. לְשִׁמְךָ הַגָּדוֹל וְהַקְּדוֹשׁ. וּמֵעוֹלָם
 וָעַד עוֹלָם אֲתָה אֵל:

יְהַלְלוּךָ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ כָּל-מַעֲשֵׂיךָ. וַחֲסִידֶיךָ וְצַדִּיקִים
 עוֹשֵׂי רְצוֹנֶיךָ. וְעַמֶּךָ בֵּית יִשְׂרָאֵל. כָּלֵם בְּרָנָה יוֹדוּ
 וַיְבָרְכוּ וַיִּשְׁבְּחוּ וַיִּפְאֲרוּ אֶת-שֵׁם כְּבוֹדֶךָ. כִּי לָךְ טוֹב
 לְהוֹדוֹת וּלְשַׁמֵּךְ נְעִים לְזַמֵּר. וּמֵעוֹלָם וָעַד עוֹלָם אֲתָה
 אֵל. בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה מֶלֶךְ מְהִלָּל בְּתַשְׁבְּחוֹת. אָמֵן:

Fourth Cup of Wine

לְשֵׁם יְחִוּד קְדֻשָּׁא בְּרִיךְ הוּא וְשְׂכִינְתֵיהּ. בְּדַחִילוֹ
 וּרְחִימוֹ. וּרְחִימוֹ וּדְחִילוֹ. לְיַחְדָּא שְׁמַיָּא יוֹ"ד ק"א
 בּוֹא"ו ק"א. בְּיַחְדָּא שְׁלִימָא (יְהוּה) בְּשֵׁם כּוֹל יִשְׂרָאֵל.
 הָרִינִי מִיּוֹן וּמִזְמָן לְשָׁתוֹת יַיִן שֶׁל כּוֹס רְבִיעִי
 מֵאַרְבַּע כּוֹסוֹת שֶׁתִּקְנוּ חֲכָמִים זְכוּרֹנָם לְבָרָכָה בְּלֵיל
 חַג הַמִּצּוֹת. שְׁכַל-אַחַד וְאַחַד מֵהֶם הוּא מִצְוָה בְּפָנֵי
 עֲצָמָהּ. וַיְהִי | נָעַם אֲדָנִי אֱלֹהֵינוּ עָלֵינוּ וּמַעֲשֵׂה יְדֵינוּ
 כּוֹנֵנָה עָלֵינוּ וּמַעֲשֵׂה יְדֵינוּ כּוֹנֵנָהּ:

וּישתה כוס רביעי בהסבה ואחר כך יברך ברכה
 אחרונה

One should drink the fourth cup of wine now
 and afterwards say:

בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה. אֱלֹהֵינוּ מְלֶכֶּךָ הָעוֹלָם. עַל הַגָּפוֹן וְעַל
 פְּרֵי הַגָּפוֹן וְעַל תְּנוּבַת הַשָּׂדֶה. וְעַל אֶרֶץ חֲמֻדָּה טוֹבָה
 וּרְחֻבָּה. שְׂרָצִיתָ וְהִנְחַלְתָּ לְאַבוֹתֵינוּ. לְאָכַל מִפְּרִיָּהּ.
 וְלִשְׂבֹּעַ מִטוֹבָהּ. רַחֵם יְהוָה אֱלֹהֵינוּ עָלֵינוּ וְעַל
 יִשְׂרָאֵל עַמּוֹךָ. וְעַל יְרוּשָׁלַיִם עִירְךָ. וְעַל הַר צִיּוֹן
 מִשְׁכַּן כְּבוֹדְךָ. וְעַל מִזְבְּחֶךָ. וְעַל הַיְכָלְךָ. וּבְנֵה

יְרוּשָׁלַיִם עִיר הַקֹּדֶשׁ בְּמִהְרָה בְּיָמֵינוּ. וְהַעֲלֵנוּ לְתוֹכָהּ.
וְשִׁמְחֵנוּ בְּבִנְיָנָהּ. וְנִבְרַךְ עָלֶיךָ בְּקִדְשָׁהּ וּבְטָהֳרָתָהּ.

(On Shabbat say **וְרִצָּה וְהִחֲלִיצֵנוּ בְּיוֹם הַשַּׁבָּת הַזֶּה**)

וְשִׁמְחֵנוּ בְּיוֹם חַג הַמִּצּוֹת הַזֶּה. בְּיוֹם טוֹב מְקֻרָא קֹדֶשׁ
הַזֶּה. כִּי אַתָּה טוֹב וּמְטִיב לְכָל. וְנוֹדָה לְךָ עַל הָאָרֶץ
וְעַל פְּרֵי הַגֶּפֶן

(If the wine used is from Israel say **גִּפְנָה**)

בְּרוּךְ אַתָּה יְהוָה. עַל הָאָרֶץ וְעַל פְּרֵי הַגֶּפֶן

: (If the wine used if from Israel say **גִּפְנָה**)

NIRTZAH - נִרְצָה

Chad Gadya - חד גדיא

Chad Gadyah is a song that is commonly sung after the Haggadah. Some say that it was written a few days after the destruction of the Second Temple. We don't know who actually composed this song. In many Haggadot it is not found. According to those who say that it was written after the destruction of the Temple, The Chidah brings in his book that once a person made fun of this song, and they excommunicated him from the community, and the Chidah actually justified this excommunication . There is a famous question on this song regarding the justice in its story. The cat did something wrong when it ate the kid. Therefore, the dog was right for exacting judgment and killing the cat. As it follows, the stick was wrong for hitting the dog, the fire was right for burning the stick, the water was wrong for putting out the fire, the cow was right for drinking the water, the slaughterer was wrong for slaughtering the cow, and the angel of death was right for killing the slaughter. It turns out that we are saying, God forbid, as if HaShem was wrong. The answer is that really, the dog was wrong for getting involved in the interaction between the cat and the kid. He should have left it alone for HaShem to judge. Thus, it follows that the stick was actually right, and the fire was wrong, and so forth.

**חַד גַּדְיָא, חַד גַּדְיָא דְזַבִּין אַבָּא בְתַרֵּי זַוְיָי, חַד גַּדְיָא,
חַד גַּדְיָא.**

וְאַתָּא שׁוֹנְנָא וְאֶכְלָה לְגַדְיָא, דְּזַבִּין אַבָּא בְּתַרֵּי זױזֵי.
 חַד גַּדְיָא, חַד גַּדְיָא.

וְאַתָּא כֻּלְבָּא וְנִשְׁדָּ לְשׁוֹנְנָא, דְּאֶכְלָה לְגַדְיָא, דְּזַבִּין
 אַבָּא בְּתַרֵּי זױזֵי. חַד גַּדְיָא, חַד גַּדְיָא.

וְאַתָּא חױטְרָא וְהֶפֶה לְכֻלְבָּא, דְּנִשְׁדָּ לְשׁוֹנְנָא, דְּאֶכְלָה
 לְגַדְיָא, דְּזַבִּין אַבָּא בְּתַרֵּי זױזֵי. חַד גַּדְיָא, חַד גַּדְיָא.

וְאַתָּא נוֹרָא וְשַׂרְף לְחױטְרָא, דְּהֶפֶה לְכֻלְבָּא, דְּנִשְׁדָּ
 לְשׁוֹנְנָא, דְּאֶכְלָה לְגַדְיָא, דְּזַבִּין אַבָּא בְּתַרֵּי זױזֵי. חַד
 גַּדְיָא, חַד גַּדְיָא.

וְאַתָּא מִיָּא וְכֶבֶה לְנוֹרָא, דְּשַׂרְף לְחױטְרָא, דְּהֶפֶה
 לְכֻלְבָּא, דְּנִשְׁדָּ לְשׁוֹנְנָא, דְּאֶכְלָה לְגַדְיָא, דְּזַבִּין אַבָּא
 בְּתַרֵּי זױזֵי. חַד גַּדְיָא, חַד גַּדְיָא.

וְאַתָּא תּוֹרָא וְשִׁתָּה לְמֵיָא, דְּכָבָה לְנוֹרָא, דְּשַׂרְף
 לְחוּטְרָא, דְּהִפָּה לְכַלְבָּא, דְּנִשְׁף לְשׁוּנְרָא, דְּאֶכְלָה
 לְגַדְיָא, דְּזַבִּין אַבָּא בְּתַרִּי זַוְיָי. חַד גַּדְיָא, חַד גַּדְיָא.

וְאַתָּא הַשּׁוּחֵט וְשִׁחַט לְתוֹרָא, דְּשִׁתָּה לְמֵיָא, דְּכָבָה
 לְנוֹרָא, דְּשַׂרְף לְחוּטְרָא, דְּהִפָּה לְכַלְבָּא, דְּנִשְׁף
 לְשׁוּנְרָא, דְּאֶכְלָה לְגַדְיָא, דְּזַבִּין אַבָּא בְּתַרִּי זַוְיָי. חַד
 גַּדְיָא, חַד גַּדְיָא.

וְאַתָּא מִלְאָד הַמּוֹת וְשִׁחַט לְשׁוּחֵט, דְּשִׁחַט לְתוֹרָא,
 דְּשִׁתָּה לְמֵיָא, דְּכָבָה לְנוֹרָא, דְּשַׂרְף לְחוּטְרָא, דְּהִפָּה
 לְכַלְבָּא, דְּנִשְׁף לְשׁוּנְרָא, דְּאֶכְלָה לְגַדְיָא, דְּזַבִּין אַבָּא
 בְּתַרִּי זַוְיָי. חַד גַּדְיָא, חַד גַּדְיָא.

וְאַתָּא הַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא וְשִׁחַט לְמִלְאָד הַמּוֹת,
 דְּשִׁחַט לְשׁוּחֵט, דְּשִׁחַט לְתוֹרָא, דְּשִׁתָּה לְמֵיָא, דְּכָבָה
 לְנוֹרָא, דְּשַׂרְף לְחוּטְרָא, דְּהִפָּה לְכַלְבָּא, דְּנִשְׁף
 לְשׁוּנְרָא, דְּאֶכְלָה לְגַדְיָא, דְּזַבִּין אַבָּא בְּתַרִּי זַוְיָי. חַד
 גַּדְיָא, חַד גַּדְיָא.

An only kid, an only kid, which my father bought for two zuzim; an only kid, an only kid.

Then came a cat and ate the kid which my father bought for two zuzim; an only kid an only kid.

Then came a dog and bit the cat, which ate the kid which my father bought for two zuzim; an only kid an only kid.

Then came a stick and beat the dog, which bit the cat, which ate the kid which my father bought for two zuzim; an only kid an only kid.

Then came a fire and burnt the stick, which beat the dog, which bit the cat, which ate the kid which my father bought for two zuzim; an only kid an only kid.

Then came water and quenched the fire, which burnt the stick, which beat the dog, which bit the cat, which ate the kid which my father bought for two zuzim; an only kid an only kid.

Then came an ox and drank the water, which quenched the fire, which burnt the stick, which beat the dog, which bit the cat, which ate the kid which my father bought for two zuzim; an only kid an only kid.

Then came a slaughterer and slaughtered the ox, which drank the water, which quenched the fire, which burnt the stick, which beat the dog, which bit the cat, which ate the kid which my father bought for two zuzim; an only kid an only kid.

Then came the angel of death and killed the slaughterer, who slaughtered the ox, which drank the water, which quenched the fire, which burnt the stick, which beat the dog, which bit the cat, which ate the kid which my father bought for two zuzim; an only kid an only kid.

Then came the Holy One, blessed be He, and put an end to the angel of death, who killed the slaughterer, who slaughtered the ox, which drank the water, which quenched the fire, which burnt the stick, which beat the dog, which bit the cat, which ate the kid which my father bought for two zuzim; an only kid an only kid.

Echad Mi Yodea - אחד מי יודע

Echad Mi Yodea is a song going through all the numbers from one to thirteen listing something related to each number. It is unknown who composed this song. Some explain that since it ends with HaShem's 13 Attributes of Mercy, it teaches us that if we act in the ways of these attributes, we will be redeemed from our current exile.

**אֶחָד מִי יוֹדֵעַ? אֶחָד אֲנִי יוֹדֵעַ: אֶחָד אֱלֹהֵינוּ
שְׁבַשְׁמַיִם וּבְאָרֶץ.**

**שְׁנַיִם מִי יוֹדֵעַ? שְׁנַיִם אֲנִי יוֹדֵעַ: שְׁנַיִם לְחֹת הַבְּרִית.
אֶחָד אֱלֹהֵינוּ שְׁבַשְׁמַיִם וּבְאָרֶץ.**

**שְׁלֹשָׁה מִי יוֹדֵעַ? שְׁלֹשָׁה אֲנִי יוֹדֵעַ: שְׁלֹשָׁה אָבוֹת,
שְׁנַיִם לְחֹת הַבְּרִית, אֶחָד אֱלֹהֵינוּ שְׁבַשְׁמַיִם וּבְאָרֶץ.**

אַרְבַּע מִי יוֹדֵעַ? אַרְבַּע אָנִי יוֹדֵעַ: אַרְבַּע אִמָּהוֹת,
שְׁלֹשָׁה אָבוֹת, שְׁנַי לַחֹת הַבְּרִית, אֶחָד אֱלֹהֵינוּ
שֶׁבַשְׁמַיִם וּבְאָרֶץ.

תְּמַנְשָׁה מִי יוֹדֵעַ? תְּמַנְשָׁה אָנִי יוֹדֵעַ: תְּמַנְשָׁה חוּמְשֵׁי
תּוֹרָה, אַרְבַּע אִמָּהוֹת, שְׁלֹשָׁה אָבוֹת, שְׁנַי לַחֹת
הַבְּרִית, אֶחָד אֱלֹהֵינוּ שֶׁבַשְׁמַיִם וּבְאָרֶץ.

שְׁשָׁה מִי יוֹדֵעַ? שְׁשָׁה אָנִי יוֹדֵעַ: שְׁשָׁה סְדְרֵי מִשְׁנָה,
תְּמַנְשָׁה חוּמְשֵׁי תּוֹרָה, אַרְבַּע אִמָּהוֹת, שְׁלֹשָׁה אָבוֹת,
שְׁנַי לַחֹת הַבְּרִית, אֶחָד אֱלֹהֵינוּ שֶׁבַשְׁמַיִם וּבְאָרֶץ.

שִׁבְעָה מִי יוֹדֵעַ? שִׁבְעָה אָנִי יוֹדֵעַ: שִׁבְעָה יָמֵי
שַׁבָּתָא, שְׁשָׁה סְדְרֵי מִשְׁנָה, תְּמַנְשָׁה חוּמְשֵׁי תּוֹרָה,
אַרְבַּע אִמָּהוֹת, שְׁלֹשָׁה אָבוֹת, שְׁנַי לַחֹת הַבְּרִית,
אֶחָד אֱלֹהֵינוּ שֶׁבַשְׁמַיִם וּבְאָרֶץ.

שְׁמוֹנָה מִי יוֹדֵעַ? שְׁמוֹנָה אָנִי יוֹדֵעַ: שְׁמוֹנָה יָמֵי
מִלָּה, שִׁבְעָה יָמֵי שַׁבָּתָא, שְׁשָׁה סְדְרֵי מִשְׁנָה, תְּמַנְשָׁה

חומשי תורה, ארבע אמהות, שלשה אבות, שני לחות הברית, אחד אלהינו שבשמים ובארץ.

תשעה מי יודע? תשעה אני יודע: תשעה ירחי לדה, שמונה ימי מילה, שבעה ימי שבתא, ששה סדרי משנה, חמשה חומשי תורה, ארבע אמהות, שלשה אבות, שני לחות הברית, אחד אלהינו שבשמים ובארץ.

עשרה מי יודע? עשרה אני יודע: עשרה דבריא, תשעה ירחי לדה, שמונה ימי מילה, שבעה ימי שבתא, ששה סדרי משנה, חמשה חומשי תורה, ארבע אמהות, שלשה אבות, שני לחות הברית, אחד אלהינו שבשמים ובארץ.

אחד עשר מי יודע? אחד עשר אני יודע: אחד עשר כוכביא, עשרה דבריא, תשעה ירחי לדה, שמונה ימי מילה, שבעה ימי שבתא, ששה סדרי משנה,

תְּמַנְשֶׁה חוֹמְשֵׁי תוֹרָה, אַרְבַּע אֲמָהוֹת, שְׁלֹשָׁה אָבוֹת,
שְׁנֵי לַחֹת הַבְּרִית, אֶחָד אֱלֹהֵינוּ שְׁבַשְׁמִים וּבְאֶרֶץ.

שְׁנַיִם עָשָׂר מִי יוֹדֵעַ? שְׁנַיִם עָשָׂר אֲנִי יוֹדֵעַ: שְׁנַיִם
עָשָׂר שְׁבַטֵיָא, אֶחָד עָשָׂר כּוֹכְבֵיָא, עֲשָׂרָה דְּבְרֵיָא,
תְּשַׁעַה יְרַחֵי לְדָה, שְׁמוֹנָה יָמֵי מִילָה, שְׁבַעַה יָמֵי
שְׁבַתָא, שְׁשָׁה סְדְרֵי מְשָׁנָה, תְּמַנְשֶׁה חוֹמְשֵׁי תוֹרָה,
אַרְבַּע אֲמָהוֹת, שְׁלֹשָׁה אָבוֹת, שְׁנֵי לַחֹת הַבְּרִית,
אֶחָד אֱלֹהֵינוּ שְׁבַשְׁמִים וּבְאֶרֶץ.

שְׁלֹשָׁה עָשָׂר מִי יוֹדֵעַ? שְׁלֹשָׁה עָשָׂר אֲנִי יוֹדֵעַ:
שְׁלֹשָׁה עָשָׂר מְדֵיָא. שְׁנַיִם עָשָׂר שְׁבַטֵיָא, אֶחָד עָשָׂר
כּוֹכְבֵיָא, עֲשָׂרָה דְּבְרֵיָא, תְּשַׁעַה יְרַחֵי לְדָה, שְׁמוֹנָה
יָמֵי מִילָה, שְׁבַעַה יָמֵי שְׁבַתָא, שְׁשָׁה סְדְרֵי מְשָׁנָה,
תְּמַנְשֶׁה חוֹמְשֵׁי תוֹרָה, אַרְבַּע אֲמָהוֹת, שְׁלֹשָׁה אָבוֹת,
שְׁנֵי לַחֹת הַבְּרִית, אֶחָד אֱלֹהֵינוּ שְׁבַשְׁמִים וּבְאֶרֶץ.

(1)

Who knows one? I know one: One is our God, in heaven and on earth.

(2)

Who knows two? I know two: two are the Tablets of the Covenant; One is our God, in heaven and on earth.

(3)

Who knows three? I know three: three are the Patriarchs; two are the Tablets of the Covenant; One is our God, in heaven and on earth.

(4)

Who knows four? I know four: four are the Matriarchs; three are the Patriarchs; two are the Tablets of the Covenant; One is our God, in heaven and on earth.

(5)

Who knows five? I know five: five are the Books of the Torah; four are the Matriarchs; three are the Patriarchs; two are the Tablets of the Covenant; One is our God, in heaven and on earth.

(6)

Who knows six? I know six: six are the Orders of the Mishnah; five are the Books of the Torah; four are the Matriarchs; three are the Patriarchs; two are the Tablets of the Covenant; One is our God, in heaven and on earth.

(7)

Who knows seven? I know seven: seven are the days of the week; six are the Orders of the Mishnah; five are the Books of the Torah; four are the Matriarchs; three are the Patriarchs; two are the Tablets of the Covenant; One is our God, in heaven and on earth.

(8)

Who knows eight? I know eight: eight are the days of circumcision: seven are the days of the week; six are the Orders of the Mishnah; five are the Books of the Torah; four are the Matriarchs; three are the Patriarchs; two are the Tablets of the Covenant; One is our God, in heaven and on earth.

(9)

Who knows nine? I know nine: nine are the months of pregnancy; eight are the days of circumcision; seven are the days of the week; six are the Orders of the Mishnah; five are the Books of the Torah; four are the Matriarchs; three are the Patriarchs; two are the Tablets of the Covenant; One is our God, in heaven and on earth.

(10)

Who knows ten? I know ten: ten are the Ten Commandments; nine are the months of pregnancy; eight are the days of circumcision; seven are the days of the week; six are the Orders of the Mishnah; five are

the Books of the Torah; four are the Matriarchs; three are the Patriarchs; two are the Tablets of the Covenant; One is our God, in heaven and on earth.

(11)

Who knows eleven? I know eleven: eleven are the stars (in Yosef's dream); ten are the Ten Commandments; nine are the months of pregnancy; eight are the days of circumcision; seven are the days of the week; six are the Orders of the Mishnah; five are the Books of the Torah; four are the Matriarchs; three are the Patriarchs; two are the Tablets of the Covenant; One is our God, in heaven and on earth.

(12)

Who knows twelve? I know twelve: twelve are the tribes; eleven are the stars (in Yosef's dream); ten are the Ten Commandments; nine are the months of pregnancy; eight are the days of circumcision; seven are the days of the week; six are the Orders of the Mishnah; five are the Books of the Torah; four are the Matriarchs; three are the Patriarchs; two are the

Tablets of the Covenant; One is our God, in heaven and on earth.

(13)

Who knows thirteen? I know thirteen: thirteen are the attributes of God; twelve are the tribes; eleven are the stars (in Yosef's dream); ten are the Ten Commandments; nine are the months of pregnancy; eight are the days of circumcision; seven are the days of the week; six are the Orders of the Mishnah; five are the Books of the Torah; four are the Matriarchs; three are the Patriarchs; two are the Tablets of the Covenant; One is our God, in heaven and on earth.

Teshuvot in Hebrew relating to Pesach

שאלה א'

בעניין שואלין ודורשין בהלכות פסח שלושים יום

איתא בגמרא פסחים (דף ו' ע"א) שואלין ודורשין בהלכות הפסח קודם הפסח שלושים יום, ר' שמעון בן גמליאל אומר שתי שבתות, מאי טעמא דתנא קמא שהרי משה עומד בפסח ראשון ומזהיר על הפסח שני שנאמר {במדבר ט-ב} ויעשו בני ישראל את הפסח במועדו וכתוב {במדבר ט-ו} ויהי אנשים אשר היו טמאים לנפש אדם וכו' ופסקו הראשונים והשו"ע כדעת ת"ק דבעי שלושים יום לפני החג ולא כדעת הרשב"ג שאומר שמספיק י"ד ימים.

והקשה הב"י על גמרא זו הרי תניא במסכת מגילה בפרק בני עיר (מגילה ל"ב) שמשה תיקן להם לישראל שיהו שואלין ודורשין בהלכות פסח בפסח הלכות עצרת בעצרת הלכות חג בחג וא"כ משמע שהחובה הוא רק בו ביום ואין צורך בשלושים יום לפני החג.

ומביא הב"י כמה ישובים הראשון דעתם של הר"ן (פסחיס כ: ד"ה דתניא) והרשב"א (מגילה ל. ד"ה ובהא) שחיוב ללמוד הלכות, הוא בפסח עצמו, וכמו הסוגיא במגילה. ואילו כוונת הברייתא בפסחים, היא לענין שני תלמידים ששואלים את הרב, למי הרב יקדים לענות תשובה, דק"ל דאחד ששואל כענין, ואחד שלא כענין, נזקקין לשואל כענין, וקודם לחג שלושים יום מיקרי שואל כענין, ועונים לו בתחילה אבל אין חיוב ללמוד את ההלכות שלושים יום קודם לחג.

עוד מיישב הב"י דדיני פסח עכ"פ צריך להודיעם לעם קודם לפסח ל' יום כדי שיהיה להם שהות רב להתעסק בטחינת החטים ואפיית מצה והגעלת כלים וביעור חמץ דאילו בפסח לית להו תקנתא אי לא עבדו להו כהלכתייהו מקמי הכי משא"כ בשאר מועדים דבעצרת ליכא דינים יותר מבשאר יו"ט ובסוכות אע"ג דאיכא מצות סוכה ולולב א"צ ללמוד בהם כל כך דינים דאפי' סוכת גנב"ך ורקב"ש כשרה ובדפנות סגי

בשתיים כהלכתן ושלישית אפילו טפח ולולבים ואתרוגים רובם כשרים ועוד שאין טרחת סוכה ולולב מרובה ודיין להתעסק בהם בערב החג ומש"ה לא בעי לשאול ולדרוש בהלכותיו כל כך זמן קודם והא דתניא ששואלין בהלכות פסח בפסח והלכות חג בחג היינו לדרוש בטעמים שבעבורם נצטוינו במועד ההוא וג"כ לדרוש בדברים שאסור ומותר לעשות בי"ט ותדע דדומיא דעצרת קתני שאין בו הלכות אחרות אלא אלו וכן שואלין בפסח וחג לא קאמר אלא על הלכות אלו אבל שאר הלכות קודם לכן שואלין ודורשין בהם קודם לפסח ל' יום ובסוכות יום או יומים.

עוד יש לומר כותב הבי"ד בפ"ק דע"ז (ה:) אמרינן דטעמא דבעינן קודם לפסח ל' יום מפני הקרבן כדי לבדוקו ממומין כלומר שכל ישראל חיובין להקריב קרבן לחג זה צריכין ל' יום לדרוש להם בהלכות הפסח כדי שיהא שהות לכולם ליקח להם קרבנות בדוקים ממומין ואע"ג דהשתא בעונותינו אין לנו קרבן כיון דבזמן שהיה קרבן התקינו שיהו דורשין ל' יום קודם תקנה לא זזה ממקומה. ועיין עוד בביאור הלכה סימן תכ"ט סעיף א' שהביא עוד כמה ישובים מהאחרונים לשאלה זו

ובשו"ע (סימן תכ"ט סעיף א') כתב "שואלין בהלכות פסח קדם שבת לפסח שלשים יום" ולכאורה ממה שרק כתב מרן שואלין אפשר להוכיח שהוא סובר כמו הר"ן שכתב ששולשים יום זה רק לענין שנזקין ראשון למי ששואל בהלכות פסח וכ"כ בביאור הלכה ד"ה שואלין ע"ש אבל אפשר לדחות ולומר שכתב שואלים לא רק לענין לענות לשואל בענין פסח ראשון אלא גם לענין לימוד ההלכה וכן משמע גם מהבי"י שלא דקדק בלשון זה דווקא ועוד שאם באמת היה סובר כדעת הר"ן הדברים היו צריכים להיות יותר מפורשים, וכן משמע שדעת הכה"ח (ס"ק ב') שהביא את הטעם של לימוד ההלכה מהבי"י.

אלא ששוב ראיתי שמרן הגרע"י זצ"ל ס"ל שדעת השו"ע כמו הר"ן בשו"ת יבי"א (חלק ב' סימן כ"ב ס"ק ו') שכתב וז"ל ולענין דינא הנה פסק מרן בש"ע, שואלין בהל' פסח קודם לפסח ל' יום. וכ' המשנ"ב בבאה"ל, דממ"ש שואלין לא כתב כמ"ש בטור שואלין "ודורשין", משמע דס"ל כתי' הר"ן פ"ק דפסחים), שכל זה אינו לחייב ללמוד

בהלכות אלו לי' יום קודם לפסח, אלא לענין בי' תלמידים השואלין, ואי מהם שואל בהלי' פסח, כזקקין לו קודם, דחשיב שואל כענין. ולהכי דייק בש"ע בלשון "שואלין" לבד. ודי' הר"ן הם דברי הרשב"א מגילה אבל כמה ראשונים חולקים עליהם בזה וכו'. ונמצא שדעת הרשב"א והר"ן יחידאה הם נגד כל הראשונים הנ"ל. עכת"ד. וטרם אענה אמרתי להעיר אוזן כי באמת דעת הרבה פוסקים כמ"ש הרשב"א והר"ן. ואינם יחידים בזה כלל. זה יצא ראשונה, הריטב"א בפ"ק דמגילה (ד). ד"ה ואריב"ל פורים שחל להיות בשבת, שכי' וז"ל, וההיא דשואלין בהלי' הפסח קודם הפסח לי' יום, לא שיהיו חייבים לדרוש כן ברבים, אלא שיש רשות לתלמיד לשאול, והוי שואל כענין. וכו'. נמצאו בי' לשונות אלו חלוקים בעניניהם, כששואלין ודורשין בהלכות הפסח "בפסח" היינו לדרוש בהלכותיו ברבים. ואידך ששואלין בהלכות הפסח "קודם הפסח" לי' יום, היינו שיש רשות לשאול בבית הועד. ולהכי לא גרסינן ביה "ודורשין" וליתא בנוסחי דווקני. [וכ"ה בסנהדרין יב:] והוכחה לדבר זה, דדרשי' התם [ירושלמי פ"ק דפסחים ה"א], דורשין בהלי' פסח בפסח הלי' עצרת בעצרת, ובבית הועד שואלין בהלי' הפסח קודם לפסח לי' יום. מפי מורי נר"ו, בשם רבו רבינו הגדול ז"ל. עכ"ל הריטב"א. והנה ידוע שהריטב"א שכותב בשם מורו, הוא הרא"ה. וכמ"ש בשו"ת חיים ושלום ח"ב (סי' פה דף קלג ע"ג). וש"רבינו הגדול" שכותב הריטב"א, הוא הרמב"ן ז"ל. וכ"כ השד"ח בכללי הפוסקים (סי' י אות ז). ע"ש. וכן דעת מהר"ם חלאוה (פסחים ו: שכי', שכבר ביאר במגילה, דהא דשואלין בהלכות הפסח קודם לפסח לי' יום, היינו לענין שואל בבית הועד דחשיב שואל כענין. ע"ש. וכ"כ המאירי בפ"ק דפסחים (שם). וכ"נ מדברי הרשב"ץ ז"ל במגן אבות (פ"ה מ"י), שואל כענין, כגון קודם לי' יום מהרגל שנזקקים לו כדאי' בתוספתא. ע"ש. וכ"כ הרשב"ץ להדיא בס' יבין שמועה ז(דכ"ג ע"ד). ע"ש. נמצא לפנינו חבל נביאים המתנבאים בסיגנון אחד, כתי' האי' של הב"י, וכמ"ש ג"כ בש"ע. הלא הם הרמב"ן. והרשב"א. והריטב"א. והר"ן. ומהר"ם חלאוה. והמאירי. והרשב"ץ וכו' ע"ש ובהמשך בס"ק ז' הוכיח מורנו הרב שמזה שהשמיט הרמב"ם הלכה זו של לימוד הלכה שלושים יום לפני פסח משמע דס"ל כדעת הר"ן ושלושים האלו רק להודיענו דין שואל כענין שנזקקים לו, וכן למד הרב מדברי הרי"ף וא"כ מרן נמשך אחרי דעתם שהם עמודי ההוראה ע"ש.

ונלע"ד ליתר ביאור לומר שהשלושים ימים האלו שלפני הפסח הוא רק מדין שיש להם שייכות לפסח וכמעין שמצינו בהלכות שבת בסימן רמ"ח שג' ימים לפני שבת אסור לשוט בספינה אבל ג' ימים ראשונים שאין להם שייכות לשבת מותר לשוט למרות שישוט בשבת ע"ש והראיה לדבר ממקור דין זה של שלושים יום שהוא ממה שהזהיר משה רבינו שלושים יום לפני פסח שני, הרי אם זה בגלל ריבוי הדינים א"כ לפני פסח ראשון היה צריך יותר משלושים יום שבפסח ראשון יש הרבה דינים וכ"כ אם הדברים תלויים בידיעת ההלכה א"כ למה דווקא שלושים הרי תלוי באדם הלומד כי יש שידעו את ההלכות יותר משלושים יום ויש פחות משלושים יום וכ"כ ממה שכתב הב"י שקודם הפסח חל עליו חובת ביעור בפ"ק דפסחים והמפרש והיוצא בשיירא קודם ל' יום אין זקוק לבער תוך ל' יום זקוק לבער הני ל' יום מאי עבידתייהו כדתניא שואלין ודורשין בהלכות פסח קודם לפסח ל' יום ע"ש משמע שזמן שהוא עניין של זמן ששייך לפסח ולא ששיעורו חכמים זמן זה כדי שיוכל להספיק וללמוד את ההלכות וכן משמע מהגמרא במגילה דף כ"ט ע"ב לעניין מאי דאיתא באחד מאדר משמיעין על השקלים שהגמרא אומרת שאולי נוכיח (בה"א שם) שהמשנה לא כמו דעת רשב"ג שאומר שדי בהכנה של שבועיים לפני פסח וכאן רואים שצריך חודש שלם כדי להתכונן לקניית הקורבנות שמראש חודש אדר עד ראש ניסן אוספים את שקליהם של עמ"י ואם נאמר שהשלושים יום לענין לימוד ההלכה ולא שייכות לחג מה צריך להתכונן כ"כ בלימוד כאשר מביאים שקלים או"ד שזה ענין של הכנה ושייכות, אלא שהריטב"א (ד"ה כמאן) באמת מסביר שם שפרשת שקלים עניינה לשאול בהלכות שקלים שהן הלכות עמוקות ויש לשאול בהן שלושים יום ע"ש אלא שהאחרונים לא כ"כ.

ולכן למסקנה ששלושים יום האלו שייכים לפסח כל אחד צריך להתכונן לו בדרך המועיל שאם זה מו"צ או רב קהילה צריך להתכונן בלימוד ההלכה למעשה וכפי מסקנת מרן היב"א (שם בס"ק יב) כדי לענות לשואלים, וזה גם לשיטת הר"ן הנז'. ואם זה הנקינות שצריך להתחיל לעיין בכל דבר שעושה בתוך הביתו שלא ישאר בו חמץ ולראות בחדרי הבית ובכלים שיהיו נקיים שלא ידבק בהם חמץ באופן שלא יוכל להסירו אח"כ בנקל (פס"ת דף ב' בשם הב"ח ועוד)

שאלה ב'

בעניין הנפ"מ בזה שקורין שבת לפני פסח שבת הגדול

הנה השו"ע סימן ת"ל כותב שבת שלפני הפסח קורין אותו שבת הגדול, ויש לשאול מה הנפ"מ בזה הרי אין דרכו של השולחן ערוך להביא עניין שהוא לא לדינא והנה בפשטות יש לומר שיש ענין הלכתי פה וזה לזכור את ניסי ה' ובפרט בשבת זו ולפרסם הנס ולהודות לה' וכ"כ בשו"ת בית דוד (סימן קסב) והובא בחזו"ע דף ל', וכן הביא מהחיד"א במחזיק ברכה (סימן ת"ל סק"ב) שהמנהג המדקדקים שבמקום אמירת "שבת שלום מבורך" כבשאר שבתות אומרים "שבת הגדול מבורך"

אמנם אפשר לבאר בדרך אחרת ע"פ שאלת הבי"ח שכתבמה שתמהין העולם דאמאי יחסוהו לנס אל השבת ולא ליום העשירי בחדש אני קבלתי דהטעם הוא לפי שבעשור לחודש עלו מן הירדן ואם היו מייחסים הנס ליום העשירי והיו קוראין יום העשירי יום גדול היו טועים לומר שעל שם הנס שעלו מן הירדן נקרא גדול ולכך ייחסו הדבר אל השבת לפי שידוע היה שעלייתם מן הירדן לא היה בשבת ע"ש אמנם אפשר ליישב גם ע"פ מה שכתב בספר זכות שכתב טעם מה שנקרא שבת הגדול שקודם הפסח שהוא זמן גאולה העתידה מתאסף זכות כל שבתות השנה ששמרו ישראל ונעשה אחד לבקש רחמים ורצון לגאולה שתלוי בשמירת שבת שאמרו כמו ז"ל (שבת קיח:) אלמלי שמרו ישראל שתי שבתות מיד נגאלין כו' דכתיב אל יצא כו' ממקומו שמישיב כל דבר למקום שלו, וכן עולים כל העולמות, וראוי שישובו ישראל למקומם וענינם כימי קדם ע"ש ולכן הנפ"מ שדווקא בשבת כדי שיזכרו שע"י שבת תבוא הגאולה.

שאלה ג'

בעניין דיבור בזמן בדיקת חמץ

כותב מרן השו"ע סימן תלב סעיף א' וטוב שלא ידבר בדברים אחרים עד שיגמור כל הבדיקה כדי שישים אל לבו לבדוק בכל המקומות שמכניסין בו חמץ ע"ש

וזהו כדעת הרא"ש והרשב"א והטור שכתבו שאין דיבור נחשב להפסקה אלא בין הברכה לבדיקה אבל לאחר שהחל לבדוק אינו הפסקה וכדין ישיבה בסוכה וסעודה שאומר ברכה בהתחלה ואח"כ מותר לדבר ומיהו טוב שלא יפסיק כדי שישים את ליבו לבדוק בכל המקומות והביא בכה"ח (שם ס"ק י"ט) מש"כ הפר"ח דהרי"ף והר"ה והר"ן והרשב"א והרא"ש כולהו ס"ל כיון שהתחיל במצוה אעפ"י שהפסיק אח"כ א"צ לחזור ולברך וכתב וכן עיקר יעו"ש. וכ"כ ח"י או' ח' וכתב וכ"ה הסכמת אחרונים ובספק ברכה להקל שומעין יעו"ש וכ"כ הער"ה או' ג' בשם כמה פו' דכל שהתחיל לבדוק לא הוי שיחה הפסק יעו"ש. וכ"כ מ"א סק"ד חק יוסף או' ז' מקו"ח בחי' או' ד' ר"ז או' ז' ח"א כלל קי"ט או' י"ט. דה"ח או' ב' חקת הפסח הנד"מ.

מנגד דעת הט"ז (ס"ק ג') להחמיר גם אם התחיל את הבדיקה שכתב וז"ל אבל חלקי אמרה נפשי דנ"ל דברי הי"א נכונים ויש הפסק כשמדבר קודם גמר בדיקה ולא דומה לסוכה וסעודה שמביא הרא"ש ראיה דיכול להפסיק באמצע דהתם אי בעי מסיים שם ולא אכל יותר בסוכה וסעודה משא"כ בבדיקה דלא סגי ליה כל שלא גמר הבדיקה וממילא כל שלא גמר עדיין אותו החלק נקר' התחלה אצלו דהא אם לא בירך תחלה מברך עדיין בעת ההיא כמ"ש סי' זה ס"א ואע"פ שלענין אם שח א"צ לחזור ולברך כיון שכבר התחיל בענין מ"מ יש לו ליזהר בקיום המצוה שלא יפסיק בקיומה בכל ההכרח לו ולא סגי בלא"ה וכיוצא בזה כתבתי בסי' תקצ"ב לענין שלא לפסוק בשיחה בין תקיעות שמיושב למעומד ע"ש וכן באמצע הבדיקה נראה דהוי ממש כמו באמצע תקיעות דמיושב עצמן שודאי אסור להפסיק ביניהם לכ"ע ע"ש וכ"כ בברכת אברהם ח"ד סי' קל"ט (הובא בכה"ח) דבהא פליגנא ואמינא הלכה ואין מורין כן דצריך לחזור ולברך כיון דלא נתקיימה הברכה עד שישלים כל הבדיקה. והביאו שכנה"ג בהגה"ט או' ג' וכתב וכ"כ המרדכי בפ"ק דפסחים בשם תשו' הגאונים

ונלע"ד שלשיטת השו"ע ודעימיה שמתירים לדבר אחרי הבדיקה יש מקום לחלק בין דין בדיקת חמץ לקריאת המגילה ותקיעות שופר דבקריאת המגילה כותב השו"ע בסימן תרצ"ב דאין לשוח בעוד שקורין אותה ע"ש והשו"ע מבין שהחשש הוא שמא יפספס מילה מהמגילה ולכן כותב המגן אברהם שם שהקורא עצמו רשאי להפסיק א"נ הדין הזה של קריאת המגילה הוא לכתחילה וכמש"כ המ"ב ס"ק ט' שם וזה שווה לדין של בדיקת חמץ אצלנו שגם אומרים שלכתחילה אין לדבר וכן לענין תקיעת שופר שכתב השו"ע סימן תקצ"ב לא ישיח לא התוקע ולא הציבור בין תקיעות שמיושב לתקיעו שמעומד ע"ש משום שזה דומה לתפילין של יד ותפילין של ראש שאם הפסיק צריך לברך שוב על תפילין של ראש והיינו משום שזה שתי מצוות וג"כ בתקיעות דומה לשתי מצוות שיש את התקיעות של מיושב ואת את התקיעות של מעומד ומכיון שהברכה הראשונה חלה על שניהם אסור שיהיה הפסק, ולמרות שיש דמיון בין הדין של תפילין ולדין התקיעות אם סח דברים בטלים בין התקיעות א"צ לחזור ולברך כי סוף סוף שמע את התקיעות משא"כ בתפילין שבחפצא זה שני מצוות נפרדות ודו"ק

ולפי"ז יש ליישב הקושיה ממה שכתב השולחן ערוך (יו"ד סימן י"ט סעיף ה') שסתם השו"ע דהרוצה לשחוט הרבה בהמות צריך ליזהר שלא לדבר בין שחיטה לשחיטה בדבר שאינו מצרכי השחיטה ואם דבר צריך לכסות דם שחיטה ראשונה ולברך פעם אחרת על השחיטה אבל על כסוי שני לא יברך ולפי מה שכתבנו בס"ד זה דומה לדין של תפילין שבחפצא הם שני דברים נפרדים שצריך ברכה על תפילין של ראש אם דיבר בניהם ושו"ר שכ"כ הט"ז ושם תאזרני שמחה משא"כ בקריאת המגילה ובדיקת חמץ הם דבר אחד ולגבי תקיעות זה אותו דבר אבל יש גם שינוי בדרך התקיעות ולכן בדיעבד שסח אין לחזור.

שאלה ד'

בענין בדיקת חמץ ע"י פנס

ראה מה שכתבנו בס"ד בשו"ת מנחת אליהו חלק א' דף קלח לענין נרות נרות חשמל ועיין ג"כ זה בדף רמ"ה לענין הדלקת נרות חשמל כנרות חנוכה.

ובעניינינו כותב מרן (סימן תל"ג סעיף ב') אין בודקין לאור האבוקה, אלא לאור הנר. ולא בנר של חלב ולא של שומן ולא של שמן - אלא בנר של שעווה ומבאר הלבוש (סעיף ב') דאין בודקין לאור האבוקה, מפני שאינו יכול להכניסו לחורין ולסדקין, וגם ירא שמא ישרוף בו את הבית ויהא לבו טרוד ולא יבדוק יפה. ולא בנר של חֶלֶב, שירא שמא יטיף על הכלים הכשרים. ולא בנר של שומן, שירא שמא יטיף על כלי חֶלֶב. ולא בנר של שמן, שירא שמא יטיף על הבגדים, וגם אינו יכול להכניסו לחורין ולסדקין, מפני שמתכבה בהטייה יותר מדאי ולא יבדוק יפה. והלכך אין בודקין אלא בנר של שעווה. וצריך שיהא נר יחידי ולא כפול, ואפילו קלוע נחשב כאבוקה ומטרת לבו מדליקת הבית, ואין בודקין בו.

וכל החששות הנז' לא שייכים בפנס שמאיר היטב וגם אין חשש שיטפטף על כלים וגם אין שום פחד שישרף ביתו גם שאר טעמים שמובא בגמרא פסחים (דף ח ע"א) שאבוקה אורה לאחריה או שאבוקה מיקטף איקטופי (נפסק וקופץ תמיד רש"י) לא שייכים כלל בנידון של פנס חשמלי שאורו טוב ומאיר היטב.

גם לפי מה שכתב המג"א (שם סק"ד) שאסור לבדוק כנגד הנר שעומד בזכוכית משום שהזכוכית מפסיק ע"ש ביאק בשה בספר דעת תורה הלכות שחיטה (סימן י"א סק"ג והובא בחק לישראל וולץ) שזה דווקא רק בזכוכית של הזמנים הקדומים שלא היה צלול וזך ונקי, אבל בזמן הזה יש להקל גם לענין בדיקת חמץ ולפי"ז מותר להשתמש בפנס, וליתר ביאור אומר שמכיון שהזכוכית הוא חלק מהנר עצמו ודאי שהוא נעשה לתועלת הנר משא"כ שהזכוכית הוא לא חלק מהנר אז הוי כחציצה וכ"כ מסקנת מרן היב"א (ח"ד סימן מ').

ובשו"ת אור לציון (פסח דף ע"ז) הביא שיש עדיין יש להסתפק לענין נר חשמל, שאעפ"י שלפי פשוטם של דברים כל שמאיר את המקום ואף את החורין והסדקין שוב אין חשש, (וראה בשו"ע שם סעיף א', שאכסדרה

שאורה רב, אם בדקה לאור החמה דיו), מכל מקום כיון שמצינו בגמ' דף ז' ע"ב שדרשו שצריך נר לבדיקת חמץ, משום דילפינן מציאה ממצאה ומציאה מחיפוש וחיפוש מנרות ונרות מנר דכתיב נר ה' נשמת אדם חופש כל חדרי בטן, וע"ש בגמ' שהאריכה בזה שם ובדף ח' ע"א, וא"כ אפשר שיש קפידא שתהא הבדיקה דוקא בנר, ואפשר שלענין זה נר חשמלי לא מהני, ובעינן דוקא נר רגיל שיש בו פתילה. והסליל הנמצא בתוך המנורה לא חשיב כפתילה של נר רגיל, כי אינו דולק, אלא יש בו אש ואינו כלה. וא"כ אפשר שאין לנו להוסיף ולחדש בזה יותר ממה שכתוב. וצ"ע בזה. ועל כן מי שאין לו נר רגיל יבדוק בנר חשמלי, אך מספק לא יברך על הבדיקה ע"ש

ובפשטות יש לומר שלפי המקילים שנר ונר חשמל נחשב לעניין זה אותו דבר ואותו מטרה ד"נר ה'" זה עניין מטאפורי ודוגמא ולא מחייב שזה דווקא נר ממש ויש עוד להאריך בזה עיין מש"כ במנחת אליהו ח"א דף רמ"ה.

ומסקנת מרן היב"א נז' הוא שבמקום הצורך שקשה לו להשיג נר שעוה, אפשר להתיר הבדיקה ע"י פנס כיס, או נר חשמלי שאפשר לטלטלו ולהכניסו לחורים ולסדקים לבדוק כראוי. 2 ומ"מ היכא דאפשר נכון לחוש לפשט דברי המג"א והאחרונים הבאים אחריו שסוברים שהזכוכית מפסקת בנ"ד. ויש לבדוק בנר של שעוה שהוא מצוה מן המובחר והטוב והנאות לבדיקה. וכמ"ש בארחות חיים (הל' חמץ אות ח) בשם הראב"ד. ובפרט שהיא מצוה הבאה פעם אחת משנה לשנה שראוי לעשותה בלי שום פקפוק ובדחילו ורחימו כדת מה לעשות.

ונראה להוסיף בזה שבזמנינו שיש בתים עם ארונות מלא בגדים וגם שטיחים בכל מקום ויש חשש גדול שלא יבדוק כדבעי, אם משום שפוחד שישרוף הבגדים ואם משום שיטנפם ויש הרבה פעמים כל מיני סכנות בפרט הבתים באמריקה שכולם עשויים מעץ לכן במקומות שכאלה ודאי שלכתחילה יבדוק ע"י הפנס וכן ראיתי שכתבו בשם הגאון רבי אהרון קוטלר זצ"ל וכ"כ הגאון רבי יעקב קמנצקי והגאון רבי משה פיינשטיין, לכן מן הראוי לצאת כל הדעות יברך תחילה על הנר מכיון שככה תיקנו חז"ל וגם לחשוש לדברי המ"א הנז' ולחשוש לדברי האור

לציון הנז' ויבדוק מעט עם זה ואחרי זה יבדוק החמץ עם הפנס וימשיך לרכבו שבזה ודאי יקפיד לבדוק עם פנס.

שאלה ה'

בעניין דיבור בין הברכה לתחילת הבדיקה

כותב מרן סימן תל"ב סעיף א' ויזהר שלא ידבר בין הברכה לתחילת הבדיקה, וטוב שלא ידבר בדברים אחרים עד שיגמור כל הבדיקה כדי שישים אל לבו לבדוק בכל המקומות שמכניסין בו חמץ. וכתב המגן אברהם (ס"ק ג') שאם דיבר בדברים שאינן מעניין הבדיקה צריך לחזור ולברך, וכמו שכתב מרן (סימן קס"ז סעיף ו') יאכל מיד ולא ישיח בין ברכה לאכילה ואם שח צריך לחזור ולברך אלא אם כן היתה השיחה בדברים מעניין דברים שמברכין עליו כגון שבירך על הפת וקודם שאכל אמר הביאו מלח או ליפתן תנו לפלוני לאכול תנו מאכל לבהמה וכיוצא באלו אינו צריך לברך.

ויש לשאול לפי"ז למה כתב מרן כאן רק בדרך של זהירות ולא כתב שאין לדבר או שאסור לדבר בין ברכה לבדיקה ובפרט שאם דיבר צריך לחזור ולברך שהרי אפילו לעניין דיבור בתקיעות שכתב מרן שאם דיבר לא חוזר על ברכה כתב "לא ישיח" וא"כ כאן כ"ש שהיה צריך לכתוב בדרך של איסור.

וראיתי לאמת ליעקב (לגאון רבי יעקב קמינצקי זצ"ל) שיישב שכוונת מרן שצריך להזהר בין הברכה לבדיקה אפילו מעניין הבדיקה דזה צריך להיזהר לעתחילה וכמו שכתב הרמ"ר בסינן קס"ז ס"ו וכן משמע רצת ממה שכתב בתר הכי וטוב שלא ידבר בדברים אחרים משמע דעד השתא אפילו בדברים שהם מעניין הבדיקה ע"ש

ונראה לבאר שכוונת מרן בלשונו שכתב דרך זהירות הוא לא רק זהירות בעלמא אלא הכוונה שמלבד האיסור שבדבר צריך תשומת לב לדבר כי אין דרך אנשים להזהר בזה וכן משמע בלשון מרן בסימן תל"א סעיף ב' שכתב ולכן יזהר כל אדם שלא יתחיל בשום מלאכה ולא יאכל עד

שיבדוק ע"ש והיינו במקרה שיש עניין להזהר ושנאנשים נמשכים לדבר או יכולים לשכוח מכורח ההרגל כותב מרן דרך זהירות וכן משמע ממרן בהלכות שבת סימן ש"כ סעיף כ' שכתב בשם י"א שצריך להזהר שלא יגע בידיו צבועות בבגדיו וכו' והיינו משום צובע ובסימן ש"ח סעיף מ"ח כתב שאסור להניח בגד על מכה שיוצא ממנו דם מפני שהדם יצבע אותו ע"ש וא"כ מרן כתב בלשון איסור ומה שכתב בלשון זהירות בסימן ש"כ הוא משום שדרך אנשים לעשות כן בימי חול ובלי שימת לב לכן כותב מרן דרך זהירות, ועיין בשו"ת איש מצליח (חלק ג' סימן י"ז) וכן משמע בסימן רנ"ד סעיף ד' לגבי כיסוי ע"ש וכן בסימן שט"ו סי' י"ב לגבי הנוטה פרכת שצריך להזהר שלא יעשה אוהל ע"ש ובסימן ש"מ סעיף ד' ע"ש

ולפ"ז מובן למה כתב כאן מרן זהירות בבדיקה שלפעמים יש שהות בין הברכה לבדיקה ובחוסר תשומת לב יבוא לדבר וכו' ולצדדים קתני מרן שאם דיבר בעניני הבדיקה בדיעבד לא צריך לחזור אבל אם דיבר דברים שאינם נוגעים לבדיקה צריך לחזור ולברך ודו"ק.

אלא שראיתי למרן ג"ע הגרע"י זצ"ל בספרו חזון עובדיה (שבת ה' דף ט"ז) שהביא ממרן החיד"א במחזיק ברכה (סי' תרל סק"א) שכתב, שלשון "צריך להזהר" משמע דלאו מדינא הוא אלא זהירות בעלמא. וכ"כ בשו"ת בני בנימין (דף קד ע"ד אות יג). ואע"פ שמרן עצמו (בסי' שכח סעיף מח) כתב, שהיוצא ממנו דם "אסור" להניח בגד על מכתו, מפני שהדם יצבע אותו, נראה שלשון "אסור" בזה לאו דוקא הוא, דאשכחן בכמה דוכתי שלשון "אסור" אינו אלא ממדת חסידות. כמ"ש בתענית (יא.), אסור לשמש מטתו בשני רעבון, וכתבו התוס' שאינו אסור ממש, אלא לנוהג עצמו במדת חסידות. וכיו"ב כתב הריטב"א (מגילה כח.) תיתי לי דלא עבדי שותפות בהדי עכו"ם, שאע"פ שאמרו בסנהדרין (סג:) שאסור לו לאדם להשתתף עם עכו"ם, שמא יתחייב לו שבועה וישבע בעכו"ם שלו, והתורה אמרה לא ישמע על פיך. נראה הנכון דהתם לאו איסורא ממש קאמר, ואינו אלא ממדת חסידות בעלמא, כדאשכחן בב"מ (עה:), אסור לאדם שילוח מעותיו בלא עדים וכו'. וכן מבואר בהר"ן (סוף פ"ק דע"ז), בשם הרמב"ן, דהא דאמרין שאסור לעשות שותפות עם עכו"ם, לאו איסורא ממש קאמר, דהא לא מתסר אפילו מדרבנן, ומשום לפני עור ליכא, שאפשר שבני נח אינם

מוזהרים להשבע בשם עכו"ם. אלא ממדת חסידות בעלמא הוא. ומש"ה קאמר (במגילה כח.) תיתי לי דלא עבדי שותפות עם עכו"ם. וכ"כ הנימוקי יוסף (סוף פרק ארבע מיתות). וכ"כ התוספות בכורות (ב:) ד"ה שמא בשם רבינו תם. ע"ש. וע' באליה רבה (סי' ד ס"ק יא) שכתב, דמלשון אסור אין ראיה דהא לעיל סי' ב כתב גבי אם היה נשוי אסור וכתב הב"י שהוא ממדת חסידות וכו' ע"ש.

אלא שכאמור מלשונות מרן בכמה מקומות משמע שזהירות הוא באמת איסור מדינא וצ"ע

שאלה ו'

בעניין הכשר כלים בימנו

שאלה: האם אפשר לצרף להקל כסניף את המציאות שהכלים של ימינו נעשים באיכות גבוהה מאוד בניגוד לעבר ומכיון שכך הם בולעים בצורה פחותה ביותר?

איכות הכלים בזמננו

תשובה: הנה אם נתבונן בהלכות בשר וחלב ובהלכות פסח נגלה שאיכות הכלים בזמננו הייתה ירודה מאוד ויש דוגמאות למכביר וניתן כמה מהם:

בסימן תנ"א סעיף ג' כותב מרן סכינים מגעילן בכלי ראשון ומותרין וכלי ראשון נקרא שהרתיחו בו מים על האש אפילו אינו עתה על האש רק שעודנו רותח וקודם ההגעלה צריך לשופם יפה במשחזת או ברחיים להעביר כל חלודה שבהם קודם הכשרה הילכך אם יש בו גומות ואינו יכול לנקותו יפה אין מועיל לו הגעלה (פירוש הפלטה שהכלים פולטים האיסור שבהם והוא מלשון שורו עבר ולא יגעיל) לבד וצריך ליבון במקום הגומות ע"כ ומשמע שאיכות הסכין הייתה ברמה ירודה מאוד שהיו בו כל מיני גומות וחלודה מה שלא מצוי היום.

גם בסעיף י"ג כותב מרן "כלי שיש בו טלאי אם קדם הטלאי לבליעת האיסור אין צריך להסירו דכבולעו כך פולטו ואם קדמה בליעת האיסור לטלאי צריך להסירו להסיר הטלאי קודם הגעלה או ישם גחלים על מקום הטלאי עד שישרף גוף האיסור אם ישנו ואחר כך מגעיל כל הכלי. ואם הוא של עץ אין לו תקנה אלא אם כן ירחיב הסדק כל כך שיוכל להוציא משם מה שבתוכו" ומציאות זו לא קיימת בימינו שבזמנם שהקדירות מתקלקלות עושים חור ושמים על זה טלאי.

וכ"כ שם בסעיף ד' כותב מרן ע"פ הגמרא "כלים שמשתמשים בהם על ידי האור כגון שפודים ואסכלאות וכיוצא בהם צריכים ליבון והליבון הוא עד שיהו נצוצות ניתזין מהם" ובמציאות של היום לא ניתן לראות שניצוצות יוצאים מהכלים אם לא שנאמר שיש אוכל ממש בכלים עצמם ושנשרפים יוצאים ממש ניצוצות ושו"ר שכ"כ בשו"ת בית אבי (הובא בשלחן מלכים דף תתקפ"א) וז"ל "מה שנתקשית על ענין ליבון חמור ששיעורו עד שיהיו ניצוצות ניתזין מהכלי, וכמבואר בטוש"ע סי' תנא ס"ד, שכמה וכמה פעמים ניסית ללבן ליבון חמור ולא ראית ניצוצות יוצאים מהכלי, גם אני נתקשיתי בזה מאד, ואחר שביררתי אצל מומחים לדבר נתברר לי כי כדי שיהיו ניצוצות יוצאים מהכלי עצמו צריך יותר מאלף מעלות צלזיוס, וחום כל כך גדול א"א בשום אופן שיוכלו לייצר בבית רק במפעלים גדולים ומיוחדים, והיה כל ענין זה לפלא גדול בעיני, ואחרי זמן פגשתי מומחה גדול למתכות, ושאלתי אותו מה דעתו על זה. ואחרי מחשבה של כמה ימים ביאר לי את הענין באופן ברור מאד, שבזמנם כשהיו מייצרים כלי מתכות לא היו דוחסים אותם כל כך כמו היום, והיו יותר רווחים של אויר במתכת, וכך שהיה מתקבץ שם הרבה טעם מהאוכל, וכשהיו מחממים את הכלי בחום גבוה היה טעם האוכל הבלוע נהפך לפחם, ופחם זה היה מוציא ניצוצות עד שהיו נראים ניצוצות יוצאים מן הכלי, אמנם בזמנינו כשמיצרים כלי מתכת דוחסים את החומר מאד ויש הרבה פחות אויר בתוך גוף הכלי, והטעם הנבלע בו הוא מעט מאד, ולכן כשמחממים הכל בחום גבוה אף אמנם שהטעם הבלוע הופך לפחם, מ"מ אין ניכרים ניצוצות כלל כיון שיש מעט מאד טעם שנהפך לפחם. ובזה כבר נסתלקה התמיהה הראשונה למה בזמנינו אין רואים ניצוצות יוצאין. ושאלתי באיזה שיעור חום שמחממים המתכת כבר יהפך הטעם הבלוע בה לפחם ואמר לי שלדעתו כבר ב-503 מעלות צלזיוס, אבל בודאי אין

צריך יותר מ-400 מעלות צלזיוס כדי שכל הטעם הבלוע ייהפך לפחם. ונסתלקה גם התמיהה השניה איך אפשר לחמם בחום כ"כ גבוה שניצוצות יצאו מהמתכת, שאי"ז מן המתכת עצמה, אלא מן הטעם שהפך לפחם, ולזה די בשיעור חום של בין 400-350 מעלות צלזיוס". וכו' "ועתה הראו לי בספר הגעלת כלים (עמ' תמה בד"ה והנה בתנור) שהביא בשם הגר"מ פיינשטיין זצ"ל שאמר שליבון חמור הוא בשבע מאות מעלות פרנהייט, שהם שלש מאות שבעים ואחד מעלות צלזיוס, ושמחתי על זה כמוצא שלל רב". עכ"ל.

וכן ביור"ד סימן צ"ד סעיף א' כותב מרן התוחב כף חולבת בקדירה של בשר או איפכא -- משערים בכל מה שנתחב ממנו בקדירה (אם הכף בן יומו דהיינו ששמשו בו בכלי ראשון תוך מעת לעת) (ארוך כלל ל"ז). ויש מי שאומר שאם הכף של מתכת משערים בכולו משום דחם מקצתו חם כולו. (וסברא ראשונה עיקר וכן נוהגין) ע"כ והנה ברור הדבר שבימנו הכפית פולטת מעט שבמעט אם בכלל, ומשמע מהשו"ע שהיה הכף פולט הרבה טעם ולכן מצריך השו"ע כנגד כל מה שנתחב בקדירה.

האם הפוסקים לאורך הדורות חילקו בין סוגי כלים

כתב הקצות השולחן (סימן קל"ד בדה"ש ס"ק ז') ע"פ שו"ת תורת חסד מלובלין שכאשר מראשית הגזירה הוציאו מן הכלל דברים מסויימים שלגביהם לא שייכת הגזירה (וכגון בהלכות שבת סימן שכ"ח בדיני רפואה שהוציאו מן הכלל רפואה שאינה ניכרת וכדומה) ניתן להקל ע"ש

והנה בנד"ד בענין הגעלת כלים כותב השו"ע (שם סעיף כ"ו) "כלי זכוכית אפילו מכניסן לקיום ואפילו משתמש בהן בחמין אין צריכים שום הכשר שאינם בולעים (לפי שחלקים וקשים הם מ"ב ס"ק קנ"ג) ובשטיפה בעלמא סגי להו הגה: ויש מחמירין ואומרים דכלי זכוכית אפילו הגעלה לא מהני להו וכן המנהג באשכנז ובמדינות אלו (סמ"ג ואגור). וכן כלי כסף שיש בתוכן התוך זכוכית שקורין גישמעלצ"ט אין להגעילו אבל מבחוץ אינו מזיק (תרומת הדשן סימן קל"ב) ע"כ וא"כ לספרדים ההולכים לשיטת מרן מותר להשתמש בכלי זכוכית בפסח למרות שהשתמשו בו בחמץ חם כל השנה (הרב צבי שטר מארה"ב

מספר פעם שכשהוא למד כימיה אצל אחיו של הרב, פרופ' שמואל סולובייצ'יק, הם עשו פעם ניסוי עם מבחנות מזכוכית. הוא פנה לפרופ' ושאל אותו אם אפשר להוכיח שאין בליעה בזכוכית. הפרופ' התחיל לצעוק עליו: "אידיוט! אתה לא מבין שאם היה אפילו בליעה ופליטה של משהו, כל הניסויים בעולם לא היו יכולים לעבוד? היו צריכים להשתמש במבחנות חדשות לחלוטין בכל ניסוי, מחשש שהחומרים מהניסוי הקודם ייפלטו לתוך החומרים של הניסוי הנוכחי!".

וראיתי במאמרו הנפלא של הרב רועי סיטון שהביא את דברי האו"ז (ע"ז סי' רצז) לענין כלי עצם שכתב וז"ל 'אני המחבר יצחק ב"ר משה נראה בעיני שכלי עצם אין צריכין הגעלה, ואם תחב כף של עצם חולבת לתוך קדירה של בשר אפילו בת יומה אפילו אין בה ששים אינה אוסרת, שלא בלעה מן החלב כלום ולא פלטה לתוך קדירה של בשר וכו' ושאלתי להרב ר' יחיאל ב"ר יוסף זצ"ל, וכתב לי כלי עצם לא מצינו לו בליעה ואיסור. וגם אל הרב ר' שמואל ב"ר שלמה זצ"ל שלחתי, והיה דוחה את ראיותיי, ולא הבנתי את דבריו. וכאשר כתבתי כן נראה בעיני. ועל זה אני סומך לעשות מעשה'. ע"כ. וכן במרדכי (פסחים סי' תקפב) הביא את דברי האו"ז, והוסיף עליו: 'אמנם לבי נוקף קצת, דהא אמר בפרשת כלי מדין וכל מעשה עזים, ופירש רש"י להביא את הקרניים ואת הטלפיים והעצמות, וכל שכן כלי עצם וכלי קרן של שור הגדול, אלמא איכא בליעה בכלי עצם, מדקאמר תתחטאו, וכן דריש ליהתלמודא בפ"ק דחולין' [כה, א]. ע"כ. והובאו דבריו באגור (סי' תשלה)

אמנם לדינא לא קיי"ל כן, אלא אנו מחזיקים כלי עצם כבולעים, וכמ"ש הרמ"א בסימן תנא (סע' ח). אך עכ"פ למדנו מדבריהם שאין גזירה כללית על כל הכלים, אלא יש לדון בכל כלי לגופו בצורה ענינית האם הוא בולע או לא. ויש לציין שבין סיעת המתירים בכלי קרן נמצא ר' יחיאל מפריש העומד בראש סיעת האוסרים בכלי זכוכית, ומכאן שאין זו גזירה כללית לאסור כל הכלים. ומינה שאף האשכנזים שמחמירים בכלי זכוכית אין הסיבה משום שלעולם מחמירים שכל כלי בולע, אלא רק משום שהזכוכית עשויה מחול ודמיה לחרס, וכמ"ש ר' יחיאל ע"ש ע"כ

ועיין בשו"ת הרידב"ז חלק ג' סימן תא שכתב וז"ל שאלת ממני אודיעך דעתי בכל הציני הבאים מארץ צין שראית קצת משפילי עמינו אוכלים בהם בשר וגבינה וחמץ בפסח ולוקחים אותם מן הישמעאלים ואוכלים בהם באמרם שאינם בולעים כלל לפי שאמרו שהם עשויים מקליפת שרץ המים נקראת בוד"ה ובלשון לעז קראקול"ס וכותשים אותם יפה ועושים חומר ביד היוצר ועושים מהם כלים נאים גדולי הערך ומשפילי עם משתמשין בהם בלא הגעלה כלל ואתה גזרת אומר להצריכם הגעלה כשאר כלי מתכות וכלי אבנים תשובה ראוי להחמיר בהם ולהשוותם לשאר כלי חרס מכמה טעמים חדא דמאן לימא לן שהם עשויים מקליפת השרץ דילמא משאר עפר וטיט חזק הוא. ותו דמאן לימא לן דאין מערבין עמו עפר אחר. ותו הא ניחא אותם שהם דקין מאוד שהאור נראה מהם אבל אותם הגסים הדומים לשאר כלי חרס למה יהיו מותרים. ותו מי יאמר שאין עושין כמותן בשאר הארצות כלים הדומים לכלי ציני ונקרא הכל ציני כמו שמצינו כלים הבאים מאי גיניזיק ומוינציא דומים לכלי ציני ממש. וכל זה הוא אחר שנודע שהציני בעצמו אינו בולע. אבל מה שנראה לי אחר הנסיון שהוא בולע ואין בליעתו גדולה כשאר כלי חרס. וזה דרך הנסיון כי לקחתי ממנו חתיכה והכנסתי אותה באש ויצא ממנה שלהבת כדרך הכלים הבלועים. עוד הלבנתי אותה יפה ודקדקתי משקלה והשלכתי אותה לתוך קדרה של תבשיל עד חצי שעה ורחצתי אותה וניגבתי אותה יפה והשבתי אותה במשקל והוסיפה על משקלה הראשון כל דהו וזה ודאי מורה שהוא בולע וק"ו מכלי זכוכית דאיכא מאן דפסק דבלע. הכלל העולה שאינו ראוי לחלק ביניהם לכלי חרס וכו' והנראה לע"ד כתבתי ע"ש

ויוצא מדברי הרידב"ז שכלי מתכת של היום שאין בהם את כל החששות שהזכיר, יהיה מותר להשתמש בהם בלי הגעלה.

ועיין גם בתשו"פ לר"י הזקן סי' פ"ה שכתב וז"ל "נראה שאין צריך להגעיל דפוס הגבינות של גוים כשישראל רוצה למלוח בתוכו גבינותיו אפילו למליחה מרובה שאינו נאכל מחמת מלחו ואם מפני שנותנים רוב מלח במליחת הגבינות ויעלה על דעת לומר שמחמת מלחו פולט הדפוס זהו תימה לומר שהדפוס פולט על ידי מליחה וגם מעשים בכל

יום שהמלח מונח בקערה של חלב או של בשר ומולחים בה בין בשר בין דגים בין גבינה וגם הכלי שהמלח מונח בו אין מוצאין בו שום לחלוחית מחמת שום פליטה ואין סברא לומר שבשביל שום לחלוחית שתמלח שמתלחלח הכלי מן הגבינה יפלוט יותר ואיני יודע למה נהגו להגעיל דפוס גוים". ודו"ק

וראה למרן הרש"צ הגרבצ"מ ח"א זצ"ל בשו"ת משפטי עוזיאל חלק ח' סינן מ"ג לעניין כלים של פלסטיק שכתב וז"ל כלי ניילון וכו' הפתרון לשאלה זאת תלוי בידיעת מהותם והרכבם של כלים אלה, אם הם עשויים ומוכשרים לספוג לתוכם את אותם המאכלים או משקים הנותנים בתוכם. והנה השואל מעכ"ת הרב ברוך ישר יצ"ו, חקר על מהותם של כלים אלה, ונודע לו מפי עדות מומחה בדבר, שחומר פלסטי זה, הוא לא נקבובי, ואם כן דינם ככלי זכוכית דשיעי ולא בלעי, ורב חביבאי הרה"ג המשיב יצ"ו השיב: ואין לסמוך על זה, והוסיף וכתב: בעיני ראיתי צלחת ניילון שהיה בתוכה לימון שלם, והריח מתוכו ריח חריף של לימון, ואף אחרי השטיפה, ובכלי זכוכית אין זה. ואנא דאמרי צדקו מאד דברי הרה"ג השואל, דכלים אלה אינם בולעים, ועינינו רואות שאין מפות הניילון נכתמות מצבע המשקין והמאכלים שנשפך עליהם, ואף לא מרטיבות את המפה או השלחן שתחתם, וזו היא ראייה חותכת שחומר זה הוא קשה ושיע שאינו בולע כלל, ומה שנשאר בו ריח אין ראייה שהוא בולע, שהרי פירות בלתי מבושלים שנתנו בתוך כלי חרס נמי אינן אוסרים את הכלי לדברי הכל, והיינו משום דכל דבר צונן אינו מבליע, והלכה פסוקה היא: כל הכלים אפילו של חרס שנשתמש בהם חמץ בצונן, מותר להשתמש בהם מצה אפילו בחמין (סימן תנא סעיף כב) וכו' ע"ש

ולא ראיתי ולא שמעתי מאן דאמר שאם נשאר בהם ריח נאסרים משום בליעה, וכלל אמרו: ריחא לאו מילתא היא (פסחים [עוב], ע"ז [סו, ב]) ועוד, שו"ע יו"ד סימן קח סעיף א), ואם באנו לדון על פי המבחן אין לנו אלא מ"ש הרדב"ז: וזה דרך הנסיון, לקחתי ממנו חתיכה והכנסתי אותה באש ויצאה ממנה שלהבת כדרך הכלים הבלועים, עוד הלבנתי אותה יפה ודקדקתי משקלה והשלכתי אותה לתוך קדרה של תבשיל עד חצי שעה, ורחצתי אותה ונגבתתי אותה יפה והשבתי אותה במשקל, והוסיפה על משקלה הראשון כל דהו, וזה ודאי מורה שהוא בולע

(הרדב"ז ח"ג דפוס פיורדא סימן ת). אבל בנידון דידן אין לנו צריכים לזה, שהרי עינינו רואות שמפות הניילון אינן בולעות. זאת ועוד, שגם כלי הניילון מתכווצים בגעת עליהם חום האש, וזו היא ראייה ברורה שאינם בולעים, שאם היה חום נבלע בתוכו, לא היו מתכווצים אלא מתנפחים, כדרך כל דבר ספוגי שהוא בולע, וכיון שכן הרי זה דומה לחצבי שחימי דארמאי ופתוואתא דבי מכסי, שנזכרו בגמרא כהלכתה פסוקה להתירן על ידי שטיפה במי וכו' ומסקנת הרב עוזיאל שם הוא שמכיון שכלים אלה אינם בולעים כלל, או שבליעתם היא קלושה מאוד, יש להתירם על ידי שריה במים מתחלפים, היינו כמ"ש בחיי אדם: אבל כוסות אם יכול לנקותן יפה יפה, יכול להכשירן על ידי עירו שלשה ימים, דהיינו שיתן אותם לכלי אחר, וישהה: כל שם במים יותר מכ"ד שעות, ויחזור לשפוך המים ויתן מים אחרים, וישהה כ"ד שעות, עד שישהה בתוך שלש מימות מחולפות שלש מעת לעת וכו' ע"ש

נמצא שלדברי המשפטי עוזיאל מכיון שאין פלסטיק בולע לפי מה שבדק ע"י מומחה זה דומה מה שכתב הרידב"ז הנז' ובשעת הדחק אפשר להשתמש בכלים האלה גם בלי הגעלה בהסתמך ע"ד הח"א כאשר שהו עם מים שלשה ימים. (אמנם ראה מה שכתב על זה בחזון עובדיה פסח דף קנא להצריך הגעלה לכלי פלסטיק ופלא שלא הזכיר את המשפטי עוזיאל, ויש שהחמירו בכלי פלסטיק שאין מועיל להם הגעלה ראה בשו"ת אגרות משה ח"ב סימן צ"ב שכיון שהוא חומר חדש לא היה בזמן חז"ל ואפשר דדינו ככלי חרס שלא מועיל בו הגעלה).

וכן נשאל הגאון רבי דב ליאור שליט"א (גם הובא במאמר המעיין הנז' ובעוד כמה מאמרים ובספרו דבר חברון) והשיב: אין היום קביעה מוחלטת לגבי רוב הכלים של היום שהם אינם בולעים. אמנם מן הראוי שמדענים יבדקו עניין זה מבחינה מדעית, ואם הם יקבעו בצורה חד משמעית על סוגי כלים מסויימים שהם אינם בולעים דינם יהיה כדין זכוכית. אולם זה צריך לבוא על ידי קביעה חד משמעית ולא על ידי שמועות שונות מפה לאוזן. ע"כ.

האם הכלים בימינו בולעים

והנה עשו בזה כמה וכמה מחקרים רבים לדעת אם הכלים של ימינו בולעים או לא, וראה מה שכתב פרופ' מרדכי קניגסבוך (עם ש' שרקוביאק) מאמר בשם 'בליעה ופליטה' בחוברת 'כנס עיון ארצי לבעיות הלכה ומדע'. ומאמר של רבי יצחק דביר בכושרות, ובמאמר של הרב רועי סיטון בהמעין (נ"ג) וממה שהבאנו לעיל מהרב בית אבי ועיין בספר אור ההלכה (הרב יצחק מקייס; צט, לז) שכתב בשם חוקרת וכימאית בכירה באגודת הכימיה האמריקאית (שימשה שם כראש המחלקה לכימיה), ד"ר אלן סטצ'ל, שאמרה שבאופן עשיית הכלים כיום אין בליעה כלל". והמסקנה מרוב החוקרים שגם אם הכלים בולעים הם בולעים ממש טעם מינורי ואינם פולטים טעם, ובמאמר של הרב דביר הוא כותב שזה אחת ל-175,000 לפי החוקרים, וא"כ לכאורה יש לדון הכלים היום כדין מה שכתב הרשב"א בתורת הבית הארוך (בית ד שער ד; לו, א) שכלי שבלע מעט איסור, והדרך להשתמש באותו הכלי בכמות גדולה של אוכל, ולכן אי אפשר לבוא בו לידי נתינת טעם - מותר להשתמש בו אף לכתחילה ללא הכשר, ואפילו אם הוא בן יומו, כיון שאי אפשר לבוא בו לידי נתינת טעם לעולם וכ"פ בשו"ע (סימן צ"ט סעיף ז' וסימן קכב סעיף ה')

גם בשו"ת הרמ"א (סי' נד) נכתב שבדבר שנוסה הרבה פעמים, ואין מרגישים בו טעם - ניתן לסמוך על כך ולהקל: 'על דבר שמן זית, שיש מי שכתב לאוסרו משום שמחליקים את החביות בשומן חזיר, הנה לדעתי אין לחוש לדבר זה... גם נראה לי דבודאי יש בו שישים נגד החזיר, ועוד שכתבו ר"י והרא"ש שכשיש גוי לטעום - אין צריך שישים. ואם כן בנדון זה שרוב הגויים טועמין אותו ולא מרגישים בו טעם חזיר, שהרי אוכלין אותו בימי עינוייהן ולא מרגישים בו טעם, גם מסיחין לפי תומן כן, ומעולם לא נשמע בזה פוצה פה, דוודאי יש בו שישים או שאינו נותן טעם ומותר... וגם כאן נסמוך על הגוי ומעולם לא נטעם שום טעם חזיר. ואף על פי שכתב האגור שמימיו לא ראה ולא שמע שום מדינה שסומכים על טעימת גוי, מכל מקום נראה בנדון דידן שאנו בעצמנו טעמנו אותו כמה פעמים ולא טעמנו בו כלום אין לחוש כלל'. ע"כ. (הובא זה במעין הנז')

הלכה למעשה

לאחר העיון נראה לומר שיש הבדל גדול בין דבר שיוצא מן הכלל ובין לעקור את הכלל כולו, שכל המקרים שהזכרנו לעיל שהם יוצאים מן הכלל ככלי זכוכית וכו' הם היוצאים מן הכלל אם עדיין אומרים שהכלל עצמו תקף אבל לעקור את כל דיני בליעה ופליטה זה דבר שצריך זהירות רבה כמו שכתב הגר"ד ליאור, ואולי והסכמה של רוב גדולי ישראל ובפרט שדבר שנכתב בתורתנו הקדושה דכתיב כל דבר אשר יבא באש תעבירו באש וטהר אך במי נדה יתחטא וכל אשר לא יבא באש תעבירו במים (במדבר לא כג) ומספיק אפילו טעם קלוש כדי לא לבטל דין של "בליעה ופליטה" וגם אולי יש ארצות שמשתמשים עדיין בכלים ישנים וכו' ואולי גם דברים יכולים להשתנות בעתיד ושמא יבואו להקל בדברים אחרים בדיני איסור והיתר וכו' או שמא לא ינקו כדבעי ויהיה חמץ בעין וכו'.

ובספר כשרות ושבת במטבח המודרני (פרק ח, עמ' פב-פו) הביא הרב לוי יצחק הלפרין דעות כמה רבנים בשאלת בליעה ופליטה של כלי מתכת וזכוכית בימינו, ובפרט אם ניתן לקבוע את ההלכה על פי תוצאות של בדיקות וניסויים מדעיים. וכתב: "הנה שאלה זו הובאה בפני גדולי התורה והוראה בדורנו, אם לגשת לערוך בדיקות וניסויים בנידון. הגאון רבי יוסף שלמה ז'ל דעתו ברורה שלא להזדקק לבדיקות מעין אלו, ואין לסמוך עליהן כלל וכלל! אין לנו לבסס את ההלכה בענייני איסור והיתר אלא על יסודות הש"ס והפוסקים בדיני וגדרי בליעת איסור".

וכ"כ הרב אשר וייס (תחומין לד, עמ' 128) במכתב לרב ד"ר דרור פיקסלר: "רואה אני סכנה גדולה בניסיון לשנות את ההלכה המסורה מדור לדור על פי מחקר מדעי. יסודות ההלכה נקבעו על ידי חז"ל בעלי המשנה והתלמוד, מהם יתד ומהם פינה ודברים יסוד תורה שבעל פה. מעולם לא ניסו גדולי הדורות לבדוק אחרי דבריהם לקיימן או להפריכן, אלא קיימו וקיבלו דבריהם כדברי משה מפי הגבורה. אם נבוא לבדוק אחרי דברי חז"ל ומסורת ההלכה על פי מחקר מדעי, יביא הדבר חלילה לעקירת ההלכה בתחומים רבים וסתירת כל בנין התורה. אמנם מצאנו במקומות רבים שגדולי הפוסקים התחשבו בדעת

הרופאים וספרי המדע בענייני הלכה, אבל אין זה אלא בפרטים שנולדו מהם ספקות בהלכה, אבל לא בנוגע לכללים". 1

וסיים: "סוף דבר, אין לנו אלא מנהג אבותינו שבידינו וחלילה לנו להפוך סדרי עולם ולבטל חלילה חלקים שלמים של השו"ע. מסורת ההלכה קדושה ומקודשת, אין לנטות ממנה ימין ושמאל, וכל ההולך לאורה הוא לבדו הולך מישרים". (הובאו הדברים בהרחבות פניני הלכה)

אמנם במקום שרוצים לצרף דבר זה של שינוי הכלים כסניף להקל או מקרים של בדיעבד כתב בספר מגילת ספר (סימן צ"ו סעיף ד') ששמע שיש מורי הוראה המצרפים לדינא את מה שהקדירות והכלים שלנו לעולם לא נותנים טעם בתבשיל ומטין כן בבי מדרשא בשם מרן הגרש"ז אויערבאך זצ"ל שיש לסמוך על זה במקום שיש עוד צדדים להקל וגם מורי ורבי הגר"ש אויערבאך זצ"ל כשדנתי עמו בענין הגעלה של כלי פלסטיק הזכיר בתוך הדברים שיש לצרף גם את זה שלא מורגש בזמננו טעם של פליטת הכלי וציין את הגמ' בחולין קי"א ע"ב דרמו ליה בשולא בגווה וטעם טעמא דשייפא ואמר יהיב טעמא כולי האי ימשמע שבזמננו היה מורגש טעם בליעת הכלי בתבשיל ע"ש גם אומרים כן בשם הגר"פ שינברג שהיה מצרף סברא לקולא בכל הלכות הגעלת כלים דהכלים של היום אינם בולעים כלל לפי שאין טעמם ניכר כלל באוכל. וכ"כ בספר אור ההלכה (צט לז) בשם הרש"ל צ"ח הרב יצחק יוסף שליט"א.

שאלה ז'

בעניין היתר אכילת קטניות מכח נישואין

לכבוד ידיד נפשי משכים ומעריב לבתי כנסיות וכו' רבי אריה לוי הי"ו

בדבר שאלתו לענין קטניות בפסח שידוע ההלכה שאם אשכנזיה שמנהגם לא לאכול קטניות בפסח והתחתנה עם ספרדי שלא נוהג איסור בזה, מותר לה לאכול קטניות כדאיתא בשו"ת תשב"ץ (ח"ג

סימן קע"ט) שכתב דמילתא דפשיטא דאזלינן בתר הבעל בכל העניינים וכתב בשו"ת אגרות משה (אור"ח ח"א סימן קנ"ח) שזה כהולך למקום ע"מ שלא לחזור שעושה כמנהג המקום שהולך שם וכן כתב מו"ר מרן הגרע"י זצ"ל בשו"ת יבי"א (חלק ה' אור"ח סימן ל"ז) ובחזון עובדיה פסח (דף פז) ובהוסיף שעל הצד היותר טוב, נכון שתעשה התרה ע"ש אבל נפשו בשאלתו כאשר ל"ע הבעל נפטר לבית עולמו האם היא חוזרת למנהג הראשון שלה ואסורה באכילת קטניות או שמא מותר לה להמשיך ואמרתי לדמות זאת לענין בת כהן הנשאת לישראל שנפסלת מן התרומה, דאף לאחר שנתאלמנה או נתגרשה, אינה חוזרת לאכול תרומה בבית אביה אא"כ אין לה בנים, אבל אם יש לה ממנו בנים דינה כמותם ואסורה באכילת תרומה וכס הביא בשו"ת התשב"ץ הנ"ל דין זה למקור דבריו וא"כ אם יש בנים הרי שהם מקשרים אותה לבעל ומומר לה לאכול קטניות וכ"כ בדין יבמה שרק אם אין לה בנים מתייבמת אבל יש לה בנים אינה ביבום וה"ט משום שהבנים משייכים אותה לבעל וכן כותב בספר גליוני הש"ס (יבמות פו ע"ב), שכאשר הבעל מניח אחריו בן המשותף לשניהם, יש לה חיבור ושייכות אליו אף לאחר מותו, ועדיין היא נחשבת כגופו לענין דיני המנהגים. וכן ראיתי מביאים מסכת שמחות (פ"ד) שכתוב שם "אביה אומר תקבר אצלי ובעלה אומר תקבר אצלי, קוברין אותה אצל אביה. ואם יש לה בנים ואמרה קברוני אצל בני, קוברין אותה אצל בניה". ע"ש

אמנם יש לשאול מה הדין בזה כאשר אין להם ילדים ואינם גרושים אבל אינה גרה עם בעלה אלא בבית נפרד האם מותר לה לאכול קטניות הנה כדי לדעת דין זה צריך להבין הטעם הדין שהאישה הולכת אחר בעלה וכותב התשב"ץ (שם) וז"ל "אין ספק שהאשה ההיא נכללת עם בעלה בכל חיוביו, דאשתו כגופו בכל הדברים, ונפטרת מקהילת בית אביה וכו', דבר זה מלתא דפשיטא היא ואין בו ספק, שלא יהיו שנים מסובין על שולחן אחד חלוקין בעסותיהן, האסור לזה מותר לזה". ע"כ.

ואפשר לבאר את דברי התשב"ץ שיש ב' טעמים נפרדים והראשון משום אישתו כגופו והטעם השני משום שאי אפשר ששתיהם ישבו בשולחן אחד ויאכלו ולזה אסור ולשני מותר או אפשר לומר שהכל טעם אחד

שמכיון שהם חיים ביחד ואישתו כגופו זה פוגם באחדותם כאשר לאחד מותר ולשני אסור, ואיך שיהיה מכיון שאין רצון האישה לגור עם בעלה וגם אין היא תחת בעלה בשום עניין הרי שלא יכולה להקל לאכול קטניות כבעלה ועיין בספר יו"ט שני כהלכתו (נספח יח הערה נ-נג) שכתב בשם הגרש"ז אויערבך, שאשה חייבת לנהוג במנהגי הבעל, משום שהיא משועבדת לו לשמשו ולנהוג בו כבוד כמו שכתב רמב"ם הל' אישות פכ"א הלכה ג' לדעתו, אע"פ שהאשה דרה בבית הבעל אין בכך כדי לחייבה לנהוג במנהגיו אלא דין זה הוא מכלל מחיובי האישות, שתקבל על עצמה את מנהגי בני קהילתו של הבעל, ותכוף עצמה לו בכל הליכותיה ומנהגיה, ע"ש

מסקנה: אלמנה אשכנזיה שהייתה נשואה לספרדי יכולה להמשיך לאכול קטניות אם יש ילדים, אמנם אישה שהיא בתהליך גירושין ודרה לבדה ואין להם ילדים משותפים אין לה לאכול קטניות.

שאלה ח'

בעניין טלית גדול בבית הכסא

לכבוד ידיד נפשי חו"ב רבי פינחס כהן הי"ו בענין שאלתו האם מותר להכנס לבית הכסא עם טלית גדול, כי ראה את חברו שנכנס לבית הכסא כשטליתו עליו.

א *דעת מרן השו"ע*

הנה מרן כתב בסימן כ"א סעיף ג' מותר לכנס בציצית לבית הכסא והדברים יותר מפורשים בב"י כשהעיר על מה שכתב הטור שכתב "כגון שפשט אותו ליכנס לבית הכסא" וא"כ משמע שצריך לפשוט הטלית לפני שנכנס לבית הכסא וכתב ע"ז הב"י דהתם כשהוא מעוטף בענין שאינו יכול לעשות צרכיו עד שיפשוט טליתו ע"ש וא"כ פשוט מרן להקל בזה.

ב *דעת הט"ז ושאר פוסקים*

אמנם בט"ז ס"ק ג' חולק על השו"ע וכתב דנראה שכל זה דוקא בבגד שעשוי למלבוש ובו ד' כנפות וא"כ נתחייב בציצית אבל בטליתות של מצוה שלנו שאינן רק להתפלל בהם אין נכון שיכנס לבית הכסא עם זה ויש דוגמא לדבר שכתב בפסוק "ופשט את בגדיו ולבש בגדים אחרים" דרשינן ד"א בגדים שבישל בהן קדירה לרבו אל ימזוג בהם את הכוס וק"ו להאי מילתא שמיוחד לדבר קדושה דוקא והלא גם בסעיף שקודם לזה נתן חומרא לטלית של מצוה שבלה טפי מציצית שנתקלקלו לפי דברי הש"ע ס"א ומש"ה כתב הטור (סי' ח') בטלית שפשט כדי ליכנס בו לבית הכסא ואע"פ שכתב ב"י שם דלאו משום איסור נקט רבינו כן אלא מיירי שאי אפשר לעשות בו צרכיו אם לא בהפשטת טלית נלע"ד יותר נכון דרך שכתבתי ואף שאין ראיה לאיסור מ"מ לא גרע מההוא דרך ארץ שזכרנו אבל מ"מ הטלית קטן שלובשין תחת הבגד שאנו נוהגים בו בזה ודאי מותר ליכנס לצרכיו כיון שהוא מכוסה. ועוד נ"ל דג"כ ההולכים מבה"כ ביה"כ לפנות והם מלובשים קיט"ל צריך שיפשיטו הקיט"ל כיון שבגד זה מיוחד להתפלל בו ע"ש וכן הביא דבריו להלכה בבאר היטב ס"ק ג' ע"ש

וכ"כ הרב ערוך השולחן סימן כ"א סעיף ו' שכתב וז"ל בטלית גדול העשוי רק להתפלל בו אין ליכנס בו לבית הכסא ובודאי כן הוא שהרי אין טורח לפושטו וא"כ נחשב בזיון כשילך בו לבית הכסא או למרחץ ונכון להקפיד להפשיט הטלית גם בעת יציאתו לקטנים וכן אנו נוהגים ע"ש

ובשו"ת גינת ורדים (כלל ב' כה) כתב וז"ל בזמננו זה אנו רואין שכל ישראל נהגו סלסול ומעלה יתירה בטלית שמיוחדין למצות ציצית, וכשפושטים אותו כופלין אותו ומצניעין אותו בכבוד גדול, ואין מי שיזלזל בו ח"ו, וכשרוצה האדם להטיל מים באמצע תפלתו פושט הטלית מעליו ומניחו על הספסל בדרך כבוד והולך ומטיל מים, וכשחוזר לובשו ומתעטף בו בחיבה יתירה וכו' ע"ש וכן דעת עוד הרבה אחרונים ואכמ"ל

ג' שמא כדי להסתלק מן הספק כדאי להכנס לבית הכסא עם הטלית'

הנה מרן (בסימן ח' סעיף י"ד) כתב ואם פשט טליתו אפי' היה דעתו לחזור ולהתעטף בו מיד צריך לברך כשיחזור ויתעטף בו ע"ש ולהלכה אנחנו לא פוסקים כמרן משום ספק ברכות להקל שהרמ"א חולק על מרן בזה וסובר שאין מברכין אם היה דעתו לחזור ולהתעטף מ"מ אולי עדיף להכנס עם טלית כדי לצאת ידי דעת מרן שאז לא יצטרך לברך גם לדעת מרן ולא רק משום סב"ל, וזה אינו שהרי שום אחרון שכתב על מנהג זה שלא להכנס עם טלית לא הזכיר דבר זה, זאת ועוד הרי מכיון שכלל ישראל קיבל עליהם דבר זה שלהוריד הטלית לפני כניסתם לבית הכסא הרי שהדבר נחשב כהפסק כאשר נכנס לבית הכסא ולכאורה גם כשנכנס עם טלית וכותב הרידב"ז (חלק ה' סימן ב' אלפים שי"ז) "דאין לך הפסקה גדולה מזו" וכתב כן בין בתפילין ובין בטלית ע"ש ונכון שלענין הלכה רק לגבי תפילין אנחנו מברכים שוב כשיוצאים מבית הכסא ולא טלית וזה משום שאנו נוקטים להלכה שמעיקר הדין מותר להכנס לבית הכסא עם טלית בניגוד לתפילין שאסור (ועיין מ"ב סימן ח' ס"ק ל"ז) מ"מ מידי מחלוקת לא יצאנו ולא הרויח בזה כשנכנס עם טלית כי עדיין יש בזה מחלוקת לגבי הפסק כנז' ועדיף תמיד ללכת אחר המנהג ולא לעשות דברים תמוהים וכמעין מה שכתוב במסכת פסחים (דף נ' ע"ב) דברים המותרים ואחרים נהגו בהם איסור אי אתה רשאי להתירן בפניהם וכ"פ השו"ע יו"ד סימן רי"ד וגם בבתי כסא שלנו שהם נקיים יותר מבתי כסא של פעם אין להקל משום שגם היום יש בזה דרך זלזול מאחר שנהגו בזה להחמיר.

שאלה ט'

כמה עניינים לחודש ניסן

אביב הגיע פסח בא, רצינו להבין את מהות חודש ניסן מה הוא מסמל, מבחינה הלכתית (מבלי להכנס לפרטי ההלכה) ומבחינה סגולית? תודה רבה.

כתוב בחומש שמות פרשת בא (פרק י"ב פסוק א') "החודש הזה לכם ראש חדשים, ראשון הוא לכם לחדשי השנה". לכל זמן יש תכונות מיוחדות משלו, חודש ניסן הוא ראש, והוא ראשון לכם, דהיינו לישראל.

ראשון משמעותו חופשי, עצמאי, בלתי תלוי באחרים. אין דבר לפניו שהוא תלוי בו ונמשך ממנו. אלא הוא ראשון, הוא מוביל, יש לו תכונה של ראש. זהו חודש האביב שבו הכל פורח, הכוחות המכונסים הפנימיים פורצים החוצה. חודש זה הוא הזמן להתחדשות, להשתחררות, להתעלות. לחודש מיוחד זה הננו נכנסים.

נתבונן נא בדברי חכמינו ז"ל במדרש-רבה בפרשת בא:

"החודש הזה לכם וגו' הדא הוא דכתיב, אשרי הגוי אשר ד' אלקיו וגו', משבחר הקב"ה בעולמו קבע בו ראשי חדשים ושנים. וכשבחר ביעקב ובניו קבע בו ראש-חודש של גאולה, שבו נגאלו ישראל ממצרים, ובו עתידין ליגאל, שנאמר, כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות. ובו נולד יצחק, ובו נעקד, ובו קיבל יעקב את הברכות, ובו רמז להם לישראל שהוא ראש להם לתשועה, שנאמר, ראשון הוא לכם לחודשי השנה".

ובערוד השולחן (סעיף א') כתב: ומה היא גדולתו של חודש ניסן, מפני שבו היתה יציאת מצרים שבזה נגלה השגחת השם יתברך על ברואיו ואותותיו ונפלאותיו, ושמשלם לרשע רע כרשעתו ומשלם טוב לאוהביו, כמו שהכה לפרעה ומצרים וגואל את ישראל.

אז מה א"כ ההבדל בין חודש תשרי לבין חודש ניסן, מה הוא הראש והראשון? התשובה היא שגם ראש השנה המקורי בא' תשרי נשאר במקומו, ולא הייתה הכוונה שנתחיל לתקוע בשופר בראש חודש ניסן, אלא שראש חודש ניסן הוא "ראש חודשים" בעוד ראש חודש תשרי הוא "ראש השנה". משמעות החלוקה הזו נעוצה בהפנמת פירוש המילה "חודש" לעומת פירוש המילה - "שנה". "חודש" הוא משורש "חדש" ומסמל את ההתחדשות, החדשנות והיצירה מחדש הקיימת בכל חודש בחודשו עם לידתה מחדש של הלבנה, בעוד "שנה" מתפרשת במובן ההפוך: "למה נקרא שמה 'שנה'? לפי ששונה (חוזרת) על מה שהיה בקודמתה" אמרו חכמינו ז"ל. שנה, אפוא, היא על שם השגרה, בעוד חודש הוא על שם ההתחדשות. שגרה מול התחדשות. שנה מול חודש. נביא כאן מההלכות הנוגעות לחודש ניסן עצמו עוד בטרם פרוס חג הפסח.

1) "שואלים בהלכות פסח קודם הפסח שלשים יום" (שו"ע סימן תכ"ט סעיף א'), ומבואר הטעם בגמ' עבודה זרה (ה' ע"א) כדי להזכיר לעם את הרגל, שלא ישכחו להכין מבהמות הכשרים לקרבן, ויהיה להם

שהות לזה כל שלשים יום. וכותבים התוס' (ד"ה והתנו) שגם אחרי שחרב בית המקדש לא בטלה תקנה זו מישראל.

(2) אין נופלים על פניהם בכל חודש ניסן, וזאת מכיון שכל החודש יש בו שמחה וקדושה והארה גדולה (שם סעיף ב'). ומבאר המשנ"ב (ס"ק ז') מפני שי"ב נשיאים הקריבו בי"ב ימים וכל ימי הקרבן היה יו"ט שלו, ואח"כ הוא יום ערב פסח ושבעת ימי פסח עצמם ולאחריהם איסרו חג, א"כ יוצא רוב החודש בקדושה, לפיכך עושין כולו קודש.

(3) אין אומרים צדקתך בשבתות חודש ניסן (שו"ע שם סעיף ב).

(4) מצות קימחא דפיסחא- הזוה"ק (יתרו פ"ח ע"ב) כתב: כי בכל החגים והזמנים צריך האדם לשמוח ולשמח לב עניים, ואם הוא שמח לבדו ואינו משמח עניים, עליו נאמר: "וְזָרִיתִי פָּרֶשׁ עַל פְּנֵיכֶם פָּרֶשׁ חֲגִיכֶם" (מלאכי ב' ג') וכן: "חֲדָשֵׁיכֶם וּמוֹעֲדֵיכֶם שְׂנֵאָה נְפָשֵׁי הָיוּ עָלַי לְטָרַח" (ישעיה א'). לכן יזהר כל אדם לשמח לב עניים יתומים ואלמנות, וה' ישמח לבבו. וכתב הרמב"ם (הל' שביתת יו"ט פ"ו, הי"ח) בענין מצות השמחה בחג, שיש מצוה לשמוח ולשמח את אשתו וילדיו: "וכשהוא אוכל ושותה חייב להאכיל לגר ליתום ולאלמנה (דברים ט"ז) עם שאר העניים האומללים, אבל מי שנועל דלתות חצרו ואוכל ושותה הוא ובניו ואשתו ואינו מאכיל ומשקה לעניים ולמרי נפש, אין זו שמחת מצוה אלא שמחת כריסו, ועל אלו נאמר: 'זָבַחְתֶּם כְּלֶחֶם אוֹנִים לָהֶם, כָּל אֲכָלְיוֹ יִטְמְאוּ, כִּי לַחֲמֹם לְנַפְשָׁם' (הושע ט' ל'). ושמחה כזו - קלון היא להם. שנאמר: 'וְזָרִיתִי פָּרֶשׁ עַל פְּנֵיכֶם פָּרֶשׁ חֲגִיכֶם' (מלאכי ב' ג')."

(5) ברכת האילנות

א. איתא בגמ' ברכות (מג ע"ב) והרמב"ם (פרק י' מהלכות הלכה י"ג) וטשו"ע (סימן רכ"ו סעיף א'): "היוצא בימי ניסן ורואה אילנות שמוציאים פרחים מברך: ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם שלא חיסר בעולמו כלום וברא בו בריות טובות ואילנות טובות ליהנות בהם בני אדם".

אכן, יש דיון פורה בפוסקים האם רק ניסן הוא הזמן שאפשר לברך על ברכת האילנות, והאם יכול לברך לפני ניסן או אחרי ניסן. דעת הכף החיים (שם ס"ק א') שמשמע מלשון מרן שדוקא בימי ניסן ראוי לברך ולא קודם ולא אחר כך, כן ראוי לנהוג, ואע"פ שיש חולקים קיימא לן ספק ברכות להקל, ולכן אין לברך אלא דוקא בחודש ניסן, ובפרט שמבואר בברכי יוסף שברכה זו נתקנה על פי דרך האמת דוקא בחודש

ניסן, וכן ראוי לנהוג, וכן פסק האור לציון (ח"ג עמוד ס"ז) ובספר עמודי שש ווי עמודים.

מנגד, דעת המשנה ברורה (שם ס"ק א') שאפשר לברך גם אחרי ניסן או חודש אדר, ומה שכתב מרן "ימי ניסן" לאו דוקא, אלא שאורחא דמילתא נקט שאז דרך ארצות החמים לבלב האילנות, והוא הדין בחודש אחר, כל שרואה הלבוב פעם ראשון מברך.

להלכה, דעת מרן הגרע"י בחזון עובדיה (פסח עמוד כ"ה) שלכתחילה אין לברך בחודש אדר אלא ימתין לחודש לחודש ניסן כדי לצאת ידי חובת כל הדעות. אבל אם לא נזדמן לו לברך ברכת האילנות עד שיצא ניסן, רשאי לברך ברכת האילנות בחודש אייר ואל יאבד ברכה יקרה זו מידו, ויסמוך על דברי הפוסקים שניסן לאו דוקא, ובלבד שיהיו עדיין האילנות בפריחתם ולא גדלו פירותיהם.

חשוב לנו בני חו"ל לדעת, שאין הדברים אמורים אלא במקומות כמו ארץ ישראל שעיקר זמן לבלוב האילנות הוא בחודש ניסן. אבל במדינות הצפוניות יותר, שבחודש ניסן עדיין החורף שולט, ועיקר הלבוב הוא בחודש אייר או סיון, יוכל לברך בברכה בחודשים אלו, אף שיוכל למצוא מיעוט המלבבים בחודש ניסן. אם כי נכון להדר גם שם ולברך בחודש ניסן. ואין צריך לומר שבחצי כדור הדרומי (מדינות דרום אמריקה, דרום אפריקה ואוסטרליה וכדו'), שבעונת הקיץ אצלנו - שם חורף, ובעונת החורף אצלנו - שם קיץ, והאביב ולבלוב האילנות הוא בחודש תשרי וסמוך לו, זמן ברכת האילנות אצלם הוא בחודש תשרי בתקופת האביב (פסקי תשובות). והוא הדין שרשאים לברך בחודש אדר כשפריחת האילנות באותו מקום בחודש אדר. ועיין בשו"ת הר צבי (ח"א סי' קי"ח) למרן הגרצ"פ פראנק זצ"ל.

ב. לפי מרן הגרע"י זצ"ל גם הנשים יכולות לברך ברכת האילנות בחודש ניסן, ואף על פי שנשים פטורות ממצוות עשה שהזמן גרמן (דהיינו מצוות שהן בקום עשה ונוהגות רק בזמן מסוים כגון מצות ארבעת המינים בסוכות), מכל מקום ברכת האילנות תברכנה.

והטעם שברכת האילנות אינה נחשבת למצוות עשה שהזמן גרמא, מבואר בספר טורי אבן (מגילה כ ע"ב) לגבי מצות "הבאת בכורים לבית המקדש". שמצות הבאת ביכורים היתה נוהגת רק עד חג החנוכה, ובכל זאת הנשים היו מביאות בכורים לבית המקדש. והטעם שמצות ביכורים אינה מצוות שהזמן גרמא, הוא משום שדוקא מצוה שאינה נוהגת בכל זמן מצד עצם המצוה, כגון ציצית שאינה מתקיימת בלילה,

הרי היא נחשבת "מצות עשה שהזמן גרמא". אבל מצות בכורים, מצד עצמה היתה ראוייה להתקיים כל השנה, אלא שמחנוכה ואילך לא היו מצויים פירות בפרדסים, ואילו היו מצויים עוד פירות, היו הימים ראויים להבאת בכורים, ולכן מצוה זו אינה נחשבת למצות עשה שהזמן גרמא.

והוא הדין בנדון ברכת האילנות, שמעצם מצות ברכת האילנות, היה ראוי לברך בכל זמן, אלא שהטעם שמברכים דוקא בימי ניסן הוא משום שאז מלבליים האילנות, נמצא אם כן שאין הזמן גורם את הברכה, רק הוא תנאי לברכה, ולכן גם נשים תברכנה ברכת האילנות. ויובאו פרטי דינים בזה בהלכה הבאה.

אמנם לפי הדעות שיש עניין דוקא בחודש ניסן, ובפרט ע"פ הקבלה, הרי שנשים לא תברכנה (בעל האור לציון, ספר ווי עמודים).

ג. טוב לברך במניין (כף החיים סי' רכ"ו ס"ק ז'). הברכה היא רק על אילנות ולא על ירק. ואין מברכים שהחיינו על ברכת האילנות. יש נוהגים שלא לברך ברכה זו בשבת (כה"ח שם ס"ק ד'), אולם לדעת רוב הפוסקים, אין שום סיבה להימנע מברכת האילנות בשבת (יחו"ד ח"א סי' ב'). וכן נהגו בהרבה מקומות.

אין אומרים את הברכה על אילנות שידוע שהורכבו באיסור, כי לדעת רבים מהפוסקים, אין לשבח את ה' על עץ שנעשתה בו עבירה (הלק"ט ח"א סי' רס"ה). וכן אין לומר את הברכה על עצי ערלה, שהואיל ואסור ליהנות מפירותיהם, אין ראוי לברך עליהם (רע"א). אבל כל שאין ידוע שהעץ מורכב או ערלה, אפשר לברך עליו.

לכתחילה יש לומר את הברכה על ראיית שני אילנות לפחות, אבל בשעת הצורך אפשר לברך גם על אילן פורח אחד.

שאלה י'

בעניין אם אפשר למכור חמץ גמור לגוי

שאלה: האם השנה (בתקופת הקורונה) בגלל המצב של אי הודאות מותר למכור לנכרי חמץ גמור?

תשובה: תחילה נדבר על ימים כתיקונם, ובעיקר על סיבת ערעורם של רבותינו לאורך הדורות. מקור המנהג לסמוך על מכירת החמץ מובא

בתוספתא (פ"ב דפסחים הלכה יב) כאשר ישראל וגוי היו ביחד בספינה ויש בידו חמץ, מותר לו למכרו לגוי הנמצא איתו שם. וכ"ה בירושלמי פסחים, וברמב"ם (הלכות חמץ ומצה פ"ד ה"ו) וכ"פ מרן השולחן ערוך (סימן תמ"ח סעיף ג').

סיבת החוששים למכירה, ושלכן כתבו להימנע ממנה:

1) דעת הט"ז, המגן אברהם, הב"ח וכ"פ המשנה ברורה: שבנוהג שבעולם אדם שמוכר משהו הוא מביא לו יחד עם זה את המפתח, ולכל הפחות צריך שיאמר לו שבכל עת שרוצה יוכל לקבל המפתח, מה שבמציאות לא קורה. הנודע ביהודה חלק על המחמירים וכתב שמכיוון שעשו קנין, אין מסירת המפתח מעכבת. וכן דעת השדי חמד (מערכת חמץ מצה אות ו').

2) חשש שני הוא ממה שכתב מרן (חושן משפט בסימן ר"ט) שכשהמכירה אינה על דבר מסוים אלא באופן כללי, אינה חלה, ובמכירת חמץ המכירה מאוד כללית ועמומה, ולכן אנו מחמירים לפרט לגוי איפה נמצאים החמץ כדי למקד כמה שיותר ולהגדיר מה אנו מוכרים לגוי.

3) עיקר טעם המפקפקים הוא ממה שהובא בתשובות הגאונים והריטב"א שמכירה כזו יכולה להיות רק חד פעמי ואין לעשות כן כל שנה ושנה, והסכימו לזה בעל התבואות שור ומחצית השקל ועוד...

אמנם, להלכה כתבו להגן ולסמוך על המכירה, החתם סופר, רבינו עקיבא איגר, ועוד רבים מן הפוסקים אשר לאורם אנחנו הולכים. ועכ"פ משום ריבוי המחלוקות נהגו יראי ה' שלא לשהות בביתם חמץ גמור, דהוי ספק דאורייתא. ובפרט בפסח שנהגו ישראל להחמיר אפילו בדרבנן, ולכן מוכרים רק את הדרגות הנמוכות יותר מחמץ גמור, כגון תערובת חמץ כאשר אין 60 בתערובת, וחשש חמץ, וחמץ נוקשה שאסור מדרבנן, כל אלו נוהגים לכלול במכירת חמץ. וכן כתב בספר סידור פסח כהלכתו דמעיקר הדין אפשר למכור גם חמץ בעין (חמץ ממש) וכדומה, אך מכיון שיש המערערים על מכירה שבשטר ההרשאה, כאשר האב מוכר בשם כולם, וכן יש שלא התירו מכירת חמץ אפילו באופן פרטי רק בהפסד מרובה, לכן חמץ בעין (ממש) שיש לאדם בביתו ראוי לבערם מן העולם לפני פסח ולמכור רק תערובת חמץ.

השנה, מכיון שיש החוששים ממחסור באוכל ורוצים לשמור מוצרים שיהיו להם לאחרי פסח, הרי שאנו חוזרים לעיקר הדין שהמכירה היא מכירה גמורה, ואין מקום לבוא ולחשוש במקום של ספק ספיקא של

פיקוח נפש. ולכן כאן שזה רק חשש לדעות המחמירות אנחנו מקילים. שנשמע ונתבשר רק בשורות טובות והוא יגאל אותנו בקרוב, כי בניסן נגאלנו ובניסן עתידים להיגאל!

שאלה י"א

בעניין אנשים שעושים מכירת חמץ ואינם מבינים משמעות המכירה

שאלה: הרבה רבני קהילות מוכרים את החמץ לגוי, ומזכים גם את אלו שלא ביקשו מהם למכור את החמץ, הן משום שאין להם זמן למכור או שלא מבינים את המשמעות של המכירה, ונשאלת השאלה האם מכירה כזאת תקפה, ומה קורה במהלך הפסח אם אותם אנשים ממשיכים למכור את החמץ לאחרים בזמן שהרבנים מכרו את החמץ לגוי? תשובה: הפוסקים כותבים ש"מדין מזכין לאדם שלא בפניו" אפשר ורצוי למכור את החמץ בשביל אדם שלא היה לו זמן או אדם שעדיין לא שומר תורה ומצוות, ומצוה גדולה להסביר להם את המשמעות של מכירת החמץ, וכמה שזה מציל אותם מאיסורים חמורים, ודברי חכמים בנחת נשמעים. והיום הדבר מאוד פשוט, כי אפשר למכור את החמץ דרך האינטרנט, וכדאי שיעשו זאת בעצמם, אמנם אם האדם עומד ומצהיר שאינו רוצה ואינו מעוניין למכור את חמצו ושום הסבר לא מועיל, אי אפשר לזכותו בכח בדבר זה. ובענין אדם שיש לו חנות ומכר את החמץ לגוי לפני פסח, אבל ממשיך למכור בחנותו את החמץ כאילו שלא היה כלל מכירה וכאילו שהחמץ שייך לו, יש במעשה זה בעיה גדולה, כי הרי הוא מצהיר כביכול שהמכירה שלו לגוי היה רק מהשפה ולחוץ, ולא באמת התכוון למכור את החמץ. ולמרות שאנו אומרים "שדברים שבלב אינם דברים", אבל כאן עשה פעולה שמוכיחה שאינו נותן תוקף למכירת החמץ, ולפי חלק מהפוסקים (שדי חמד ועוד) ע"י מעשה זה הוא מפקיע את את מכירתו, וגם ליהודי יהיה בעיה לקנות שם אחר הפסח מדין "חמץ שעבר עליו הפסח". אמנם הרבה פוסקים (וביניהם הגאון האגרות משה) כותבים שעדיין המכירה תקפה, ומה שמכר מכר והוי גזל הגוי, אבל שאר החמץ שמכר לפני פסח עדיין שייך לגוי, וכמובן שהדבר בדיעבד. בעיה זו מצוייה בשדה תעופה בן גוריון בחלק מחנויות דיוטי פרי שממשיכים

למכור חמץ בפסח, וכדאי לא לקנות מהם מיד אחרי הפסח, אלא לחכות לחמץ שנאפה לאחר הפסח, ובפרט אם הרבה יתאגדו ולא יקנו ויסבירו שזה בגלל שהם מוכרים את החמץ בפסח, זה יכול לגרום לחץ פיננסי ויתכן שזה ישנה את דעתם לטובה, וכבר קרו כמה מקרים כאלו. וה' יחזירנו בתשובה שלמה אמן.

שאלה י"ב

בעניין אכילת מצה לחולי צליאק

שאלה: אדם שחולה בחולי צליאק או בכל חולי אחר המונע ממנו לאכול מצה שעשויה מקמח חיטה, האם יכול להשתמש בקמח משאר מיני דגן?

תשובה: כתב השו"ע סימן תנ"ג סעיף א', אלו דברים שיוצאים בהם ידי חובת מצה, בחיטים ובשעורים ובכוסמין ובשבולת שועל ובשיפון. והרמ"א הביא בשם המהרי"ל שהמנהג לקחת לכתחילה חיטים, והביא המשנה ברורה בשם חוק יעקב סמך למנהג זה, משום שהוא חביב לאדם ביותר ואיכא משום הידור מצוה. ואם אין לו חיטים יקח למצות מאחד מהארבעה מינים החשוב לו ביותר, כדי שיאכל בתאבון עי"ש סעיף א'). והלבוש כתב שיש לקחת חטים בגלל שהוא המובחר והמוקדם. ובספר דעת תורה ובספר תפארת ישראל על פסחים פ"ב מ"ה הביאו טעם למנהג לקחת דווקא חיטים לאפיית המצות, משום שאר מיני דגן (שעורים, שיפון ושבולת שועל) ממהרים להחמיץ יותר מחיטים. אמנם אף לפי טעם זה אין לאסור בדיעבד לאפות מצות משאר מיני דגן, והיינו במקומות שאין חיטים מצויים או לחולה שקשה לאכול מין חיטים, ובלבד שיהיה שמירה יתרה בהם שלא יבואו לידי חימוץ. וכן משמע ממרן בסעיף ה' שכתב "האידינא אסור לתת (לשטוף במים לפני טחינה) בין חיטים בין שעורים", וביאר המשנה ברורה שרוצה לומר שאף שבזמן הגמרא לא אסרו רק ללתת השיעורים מפני שהן רכים, והוא הדין שבולת שועל, ושיפון גם כן בכלל שעורים לענין זה, וממהרים להחמיץ, ויש לחוש שמא יבואו לידי חימוץ בשעת הליתיה. אבל חיטים שהן בטבען קשים אינם ממהרים להחמיץ, ומותר ללתתן, והאידינא אסורה מפני שאין אנו בקיאים בליתיה,

ע"ש. אם כן משמע שכל החשש של מרן הוא בלתייתה, אבל בלאו הכי צריך להזהר, אבל אין לאסור לגמרי להשתמש בקמח אותם מיני דגן. ועפ"ז סתם בתחילת סימן זה והביא את כל חמשת מיני הדגן ולא חילק ביניהם.

והנה כתב בשו"ת מנחת יצחק (ח"ט סימן מ"ט) שחולים שאינם יכולים לאכול חטים אין להקל להם לעשות מצות מקמח שעורים או שאר מינים, דכיון שכל ההלכות נכתבו בשו"ע על חטים, אבל בקמח שעורים דממהר להחמיץ לא נתבאר דינם בכל אלה, והיינו צריכים לחבר ש"ע חדש בזה בביאור כל פרט ופרט, ומי יכול לקבל עליו האחריות בזה, ממילא יש לחשוש אף בדיעבד, אם לא אירע איזה דבר אשר לפי ערך מהירות החימוץ בשעורים מחטים מעכב אף בדיעבד, עכ"ד.

ודבריו צריך ביאור כי הרי השולחן ערוך לא חילק בכל זה ורק לגבי לתיתה חשש לחימוץ וכנ"ל ואז גם חשש לחיטה, ובמקום שיש חשש הרי שהזכיר זאת השולחן ערוך, אבל בלא לתיתה הוא לא חשש לכולם. וגם לשיטת דעת תורה צריך עכ"פ להזהר למהר התהליך, אבל לא לאסור לגמרי, וכ"ש לשיטת החוק יעקב שכתב שחטים זה רק הידור מצוה.

אמנם יש לכאורה סיבה נוספת להסתפק אם יוצאים ידי חובה במצות משיבולת שועל ושיפון. והיא השאלה האם אכן מין זה הוא 'שיבולת השועל' והשיפון מחמשת מיני דגן. הגמרה (פסחים לה ע"א) נקטה: 'שיבולת שועל ושיפון - מין שעורין... שיפון - דישראל, שיבולת שועל - שבילי תעלא'. בתלמוד הירושלמי (חלה פ"א ה"א), זיהו רבי שמואל בר נחמן את שיבולת השועל עם 'שורה' שמוזכרת בישעיהו (כח כה): 'וְשֵׁם חֶטֶה שׁוֹרָה וְשִׁעְרָה נְסֻמָּן וְכִסְמֵת גְּבֻלְתוֹ' - 'שורה זו שיבולת שועל, ולמה נקרא שמה שורה שהיא עשויה כשורה'. רבנו גרשום, רש"י (מנחות ע ע"ב) והמאירי (פסחים פ"ב מ"ה) זיהו את שיבולת השועל במה שמכונה אביינ"א (Avena). ה'ערוך' (ערך שבל) מביא שתי דעות: 'סיגאלא' (כלומר Secale cereal = שיפון תרבותי) ויש אומרים 'וינא', העשויה כזנב השועל. הרמב"ם מפרש (כלאים פ"א מ"א) שיבולת שועל - 'סנבל אלתעלב והיא שעורה מדברית'. הרב קאפח מבאר ו'נקראת כן מפני שאין הגרגירים צמודים לשדרת השיבולת כחטים וכשעורים, והרי היא דומה לזנב של שועל שאין השערות שבה צמודות לזנב'. פרופ' זהר עמר כתב שמתיאורו של הרמב"ם עולה שהתכוון כנראה ל'אוינה'.

בעקבות רש"י, רמב"ם וראשונים אחרים, מתרגם ר' עובדיה מברטנורה: 'שיבולת שועל - שעורים מדבריים ובלע"ז אוינ"א'. ויש כמה מדענים שמפקפקים אומרים שהשיבולת שועל והשיפון והמוזכר במקורות הוא לא אותו אחד שמצוי בינינו, אמנם כבר כתבו פוסקי דורנו שאין בדבריהם יסוד, וכל כוונתם לפקפק במקובל בישראל מדור דור.

מסקנה: אותם אלו שחולים ואינם יכולים לאכול אפילו כזית מקמח חיטה, יכולים לאכול משאר המינים, אבל בהשגחה ובזהירות יתרה מהרגיל.

שאלה י"ג

עוד בעניין מנהג בקטניות בפסח

שאלה: למה יש נוהגים לא לאכול קטניות בפסח?
 תשובה: תחילה וראש צריך לדעת שאורז ושאר קטניות הם לא חמץ, שכן לא יכולים להגיע לידי חימוץ כי אם דבר שהוא מחמשת מיני דגן (שהם: חיטה, שעורה, שיבולת-שועל, כוסמין ושיפון). ובגמרא פסחים דף קי"ד כתוב "מאי שני תבשילין (שמביאים על השולחן בליל הסדר) אמר רב הונא סילקא ואורז. ורבא הוה מהדר אסילקא וארוזא הואיל ונפיק מפומיה דרב הונא, אמר רב אשי שמע מינה לית דחש להא דר' יוחנן בן נורי שאמר אורז מין דגן הוא וחייבין על חימוצו כרת", ע"ש. וכן פסקו הפוסקים להתיר אורז בפסח, וכן הוא המנהג כמו שכתב בשו"ת הריב"ש סימן ת"כ, וכ"פ מרן בסימן תנ"ג שמותר לעשות תבשיל מאורז בפסח. אבל הרמ"א מביא בשם הטור והגה"מ והמרדכי שיש לאסור אכילת אורז בפסח, וכן הוא מנהג אשכנז להחמיר. וכתב המשנה ברורה סק"ו טעם חומרא זו, משום שפעמים מעורב תבואה במיני קטניות ואי אפשר לברר יפה, ועוד שפעמים טוחנים הקטניות לקמח ואופים כעין לחם, ועמי הארץ לא יבחינו בין קמח זה לקמח של מיני דגן ובין פת לפת של מיני דגן, ויבאו להקל גם בפת וקמח של מיני דגן. אמנם אין לנו לאסור מכח חששות אלו אלא במיני קטניות, המפורש בהם לאסור, או מה שנתקבל לאיסור במינים אלו שמחזיקים אותם למיני קטניות, אבל בשאר מיני אוכלין, כמו מיני זרעוני גינה,

אף שגם בהם היה מקום לחשוש שמא מתערבים בהם גרגירי תבואה, אין נוהגין בהם איסור, אלא יש לבודקן יפה לפני פסח שלא יהיה מעורב בהם מחמשת מיני דגן.

ועפ"ז כתב בשו"ת אגרות משה חלק ג' סימן ס"ג ושו"ת שרידי אש ח"א סימן נ' (הובא בספר פסקי תשובות דף רעט) שאין לאסור אכילת בוטנים בפסח אף שנזרעים בשדות כשאר קטניות, וכל שכן שמן הנעשה מבוטנים, אם נעשה בהכשר ובזהירות שלא יתערב בו מיני דגנים, אבל במקומות שנתקבל המנהג לא לאכול אלו בוטנים בפסח אין להתיר להם, ובמקום שאין או מנהג קבוע אין לאסור.

להלן רשימת הקטניות שנהגו להקפיד בהם בפסח אחינו האשכנזים: אורז, אספסת, אפונה, דוחן, דורא, חומוס, חילבה, חמניות (גרעינים שחורים), חרדל, כוסמת, כמון, כרשינה, לוביה, סויה, ספיר, עדשים, פול, פלסילוס (תורמוס צהוב), פרגין, פשתן, קטנית, קימל, קנבוס, שעועית, שומשום, תורמוס, תירס, תילתן, תמרינד הודי. גם מוצרים העשויים מקטניות אלו כלולים במנהג, כגון קורנפלקס וקורנפלור המופקים מתירס ופריכיות אורז. לגבי קינואה, יש מחמירים כי הם דומים למיני קטניות.

שאלה י"ד

בעניין המוצא חמץ בפסח בביתו או ברשות הרבים

שאלה: המוצא חמץ בביתו בפסח, או שמוצא ברשות הרבים בפסח, אשר מוטל בבזיון, מה עליו לעשות?

תשובה: הנה מרן בסימן תמ"ו סעיף א' כותב שאם מוצא את החמץ בחול המועד יוציאנו ויבערנו מיד, ואם זה ביום טוב שמצא את החמץ, יכפה עליו כלי עד הלילה ואז יבערנו, משום שאסור לטלטל חמץ ביום טוב, וגם לשרוף במקום בלי לטלטל אינו יכול, ולא יאמר ברכה אם ביטל חמץ לפני פסח, וכמו שכתב המשנה ברורה בסוף סימן תל"ה משום סב"ל.

אמנם יש עצה שכתבו האחרונים, לומר לגוי ביו"ט לזרוק את החמץ לבית הכסא, משום שזה נחשב שבות דשבות ומותר במקום מצוה.

אמנם יש מקום לדון לפי המנהג שכותבים בשטר מכירה שמוכרים כל החמץ בכל מקום שהוא לגוי, לכאורה אסור לשרוף את החמץ, כי אין החמץ שייך לו, וצריך להשים את זה איפה שמכר את כל החמץ והכלים לגוי, כ"כ מקראי קודש פסח ח"א סימן עד ועוד. ויש שטענו שאדרבא עדיף לשרוף את זה, כי מסתמא הגוי אינו מקפיד בזה, וגם שהגוי לא שילם עדיין את כל התשלום ועוד שבמה שהוא שם את זה בחדר יחד עם שאר החמץ הוא מראה שהוא רוצה בקיומו של החמץ, וככה המנהג, לכן יש לשרוף את החמץ למרות המכירה.

ודע שאם משהו הכניס חמץ לביתו כגון על ידי גוי או קטן, במקרה זה אין צריך לשרוף החמץ, שאין חצירו של אדם קונה שלא מדעתו בעל כורחו, וכמו שכתב מרן בסעיף ג'. וההבדל הוא פשוט משום שמעולם לא היה שלו, לא עובר בבל יראה ובל ימצא.

ואם מוצא חמץ ברשות הרבים, מביא בביאור הלכה בסימן תמ"ו ד"ה בביתו את דברי הריב"ש בסימן ת"א שכתב שאסור להגביה את החמץ, משום שאם יגביה את החמץ הרי קנאו ועובר בבל יראה, ואפילו אין דעתו לזכות בחמץ אלא דעתו רק לסלקו למקום שאין הרבים הולכים, אסור, עי"ש. אמנם בשו"ת מילי דאבות ח"ה אה"ע סימן א' (הובא בפסקי תשובות דף קלב) כתב ע"פ המגן אברהם בסימן קע"א סק"א עפ"י הגמרא בבא מציעא כג שכשרואים אוכלים מונחים על הארץ אסור לילך ולהשאירם שם, אלא צריך להגביהם ולהניחם במקום שלא יבואו לידי בזיון, אם כן המוצא חמץ בפסח מוטל ברחוב, אף שאין לו להגביה החמץ, וכמו שכתב הריב"ש שיש לחשוש שע"י ההגבהה קנאו, מכל מקום יש לו לסלקו ע"י דחיפה ברגליו לצידי הדרך למקום מוצנע כדי שלא יבוא החמץ לידי בזיון, ואם ירצה יכול אף להגביהו בידיו על ידי שישפיל ידיו פחות משלשה טפחים סמוך לארץ שכך אין זה מעשה קנין, וכיון שאין מתכוון לזכות בו אינו נכנס לרשותו.

ויש חולקים על דבריו וכתבו שממשמעות חז"ל ופוסקים מוכח דאין לנגוע בפסח (ואף לא בחול המועד) בחמץ, ואף לא ברגליו וכדו' שמוטל החמץ ברחוב דרך בזיון, ואף אין כאן איסור "אין מעבירין על האוכלין", כיון שאסור בהנאה ואינו בגדר אוכל כלל, ואף אם מונח במקום דריסת רגלי בני אדם, אין בכך כלום. ולדוחפו ברגליו למקום מוצנע או לכסותו במקומו בלא להגביהו, כשכוונתו להצניעו כדי לקחתו לאחר הפסח לרשותו, הרי זה תליא בפלוגתא אם יש איסור רוצה בקיומו בחמץ שאינו שלו, והמיקל בזה אין בידינו לגעור. ואם

מצא ברחוב כלים של חמץ שהופקרו על ידי בעליהם, לדברי הכל רשאי להגביהם ולהצניעם בשביל להשתמש בהם אחר הפסח, שהרי מדינא מותר גם בפסח גופא להשתמש בכלים אלו בצונן כמבואר בסימן ת"נ סעיף זה, אלא שצריך לראות שאין דבוק על זה חמץ בעין.

שאלה ט"ו

אכילת חמץ בשבת שחלה במוצאי שביעי של פסח

שאלה: השנה שבת יחול אחרי שביעי של פסח, האם מותר לאכול חמץ שנמכר לגוי כהלכה?

תשובה: הנה עיקר הבעיה שדנו בו הפוסקים באכילת חמץ בשבת שאחרי שביעי של פסח, הוא בזה שהחמץ היה אסור בבין השמשות של שבת, ודבר שהיה מוקצה בין השמשות הוא נהיה מוקצה לכל השבת (ביצה דף ד'), וא"כ מכיון שחמץ אסור באכילה בבין השמשות הוא אסור כל השבת, והוא ממילא מוקצה לאסור באכילה. אמנם הפוסקים הביאו ג' סיבות למה במקרה שלנו אין אומרים כלל זה.

1) הרעיון של מיגו דאיתקצאי בבין השמשות איתקצאי לכוליה יומא (דבר שהוקצה בבין השמשות הוקצה לכל השבת) זה דווקא מחמת הקדושה שתבוא בהמשך, אבל מוקצה מחמת יום שעבר לא אומרים. וממילא כאן החמץ נאסר בבין השמשות לא מחמת העתיד אלא העבר, ואין בזה מוקצה (תוספות ביצה דף ד' הרא"ש בפסקיו סוכה פרק ד' סימן ה'). וכן משמע מפירוש המשניות לרמב"ם מסכת חולין פג (ודלא כשער המלך בפרק א' מהלכות יום טוב הלכה כד).

2) בשו"ת כח שור (סימן ב') הביא עוד סיבה להקל באכילת לחם בשבת שאחרי שביעי של פסח, והוא שמכיון שבכל הזמן הזה היה החמץ שייך לגוי על פי המכירה שנעשתה כדת קודם הפסח, אין מקום לאוסרו משום שהוקצה בבין השמשות, כיון שמבואר בירושלמי (ביצה פרק ג' הלכה ב') שאין מוקצה בשל גוי (כ"כ הר"ן סוף ביצה וכ"פ השולחן ערוך בסימן תצ"ח סעיף ג), וכן כתב הרמ"א (בהגה סימן שי סעיף ב), וכ"כ האור שמח בפרק ד' מהלכות יום טוב.

3) בספר ברכת המים (סימן תמו) לרבי מרדכי מיוחס ע"פ הריטב"א במסכת סוכה מ"ו כתב, שאין לאסור מוקצה מחמת יום שעבר, אלא כגון בנויי סוכה שאסורים עד מוצאי יום טוב האחרון שאדם דוחה אותם בידיים וכמו גרוגרות וצימוקים, שזה מוקצה בגלל שאדם עושה פעולה פיזית של דחייה בידיים שאינו מעוניין בהם ומסיח דעתו מהם, ולכן יש להם דין מוקצה. אבל לגבי חמץ שנאסר מאליו לא שייך טעם זה, ולכן מותר ליקח פת פלטר מן הגוי בשבת שלאחר שביעי של פסח. לכן למסקנה מותר לאכול חמץ של הגוי אחרי שביעי של פסח, ואלא שלכאורה זה גזל הגוי, שהרי החמץ שייך לנכרי, כיון שהוא קנאו מערב החג, ועתה היהודי לוקח ממנו בגזילה ומשתמש בחמץ. אולם גם לדבר זה אין לחוש, הואיל ובשטר מכירת החמץ של הרבנות הראשית, נכתב בפירוש, שהגוי מרשה ליהודי לקחת מהחמץ מיד לאחר חג הפסח, ולאחר מכן, אם ירצה הגוי לקנות את החמץ לגמרי, היהודי ישלם לו את דמי החמץ שאכל.

(התשובה מבוססת על שו"ת יחוה דעת חלק ב' סימן סה וספר קול תורה, לבני ארץ ישראל, ששם פסח מסתיים בליל שבת, לא כמו השנה בחוץ לארץ ששבת הוא עדיין יום טוב שני של פסח).

שאלה ט"ז

בעניין מתי אפשר להשתמש בחמץ אחר הפסח

שאלה: מתי אפשר להשתמש בחמץ אחר הפסח?
 תשובה: אחר הפסח טוב להמתין מעט עד שניתן לשער שהרבנות או רבני העיר קנו את החמץ עבור כולם בחזרה, ואז אפשר להשתמש בחמץ שנמכר. בשעת הצורך, אפשר ליטול מהחמץ מיד אחר הפסח, תוך נכונות לשלם לגוי את תמורתו המלאה אם ידרוש. והטוב שהרבנים יתנו עם הגוי במפורש, שכל חמץ שהיהודי יקח ממה שנמכר, יתחייב לשלם עבורו אם ירצה, ועל ידי כך לא יהיה פקפוק בכך שהיהודי נוטל מהחמץ מיד לאחר הפסח.

יש נוהגים להחמיר שלא לאכול מחמץ שנמכר, מפני שלדעת המחמירים המכירה אינה כדין, וממילא דינו כדין חמץ שעבר עליו

הפסח שאסור באכילה והנאה, ולכן קונים רק חמץ שנאפה לאחר הפסח, כפי שמצויין הרבה פעמים על המוצרים. אבל למעשה אין צריך לחוש לזה, מפני שאיסור חמץ שעבר עליו הפסח מדברי חכמים, ובכל ספק בדברי חכמים הלכה כמיקל. וקל וחומר שכך ההלכה בדין שרק מעט מן הפוסקים מפקפקים בו ואילו דעת רובם המכריע של הפוסקים להתיר. ויש מהגדולים שהיו מקפידים לאכול אחר הפסח מחמץ שנמכר, כדי להראות בזה שהמכירה נעשתה כדת וכדין.

הקונה בחנות אחר הפסח צריך לבדוק אם יש למוכר תעודה שמכר את חמצו כדין, כדי שלא לקנות חמץ שעבר עליו הפסח. ואם המוכר אינו שומר מצוות יש לדקדק בזה יותר, מפני שאם לא הבין את משמעות המכירה והמשיך למכור בחנותו חמץ בפסח, לדעת מקצת הפוסקים (שדי חמד, מהר"ם שיק) המכירה בטלה, וממילא כל החמץ שבחנותו אסור באכילה והנאה, וכפי שכתבנו בתשובה הקודמת. במקרה כזה, נכון לחוש לדעת המחמירים ולהמתין עד שתגיע לחנות סחורה שיוצרה אחר הפסח. אבל אם התברר שבעל החנות מכר את חמצו כדין, ונזהר שלא יתקרבו בפסח אל החמץ המכור, מותר מיד לאחר הפסח לקנות אצלו חמץ.

שאלה י"ז

בעניין גילוח בערב שבת שחל בראש חודש אייר

שאלה: נשאלתי על ידי הספרדים בני קהילתנו, האם יש קולא בשבילם להתגלח כאשר ראש חודש אייר חל ביום שישי?
תשובה: הנה מרן בסימן תצ"ג סעיף ב' כתב שנוהגים שלא להסתפר עד ל"ג בעומר שאומרים שאז פסקו מלמות, ובסעיף ג' כתב שיש נוהגים להסתפר בראש חודש אייר וטעות הוא בידם. ויש לעיין האם מרן החמיר גם כשחל ראש חודש ביום שישי, וגם יש לעיין האם זקן הוא חלק מהאיסור של תספורת או שרק שיער הראש הוא מהמנהג. והנה לענין ראש חודש שחל בשישי ושבת, כתבו גדולי האחרונים ומהם הב"ח כנה"ג עו"ש מג"א פר"ח חוק יוסף הגר"ז, הביאם המ"ב סק"ה, שמותר להסתפר ולהתגלח ביום שישי לכבוד שבת משום שיש כאן

תוספת שמחה של שבת ושל ראש חודש, וגם בכה"ח אות י"ב הביא את הפוסקים הנ"ל (ונראה שלא חולק על דעתם, למרות שכתב בסוף שבני ספרד אין נוהגין וכו') י"ל שהולך על ראש הדיבור. כ"כ הליכות מועד דף תכז, אמנם יש אפשרות אחרת להבין את דעתו, שאפשר שאומר שבני ספרד לא נהגו בכל הקולות הנז' וצ"ע).

אמנם, גם אם יש ספק אם גם דעת מרן להקל בערב שבת שהוא ראש חודש שכן מרן לא חילק בדבר וסתם, עדיין הספק קיים, ואפשר לצרפו לעוד ספק בענין הזקן, שיש סוברים שיש הבדל יסודי בין תספורת לגילוח, שבתספורת יש חגיגות, וכפי שמקובל שאנשים מסתפרים לקראת חגים ואירועים חגיגיים, ואילו הגילוח בימינו הוא מעשה שגרת, הנעשה כל יום או כל כמה ימים, ומגמתו להסיר את הזיפים המכערים את פניהם של הרגילים להתגלח בכל יום, ולא עליו חל המנהג שלא להסתפר, שהרי הטעם שלא להסתפר זה כדי לא להרבות בשמחה, כפי שכתב אבודרהם (עמוד רמ"ה). ויש מקום גם לדייק כן ממרן השו"ע, שכן לענין שבוע שחל בו כתב אחד שער הראש ואחד שער שבו, וכן מרן בהלכות אבלות יו"ד (סימן ש"ץ) כתב אבל אסור לגלח שער אחד שער ראשו ואחד שער זקנו ואחד כל שער שבו (אמנם אין ראייה מהלכות חול המועד סימן תקל"א ששם גילוח ותספורת דבר אחד ששם מרן משתמש בשתי המונחים), ואצלנו כתב רק שאסור להסתפר. ושו"ר שכ"כ מביא מרן הגרע"י בחזון עובדיה יו"ט (דף רס"ב), שבמקום צורך גדול יש להקל גם בכל ערב שבת, כי לא דברו הפוסקים בגילוח הזקן כלל בזמנם. ע"ש. והביא שכן כתב כיו"ב בשו"ת מקוה המים בדין גילוח בחול המועד, וכן כתב בשו"ת ישכיל עבדי חלק ו' (סימן ה' קרוב לסופו).

ומלבד הנז' ידועים ג"כ דברי הרדב"ז חלק ב' (סימן תרפ"ז) שכתב, שאלת ממני על מה שנהגו להקל להסתפר בראש חודש אייר אם הוא מנהג הגון או לא. ואני נוהג להסתפר כל חודש ניסן וראש חודש אייר, וכן נהגו רוב העולם. והטעם שכיון שהם אסורים בהספד ובתענית אין אבלות זו התלויה במנהג נוהגת בהם. וכן כתבו בשם התוס'. ומ"ש הרב בית יוסף שזהו מנהג טעות, אינו נכון כלל. והרי עיקר התספורת אינו מן הדין אלא ממנהג, ואתי מנהג ומבטל מנהג בטעמא כל דהו, ועוד שיש צער בגידול השיער למי שרגיל להסתפר, ולא עדיף ממצוה של תורה דקיימא לן מצטער פטור מן הסוכה. ובר מן דין אני ראיתי כמה

קהלות שלא נהגו מנהג זה כלל, ומסתפרים בכל שבוע כפי מנהגם בשאר ימות השנה לכבוד שבת. ע"כ. ומביא ג"ע מרן זצ"ל ע"ז ועיין למרן החיד"א בשו"ת יוסף אומץ (סימן מ' אות ב') שכתב שהנהגים להסתפר בראש חודש אייר סמכו בזה ע"ד הרדב"ז שחולק על מרן שאסר להסתפר בראש חודש, והרדב"ז מתיר, וכתב שכן הוא מנהג רוב העולם להסתפר בראש חודש אייר. וגם המהריק"ש בשו"ת אהלי יעקב (סימן צ"ח) התיר להסתפר בראש חודש אייר, ושני המלכים אמור רבנן בטעמא משום שיש צער בגידול השיער. וכוונתם מבוארת כי יען שהוא מנהג בעלמא יש להקל במקום צער, כיון דאשכחן מצטער פטור מן הסוכה, ולא נעלם מהם שזה הדין דוקא בסוכה משום תשבו כעין תדורו, ולא בשאר מצות עשה וכו'. ומד' הרדב"ז מוכח שלא היו נוהגים כצוואת רבי יהודה החסיד שלא להסתפר בראש חודש, ומה גם שכתב שכן נהגו רוב העולם, ש"מ שלא נהגו כצוואת רבי יהודה החסיד, וכו', ע"ש.

ובהא סליקנא, שבסתם ללא צורך אין כדאי לגלח אפילו ביום שישי, דפוק חזי מאי עמא דבר שמנהג החרדים לדבר ה' שמחמירים גם בגילוח הזקן, והוי מנהג, ובפרט שזה מוזכר בדעת מרן שאנו הולכים לאורו ושקיבלנו הוראותיו, ורק מי שקשה לו להמתין ויש לו בזה צער או הפסד או בושה או צורך גדול ניתן להקל.

שאלה י"ח

שאלה: הרבה מבני קהילתנו הקדושה עץ החיים נוסעים לחגוג את חג הפסח בארצנו הקדושה, ונפשם בשאלתם הולך וסובב בעניני יום טוב שני של גלויות, איך הדרך הנכונה לשמור את יום טוב שני של גלויות בארץ ישראל?

תשובה: הנה המשנה ברורה בסימן תצ"ו ס"ק י"ג בשם רוב האחרונים כותב שכן חוצה לארץ שבא לארץ ישראל, אם דעתו לחזור למקומו צריך לעשות שני ימים יום טוב. אמנם דעת הגר"ז (שם סי"א) שכן חוץ לארץ הנמצא בארץ ישראל ודעתו לחזור לארץ נוהג כדין ארץ ישראל, וכן מבואר בשו"ת חכם צבי (סי' קס"ז) שאין הדבר תלוי במקום מגוריו

אלא איפה הוא נמצא, ומכיון שהוא נמצא כעת בארץ ישראל אין צריך לשמור את יום טוב שני של גלויות, וכן כתבו עוד הרבה פוסקים. והגם שאנחנו לא תופסים כשיטה זו אלא כדעת רוב האחרונים שכן חו"ל בארץ ישראל שומר ב' ימים, הרבה משתמשים עם דעה המקילה הזו כסניף להקל.

ולענין להנות ממלאכה שאסורה ביום טוב שעשה ישראל למשפחתו, ודאי שמותר לבן חו"ל להצטרף, ואפילו לרמוז לו שהוא מעוניין בכך, וכגון שמותר לומר לו שאינו יכול לקרוא מחמת החושך או לומר שמפריע לו האור אם הוא לא אומר לו דרך ציווי, אבל לבקש ממנו לעשות לו מלאכה יש בזה ג' דעות האחרונים:

1) דעת מהר"י פארגו ומהר"י מולכו (הובא בברכי יוסף ס"ק ד) לאסור, וכ"ד שו"ת גינת ורדים ושו"ת דובב מישרים (ח"ג סימן פג), וכן נוטה דעת האגרות משה (או"ח ח"ד סימן ק"ז).

2) דעת הגרש"ז אויערבך (שו"ת מנחת שלמה ח"א סימן י"ט) להצדיק את העולם העובדים להקל בזה, כיון שמבואר בהלכות שבת סימן רס"ג סי"ז שמותר לאדם שקיבל שבת לומר למי שעדיין לא קיבל שבת שיעשה מלאכה בשבילו, ולכן גם כאן מותר ליהודי מחו"ל לבקש מיהודי הגר בישראל לעשות מלאכה בשבילו, וגם לשיטת המגן אברהם שלענין שבת הדבר מותר מכיון שיכל לא לקבל שבת ולכן מותר לבקש מאחר לעשות מלאכה עבורו, גם כאן אפשר להשתמש באותו רעיון ולומר, שיש בידו להחליט שהוא ישאר בארץ ישראל ואז יתחייב רק ביום אחד.

3) דעת הגריש"א (קובץ תשובות ח"א סימן נ"ד) שאין איסור לומר לבן ארץ ישראל לעשות מלאכה עבורו, ובלבד שיהא הדבר מצוה, אך בדבר חול אסור משום "ממצוא חפצך".

לענין נסיעה של בן חו"ל ביום טוב שני בישראל, דעת רוב הפוסקים להחמיר משום עובדין דחול, וגם יש בזה זלזול ביום טוב שני. כ"ד הגרצ"פ פרנק (שו"ת שאלי ציון תנינא ח"א סימן כח) ועוד.

ולגבי המנהג בזמנינו שבני חוץ לארץ הנמצאים בארץ ישראל עורכים מנין נפרד ביום טוב שני, וכדברי הב"י (שו"ת אבקת רוכל סי' כו) שכתב שנוהגים כן כיון שאין חשש שתצא תקלה על ידי כך, ביאר הגר"צ אבא

שאלו (יום טוב שני כהלכתו פ"ב הע' יג) שלא נאסר להם לערוך מנין לעצמם אלא בזמן שלא היו מצויים הרבה בני חוץ לארץ בארץ ישראל ביום טוב, אך בזמן הבי"ב ובזמנינו שנמצאים בארץ ישראל הרבה מבני חוץ לארץ, אין כל חשש בעריכת מנין לעצמם, כיון שמפורסם בארץ ישראל שנמצאים בה בני חוץ לארץ, והוסיף הגרש"ז אויערבך (שם), שכיון שבהרבה מקומות בארץ ישראל עורכים בני חוץ לארץ מנין ביום טוב שני ונתפשט הדבר מאד, ודאי שכבר אין חשש מחלוקת בזה, ואין להימנע מקיום מניין זה. ויש חולקים גם בזה, ולכן כדאי לעשות את המניין בחדר צדדי ולא בבית הכנסת עצמו.

שאלה י"ט

בענין כיבוס במכונת כביסה בחול המועד

שאלה: האם כיבוס בחול המועד ע"י מכונת כביסה נחשב כמו כיבוס רגיל שאסר מרן בסימן תקל"ד?

תשובה: איתא בגמרא (מו"ק פרק ואלו מגלחין דף יח ע"א), אמר רב אסי אמר רבי יוחנן: מי שאין לו אלא חלוק אחד מותר לו לכבסו בחולו של מועד, ומקשה רבי ירמיה ממשנתנו: אלו מכבסין במועד, הבא ממדינת הים, וכו'. ויש לדייק מכאן שרק אלו מותר להם לכבס, אבל מי שאין לו אלא חלוק אחד לא הותר לו לכבס. ומתרצת הגמרא שכוונת המשנה שמי שבא ממדינת הים מותר לו לכבס אפילו שני בגדים שמטונפים, וחלוק אחד מותר לכבס ללא קשר לזה.

ממשיכה הגמרא בענין כלי פשתן ואומרת, שלח רב יצחק בר יעקב בר גיורי משמיה דרבי יוחנן: כלי פשתן, שדרכן להטנף, מותר לכבסן בחולו של מועד. מתיב רבא ממשנה מטפחות שמנגבים בהן הידים, והן מאוסות. וכן מטפחות הספרים העשויות פשתן, מותר לכבסן במועד. ומדייק רבא: רק הני, מטפחות הידים ומטפחות הספרים, הנזכרים

במשנה, מותר לכבס במועד. אבל שאר כלי פשתן לא מכבסים במועד, ומוכח מהמשנה דלא כרבי יצחק בר יעקב גיורי שמתיר כל כלי פשתן. אמר ליה אביי לרבא, לעולם אכן כל כלי פשתן מותרים בכביסה במועד, אלא שכונת המשנה לומר שמטפחות הידים ומטפחות הספרים מותרים לכבס אפילו דשאר מיני. והיינו, שמטפחות הידים והספרים, גם אם הן עשויות מצמר, ויש טירחה רבה בכיבוסם, בכל זאת מותר לכבסם במועד מחמת טינופם, אבל כלי פשתן מותר מכל סוגי הכלים ולא רק מטפחות וכו'.

והנה רש"י מבאר שההיתר דלא נפיש טירחא, וכן כתב בחידושי הר"ן שמכיוון שאין בזה טירחה גדולה מותר לכבס את זה בחול המועד.

וקשה ע"ד רש"י והר"ן, שהרי הטעם הוא באמת שלא יכנסו כשהם מנוולים, וכמפורש לגבי אנשי משמר בדף י"ד ע"ש, ואיך יחלוק רש"י על טעם הגמרא.

ונלע"ד לבאר, דבאמת רש"י מבאר את דברי הגמרא שאמרה שאסור לכבס בחולו של מועד שלא יכנס מנוול, והביאור הוא שמכיון שכלי פשתן זה דבר שלא דורש זמן וטרחה, והדבר נעשה בנקל, אין לו מניעה לעשות זאת לפני החג, ובמקרה זה רבנן לא גזרו, כי אין לו נפקא מינה אם יעשה זאת לפני החג או אחרי, מכיון שאין זה דורש טירחא. אבל כלים אחרים שדורש טרחה וזמן, הוא יעדיף לעשות בזמנו הפנוי בחולו של מועד, ונמצא נכנס מנוול לחג. ושו"ר שכ"כ הערות הגר"י"ש אלישיב מו"ק, אבל נשאר בצ"ע.

והנה לפי פירוש רש"י שמסביר שמותר לכבס כלי פשתן משום שאין בזה טירחה, כך יהיה הדין גם במכונת כביסה, שמכיון שבמכונת כביסה הדבר דורש רק הכנסת הבגדים ולחיצה על כפתור, אין בזה טירחה של נקיון כביסה שבזמנם שהיה דורש יום שלם ועבודה פיזית קשה, ודווקא ביום ולא בלילה וכו'.

וגם לשיטת הרמב"ם יש להקל, מכיון שהגזירה הייתה בכיבוס רגיל והם התעצלו לכבס לפני החג וירצו לעשות זאת בחולו של מועד, אבל מכיון שהיום שמכבסים באמצעות מכונת כביסה שאין בזה טירחה, וגם מתכבסים בזמן קצר, לא גזרו בזה חכמים.

אלא שיש עוד כמה דעות בראשונים, שמהם נלמד שאסור להשתמש במכונת כביסה גם בימינו אנו, שלדעת הר"ש בן היתום איסור כיבוס בחול המועד משום טירחא יתירה ועובדין דחול (הובא באנציקלופדיה תלמודית חלק י"ג ע' רט"ז) ע"ש, ומכיון שהדבר הוא עובדין דחול, אין הבדל לכאורה איך הדבר נעשה אם בידי או ע"י מכונה, וכן היא דעת הנימוקי יוסף שהיתר כיבוס כלי פשתן בחול המועד שמתנפים מהרה וקלים להתכבס, ומשמע ששאר בגדים דלא מתנפים מהרה, אעפ"י שהכיבוס במכונת כביסה קל, אסור לכבס בגדים שאינם מתנפים מהרה, כ"כ לדייק הגאון חמדה גנוזה דף קצ"ג.

מ"מ מכיון שזה מחלוקת בדרכן, אפשר לסמוך על דברי רש"י והרמב"ם ולהקל לכבס בגדים ע"י מכונת כביסה לצורך המועד, כ"כ חמדה גנוזה הנז' ע"ש. ובפרט שהמג"א ועוד פוסקים הביאו את דברי הרמב"ם שכתב שהסיבה לאסור שלא יכנס אדם מנוול לחג, ומשמע שתפסו טעם זה כעיקר.

מ"מ לכאורה אין להקל, כי גם אם נשווה את כלי פשתן שמותר לכבסן למכונת כביסה, שבשתייהם אין טירחא לפי רש"י או שאין חשש שיכנסו מנוולים לחג במכונת כביסה לדעת הרמב"ם, מ"מ עדיין הרי בשו"ע כתוב כל כלי פשתן מותר לכבסן ולא נהגו כן והוה ליה דברים המותרים ואחרים נהגו בהם איסור אי אתה רשאי להתירם בפניהם, ובמגן אברהם ס"ק ה' כותב שאפילו התרה למי שנהג לאסור לא יועיל, משום שבאמת יש פוסקים הלכה כאביי ורבא, ואסור מן הדין ולכן אין לו התרה, ע"ש. ועיין מה שביאר מחצית השקל על דברי המג"א, וא"כ יוצא איפוא שאין מקום להתיר מכונת כביסה.

והנלע"ד לומר שיש הבדל גדול בין מה שאסרו כלי פשתן לבין מכונת כביסה, כי י"ל שבכלי פשתן לא כולם יודעים טיבו ויכולים להתבלבל בין זה לבין שאר בגדים, ולכן יש מקום להחמיר ולאסור, אבל במכונת כביסה אין את הבלבול הזה, והכל שוים בזמן ובטירחה, ושמא זה יותר קל מכלי פשתן שלא חל בזה המנהג שכתב מרן.

עוד י"ל ששמא אין בזה כלל פעולת כביסה, ורק לחיצת כפתור והכל בגרמא, ודומה להיתר לתת לגוי לכבס, כמו שכתב הרמ"א שם דכיון דמעיקר הדין שרי לכבס כלי פשתן נתפשט המנהג להקל ליתן לעכו"ם לכבס כתונת אחת מחוץ לבית, דאע"ג דכל מה שאסור אסור ג"כ ע"י

נכרי מ"מ בזה מקילין [א"ר בשם פרישה והובא בח"א]. וכמעין זה כתב הגאון הנאמ"ן שליט"א באור תורה סימן כ"ד ע"ש, וכן כתב בספר מגדל צופים (חלק ג' סימן ל').

ועל אף האמור יש מקום לדון ולאסור מטעם אחר, והוא משום "בטל טעם לא בטל תקנה" וכמש"כ הרמב"ם (הלכות ממרים פ"ב, הלכה ב). וז"ל בית דין שגזרו גזרה או תקנו תקנה והנהיגו מנהג ופשט הדבר בכל ישראל, ועמד אחריהם בית דין אחר ובקש לבטל דברים הראשונים ולעקור אותה התקנה ואותה הגזרה ואותו המנהג, אינו יכול עד שיהיה גדול מן הראשונים בחכמה ובמנין וכו', אפילו בטל הטעם שבגללו גזרו הראשונים או התקינו, אין האחרונים יכולין לבטל עד שיהיו גדולים מהם ע"ש. כלומר, הרמב"ם קובע כי ניתן לבטל את התקנה רק אם בית דין אחר שגדול מהראשון דן ומבטל בצורה רשמית את התקנה או הגזירה. הרמב"ם מדגיש שגם אם טעם התקנה בטל, התקנה קיימת כל עוד בית דין שגדול מהראשון לא ביטלה. ועיין בראב"ד שחולק על הרמב"ם, ועיין ברידב"ז מה שמיישב.

והרא"ש בביצה (א, ג) כתב "דבר שנגזר במנין חכמים ואירע דבר שהוא ידוע שהגזירה בטילה, כגון שידוע מאיזה טעם נגזרה הגזירה ואותו הטעם בטל לו, וא"כ ראוי היה שתבטל גם הגזירה ממילא, אפילו הכי אינה בטילה עד שנמנו עליה חכמים והתירוה. ודוקא כשנגזרה הגזירה בלא זמן אלא שהיה ראוי שתבטל כיון שבטל הטעם שבשבילו נגזרה הגזירה. אבל אם הטיילו זמן לגזירה ועבר הזמן בטילה הגזירה ואינה צריכה היתר במנין". והנה הרא"ש כאן מחלק בין תקנה שהוגבלה מראש בזמן ובין תקנה כללית.

אמנם במקום אחר הרא"ש מביא חילוק אחר בענין לבישת ציצית מפשתן (כלל ב סימן ח) וכותב "אבל בזמן הזה, שאין לנו תכלת ואין לנו היתר כלאים בציצית כלל, לא שייך למגזר כלל, דלא שייך לדמותו לדבר שנאסר במנין דאין לו היתר אלא ע"י ב"ד הגדול ממנו בחכמה ובמנין, דכיון שטעם האיסור ידוע, אם נתבטל הטעם בטל האיסור ממילא, דהיתר ביצה אין הטעם ידוע כ"כ לעולם שיהא ההיתר תלוי במה שתקן שיהו מקבלין העדות כל היום כולו, וכיון דהשתא לא שייכא הך גזירה, שרי ממילא". וכאן הרא"ש כותב במפורש כי בתקנה שטעמה ידוע לכל, במקרה שהטעם בטל - גם התקנה בטלה, וההיתר מתבצע ממילא גם ללא היתר מפורש שניתן על ידי בית דין.

ובספר קצות השולחן חלק ז' כתב וז"ל: עיין בתורת חסד להגאון מלובלין ז"ל תשובה ארוכה בענין גזרת חז"ל אם כשבטל הטעם בטל הגזרה, ובאות ו' הביא תשו' הרא"ש שיש חילוק בין היכא שטעם האיסור ידוע דבזה כשבטל הטעם בטל האיסור, משא"כ היכא שאין טעם האיסור ידוע כ"כ דאז אף כשבטל הטעם לא בטל האיסור וצריך מנין אחר להתירו, והסביר זה משום דאינשי לא מסקי אדעתיהו שגזרה זו תליא בטעם זה, ואם נתיר להם עכשיו יבואו להתיר זה אף במקום שיהיה שייך אותו הטעם של הגזרה, והביא דברי התוס' ביצה הנ"ל וכ' ע"ז דהתוס' ס"ל דבגזרת אין מטפחין ואין מרקדין הוי טעם הגזרה ידוע שמא יתקן כלי שיר, ומשו"ה עכשיו שבטל הטעם בטל האיסור ממילא, וסיים שם וז"ל ועתה מי מאתנו יעיז בדעתו לשקול בפלס שכלו איזו גזרה חשיב הטעם ידוע שלא יצטרך מנין אחר להתירו, ואין לנו אלא דברים מפורשים בדברי הראשונים שהטעם ידוע והותרה הגזרה ממילא כשנתבטל הטעם עכ"ל, ולפ"ד גם איסור רפואה בשבת י"ל דאין הטעם ידוע שאסרו משום שחיקת סמנים, וצריך מנין אחר להתירו, אבל באות ה' כ' עוד חילוק דאם היכא שמתחלה וראשית הגזרה חילקו בדבר והוציאו מן הכלל אותן שאצלם לא שייך טעם הגזרה שלהם, בזה אם אח"כ נתבטל הטעם לגמרי בטלה ג"כ הגזרה, ולפ"ז באיסור רפואה בשבת שבתחלת הגזרה הוציאו מן הכלל רפואה שאינה ניכרת כגון אוכלין ומשקין, ובגמ' (שבת קח ע"ב) שורה אדם קילורין מע"ש ונותן ע"ג עינו בשבת, ופירש"י כיון דאצרכוה לשרותה מע"ש איכא היכרא וליכא למיגזר, הרי דבאופן דאין חשש משום שחיקת סמנים לא גזרו. ובגמ' (עירובין קב ע"ב) מחזירין רטיה במקדש אבל לא במדינה, וכ' התוס' פי' בקונטרס גזירה שמא ימרח אבל לשחיקת סמנים ליכא למיחש כיון דמאתמול היה עילויה, הרי דלא גזרו היכא דליכא למיחש לשחיק"ס, ושפיר י"ל דבזה"ז דאין בקיאיין בשחיקת סמנים בטל האיסור ממילא. (והבי' סי' של"ט כ' בטעם התוס' דאין בקיאיין לתקן כלי שיר, דאין צריך מנין אחר להתירו משום דלא שכיח ודמי למים מגולים דשרי לפי שאין נחשים מצויין, והתנו"ח הנ"ל דוחה דבריו, אבל גם ברמ"א סי' של"ט כ' דמלתא דלא שכיח הוא, והט"ז שם הסכים לזה, ועי' שד"ח כללים מע' דבר, ולפ"ז גם שחיקת סמנים האידנא מלתא דלא שכיח הוא, וא"צ מנין אחר להתירו).

ממשיך הרב קצות השולחן וכותב דמ"מ יש לפקפק בזה בכל זה דאע"ג דאין אנו בקיאים בשחיקת סמנים, אבל יש לומר שנמצאים מקומות בעולם, שעדיין מעשה אבותיהן בידיהם לטפל ברפואות ביתיות ושוחקין בעצמם הסמנים, וכיון שהטעם לא בטל לגמרי, י"ל דעדיין הגזרה במקומה עומדת, וכמ"ש התו"ח הנ"ל דגזרת שמא יעבירונו לא בטל אע"פ דאין לנו רה"ר בזה"ז, לפי שסו"ס נמצא מקום בעולם שיש שם רה"ר, ומ"מ לא דמי לרה"ר, דרה"ר הוא דבר שאינו בטל מן העולם, ובזמננו בערים הגדולות ששם מרוכזים קהל גדול ודאי יש רה"ר, אבל שחיקת סמנים הולך ובטל מן העולם עם התקדמות הרפואה ובתי המרקחת שבכ"מ שהם נמצאים אין היחידים עוסקים ברפואות משלהם. ויש לעשות סניף מסברא זו, כגון היכא דנחלקו הפוסקים יש לצרף הסברא להיתרא. וכן יש אנשים בעלי ספקות שאע"פ שיש להם צער גדול אינם יכולים להחליט בעצמם אם כל גופם נחלש מזה או שלא הגיעו לחולי כל הגוף, יכולים לסמוך להיתר רפואה בזה"ז דלא שייך כ"כ חשש שחיקת סמנים כנ"ל. אבל במיחוש בעלמא דלכו"ע אסור ברפואה אין להתיר גם בזה"ז, ע"ש.

ולענ"ד יש לדמות נד"ד של מכונת כביסה לדין שחיקת סמנים לשיטתו של התורת חסד, שמכיון שחכמים חילקו בדין כיבוס בין סוגי האנשים (אלו שיכלו לכבס את בגדיהם לפני החג ואלו שלא יכלו כגון הבאים ממדינת הים וכו') וסוגי הבגדים (בגדי ילדים וכלי פשתן וכו'), אם כן הטעם מבורר שהוא קנס כדי שלא יכנסו מנוולים לחג, ובמכונת כביסה אין טורח וממילא אין את החשש הזה. וכמו כן אין הרבה אנשים שמכבסים בידיהם וזה הולך ובטל מן העולם.

אלא שכל זה לא יועיל די הצורך לספרדים הנוהגים לפי דעת השולחן ערוך בסימן של"ט סעיף א, שכתב שאין מספקין ומרקדין בשבת, ותשובת הקצות השולחן שמיקל בשחיקת סמנים מתבסס ע"ד הרמ"א המיקל בזה שכתב דאין אנו בקיאים בעשיית כלי שיר וליכא למגזר שמא יתקן כלי שיר דמילתא דלא שכיח הוא.

וכבר כתבו גדולי ישראל להחמיר בזה, חוץ מבגדי ילדים לצורך, או בגדים שהם צמודים לגוף ומזיעים. וראה לגאון הנאמ"ן באור תורה סימן ל"ח שכתב דבריו הלכה ולא למעשה אם לא יסכימו עימו חכמי ישראל. וראה בשו"ת יבי"א ח"ג חו"מ סימן ז.

Teshuvot in English

Speaking While Searching for Hametz

Maran Shulhan Aruch writes (432:1) “And [one] should be careful not to talk between the berahah and the starting of the checking [for hametz]. It is [also] good not to talk about irrelevant things until he finishes the whole checking, in order that he concentrate to check all the places they bring in hametz.” The Magen Avraham writes (ibid. 3) that if he speaks about things that do not regard the checking, he needs to make the blessing again. Similar to what Maran Shulhan Aruch wrote (167:6) in regard to making blessings on food, he should eat immediately and should not talk between the berahah and eating. If he talked, he needs to make another berahah, unless he spoke regarding the thing he was making a blessing on. For example, he made a blessing on bread and before he ate it, he said, bring salt or relish i.e. things that are eaten with bread, or he said give this to so and so to eat, give food to the animal, and in similar cases he will not make another blessing.

There is support to ask according to this, why did Maran write here in regard to Pesah only in a language usage that he should be careful, and did not write that one may not talk or that it is forbidden to talk between the berahah and the checking? Especially if he talked, he needs to make another berahah, because even in regard to talking between the blowings of the shofar, Maran writes that if he spoke he doesn't need to make another berahah; and still he writes that he should not speak. If so, here even more so he should write in a language of prohibition.

Later I saw in Emet LeYa'akov (by the Gaon Rav Yakov Kamenetzky) that he answers, that the intention of Maran was that one needs to be careful between the berahah and the checking, even talking about matters pertaining to the checking, because one must be careful ideally, like what Maran wrote in siman 167:6. It also seems apparent from what it wrote afterwards "it is good not to speak about irrelevant things," it can be inferred that until now even things that are relevant to the checking are prohibited, consult *ibid*.

It seems correct to explain that the intention of Maran in his wording which he wrote in a language usage of carefulness, is not just ordinary carefulness, rather his intention is excluding the fact of it being prohibited; a person needs to pay attention during cleaning. Because, it is not a common place for people to be careful with regard to this. This is also implied in the language of Maran (431:2) that he writes, “therefore, every person should be careful not to start with any work nor to eat, until he checks”. This is in a case that there is a reason to be careful because people have a tendency to talk or to forget, therefore, Maran writes in a language usage of carefulness and it would be still forbidden. This is also implied from Maran in Hilhot Shabat (320:20) where he writes in the name of other opinions that “one needs to be careful not to touch with his colored hands on his clothing” etc., because of the melahah of coloring on shabbat. Also, in siman 328:48 he writes, “it is forbidden to place an article of clothing on a bleeding wound because the blood will color it.” If so, Maran wrote in language of prohibition, and he wrote in siman 320 in a language of carefulness because that is the regular way of people

to do as such on weekdays without paying special attention. Therefore, Maran wrote in a language of carefulness and it would still be forbidden. Look at Shut Ish Matzliach (Vol. III, #17), it is also implied from siman 254:4 in regard to covering for Hatmanah. , in siman 315:12 in regard to one who tilts a curtain that he needs to be careful not to make a tent because of the melahah of Building and in siman 340:4.

According to this it is obvious why Maran wrote here (432:1) in a language of checking carefully. Because sometimes there is a space of time between the berahah and the checking and without paying attention he will come to talk etc. By extension Maran wrote that if he talks about things pertaining to the checking after the fact he does not need to make another berahah. But if he talked about things that do not pertain to the checking he needs to make another berahah.

Although the Gaon Rav Ovadia Yosef z”tl writes in his book Hazon Ovadia (Shabbat Vol. V, page 16) brings from Maran HaChidah who writes in Mahzik Berahah(630:1) that the language usage of

“[one] must be careful” implies that it is not from the letter of the law. Rather it is just a mere warning of carefulness. Even though Maran himself (in 328:48) writes that one who’s wound is bleeding it is “forbidden” because the blood will color it, it seems the language usage of “forbidden” here is not to be read exactly. We find in many places that the language usage of “forbidden” is only in regard to acting piously. For example it is written Masehet Ta’anit(11a), “It is forbidden to have marital relations during years of famine”. Tosafot comments that it is not actually forbidden, rather a person should conduct himself with piety. In a similar case, the Ritva comments on (Megillah 28a): “Let it come to me”, i.e. may I be rewarded because I never partnered with a Cuti [a Samaritan]. Even though they said in Sanhedrin (63b) that it is forbidden to partner with a Non-Jew, because perhaps he will need to swear and he will swear in the name of the non-Jews’ idol, and the Torah says “they should not be heard from your mouth”(Shemot 23:13)[referring to swearing with the name of an Idol]. It seems that over there it is not talking about a real prohibition; it is only an act of piety [not to have a partnership with a Non-Jew].

Similarly, we find in Bava Metzia (75b), it is forbidden to lend money without witnesses. This is also explained, in the Ran (the end of the first chapter of Avoda Zara), in the name of the Ramban, that it being assur to make a partnership with a Non-Jew, is not talking about a real prohibition. Since it is not a prohibition even from the Rabbis, the prohibition of “a person may not place a stumbling block before a blind person” i.e. causing an individual to sin is not a concern. Since it is possible that Noahides are not warned to avoid vowing in the name of a Non-Jew, it is a general act of piety [not to have a partnership with a Non-Jew]. This is why it is written in Megillah (28a), “Let it come to me” i.e. may I be rewarded because I never partnered with a Cuti. The Nemukey Yosef writes similarly in the end of chapter Arbaha Mittot. Tosafot similarly writes in Bechorot (2b) in the name of Rabbeinu Tam. In Eliya Rabbah (4:11) he writes, from the language of forbidden is not a proof [that it is prohibited] because in siman 2 he writes that in regard if he was married it is forbidden [this is a different case brought as a proof], and the Bet Yosef in regard to that case writes that it is an act of piety [and is not prohibited] etc.

However, when we are talking about the language uses of Maran in many places, it is implied that carefulness is really a prohibition.

Checking for Hametz with a Flashlight

Question: Is one allowed to check for hametz with a flashlight instead of a candle?

Answer: See what we wrote with HaShem's help in Shut Minhat Eliyahu (Vol. I, page 138) with regard to electric lights and also in regard to turning on electric light bulbs for Hannukah (page 245).

In regard to our case Maran Shulchan Aruch writes (433:2) “[one] may not check [for hametz] with a torch, rather [he should check] by the light of a candle. Neither with a candle of forbidden fat, nor of permitted fat, nor of oil. Rather with a candle of wax.” The Levush explains (seif 2 ibid.) that we do not check for hametz with a torch because a person is not able to

bring it into holes and cracks. He is also afraid that maybe it will burn down the house, his heart will be disturbed, and therefore he will not check well. He should not check with a candle of forbidden fats because he is afraid it might drip on kosher vessels. He also should not check with a candle of kosher fat because he is afraid it might drip on milk. He also should not check with a lantern of oil because he is afraid that it will drip on clothing. He is also not able to check holes and cracks [for hametz], because it will extinguish when tilted too much, and by extension he will not check well. Therefore, we only check with a candle of wax. It must be a single candle and not doubled, even if it is braided it is considered a torch, and he will be afraid of his house burning down. Therefore, a person may not check with it.

All the worries that were mentioned do not apply to a flashlight that shines well. Furthermore, there is no worry that it will drip on vessels, and there is no worry that it will burn his house down. Also, other reasons that are brought in the gemara (Pesachim 8a) that a torch has its light behind it, or that a torch flickers (stops and jumps always: Rashi ibid.) are not

applicable at all to a flashlight that its light is good and lights up well.

Also, even according to what the Magen Avraham wrote (433:4), that it is forbidden to check for hametz with the light of the sun, if there is a window making an interruption, it doesn't apply in our case as it explains in the sefer Daat Torah Hilchot Shechita (#11:3 and also brought in Chok LeYisrael waltz) that this only applies in their times that their glass was not translucent and clean. But in our times, we can be lenient in regard to checking for hametz. According to this it is permitted to use a flashlight. A further explanation says that since the glass is part of the lightbulb itself it must be made for the benefit of the candle, however, in regard to the glass of a lantern, it is not a part of the candle therefore it is like an obstruction. Maran Yabia Omer also writes this in his conclusion (Vol. 4, #40).

In Shut Or Litzion (Pesachim 77), he brings that there is still room to be doubtful in regard to using a flashlight, because of what the gemara (Pesachim 7b) that we learned that you need a candle for bedikat

chametz, because we learn out finding from finding and finding from searching, searching from candles, and candles from the verse that states “A man’s soul is the candle of G-d searching all of one’s innards” (Mishlei 20:27). Look in the gemara there, that it expounds on ibid. and on 8a ibid. If so, it is possible that there is a strictness that the checking should only be with a candle, and it is possible that in regard to a flashlight it is not effective, and we want only a candle that has a wick. The reel that is found inside of the flashlight is not considered like a regular wick inside of a candle because it doesn’t light. Rather it has a fire and doesn’t go out. If so, it is possible that we should not add more than what is written. More contemplation is needed. Therefore, somebody who doesn’t have a regular candle should check with a flashlight. However, since in doubt he should not make a blessing on the checking. Consult over there.

And in simplicity according to the ones that say that a flashlight is meant for the same matter and purpose [of a candle]. Because “the candle of G-d” is a metaphorical usage, and an example. Therefore, there is not an obligation to use a real candle. There is more

to elaborate in [regard] to this, look what was written in Minhat Eliyahu (Vol. I page 245).

The conclusion of Maran Yabia Omer that was mentioned above is, that in a situation of necessity that it is hard to attain a wax candle. There is room to permit the checking by the use of a flashlight, or an electric lantern that is possible to move and to bring it into holes or cracks to check properly. Nevertheless, in a case that it is possible, it is correct to heed to the understanding of the Magen Avraham and the Aharonim that come after him who hold that glass obstructs in our case. Therefore, it is proper to check with a wax candle which is the best mitzvah and good for checking. Like what is written in Orhot Haim (Hilchot Hametz:8) in the name of the Raavad. Particularly because it is a mitzvah that is done year to year it is fitting to perform it without any doubts, with awe and love like the law states.

It seems correct to add to this, that in our times there are houses with closets full of clothing and mats everywhere. There is a great worry one will not check for hametz as required, whether it is because he

is afraid it will burn clothing or it will dirty them. There are many types of dangers, particularly regarding homes in America, that are all made of wood. In such cases for sure it is ideal to check with a flashlight. I also saw that they wrote like this in the name of HaGaon Rav Aharon Kotler z"tl. HaGaon Rav Moshe Feinstein and HaGaon Rav Yaakov Kamenetzky similarly wrote like this. Therefore, it is proper to fulfill all the opinions and to make a blessing first on the candle since chazal established it like so, and also to heed to the words of the Magen Avraham and the Or Letzion that was mentioned. He should check a little with this i.e. the candle and afterwards check for the chametz with a flashlight. Then he will continue to his car in which he will make sure to check with a flashlight.

Why do we call Shabbat HaGadol such?

Question: The Shulchan Aruch writes (Orah Haim 430): “[the] Shabbat before Pesach is called Shabat HaGadol” (The Great Shabat). What halachic turnout

results from this law? It is not the way of the Shulchan Aruch to bring a matter that does not pertain to Halacha.

Answer: In simplicity there is room to say that there is really a halahik application, which is to remember the miracles that Hashem performed. Especially on this Shabat one should spread the miracle and to thank Hashem. The responsa Bet David writes similarly (#162). It is brought in Hazon Ish page 30 and from the Hida in Machzik Beracha (#430:2) that “[the] custom of the careful ones in mitzvot is that instead of saying “Shabbat Shalom Mevorach” like other Shabbatot, they say “Shabbat HaGadol Mevorach”.”

However, it is possible to explain it in a different way, according to the She’elot HaBach that writes, that the world is surprised why is the Shabat associated with the miracle which was on Shabbat, and not the tenth day of the month [because many times Shabbat HaGadol does not fall on the tenth of Nisan]. He says, I received that the reason is, because on the tenth day of Nisan the Jewish people went up from the Jordan River. If they would associate the miracle of the

Korban Pesach with the tenth day of Nisan and they would call the tenth day of Nisan “the big day”, people would make the mistake of saying that because they went up from the Jordan it is called big and not because they were saved from the Egyptians when they were bringing the Korban Pesach. Therefore, they associated it with the Shabbat. Since, it was known that their ascension from the Jordan was not on Shabbat, rather it was approximately 4 decades after the miracle of the Korban Pesach. Look over there. However, it is possible to settle it also according to what is written in Sefer Zehut which he writes, the reason why the Shabbat before Pesach is called the great shabbat, is because it is the time for the redemption that is going to come. It amasses the merits of all the Shabbats from the year that all of the Jewish people kept and it becomes one, to ask mercy and favor for the redemption, which, is dependent on the keeping of the Shabbat like chazal say (Shabbat 118b) had Bnei Yisrael kept two Shabbats we would have been redeemed as the verse says, a person should not go from his place etc. This pasuk is referring to Shabbat. Meaning he returns each thing to its place and also all the worlds are elevated (in spirituality) and it is fitting

that Am Yisrael return to their place and their cause, like in the times of old. Look over there. Therefore, the end outcome is that it can only be on Shabbat, Shabbat "HaGadol" in order that we should remember that through Shabat the redemption will come.

Matzah made of grains other than wheat for those who suffer from celiac

Question: Can someone who has celiac disease, or another disease that prevents them from eating matzah made of wheat, use matzah made from other types of grain on Pesach?

Answer: The Shulchan Aruch in Siman 453 Seif 1 lists the grains that we fulfill our matzah obligation with. They are: wheat, barley, spelt, oats, and rye. The Rama quotes the Maharil who says that lechat'hila the custom is to make it with wheat. The Mishnah Berurah explains this custom and says that since wheat is something that most people like and use, using wheat is the best way to fulfill the obligation to eat matzah on

Pesach. However, if one doesn't have wheat, they can choose whatever they want from the other four grains because we want them to enjoy it. Similarly, the Levush says that a person should use wheat because this is the chosen species and the first on the list above.

Another reason that one should only use wheat, as opposed to other species, is that the other grains become leavened more quickly than wheat. Based on this reason, if a person cannot eat wheat flour, they should be very careful to shorten the time it takes to make the matzah. Otherwise, it could become leavened. (See also the Mishnah Berurah on Shulchan Aruch in Siman 453 Seif 5 where he says that there is a concern with barley when it is soaked in water before it is ground, and based on that, we are even strict not to allow wheat if it is soaked in water before it is ground. But otherwise there would be no difference and you would be allowed to use all five types of grain listed.)

The Minhat Yitzhak in Volume 9 Siman 49 states that sick people who cannot eat wheat are not allowed to have matzah made with any other grain because all of the examples in the Shulchan Aruch talk about wheat

and not barley. There would be a need to compose a new Shulchan Aruch to discuss all the laws of barley because it becomes leavened more quickly while making it than wheat. Therefore, it cannot be used even for sick people.

However, there are a few issues with this conclusion. First, the Shulchan Aruch himself wrote about all five grains. If there was a problem with them, he would have mentioned that just as he warned us in Seif 5 not to use grain that was mixed with water before grinding.

The second reason is that all the poskim who explain the custom of using only wheat, say so because of doing the Mitzvah in the best way possible since wheat is at the top of the list and most people like wheat. However, if a person cannot eat wheat because it would make them ill, they can use other grains on the list. This is the conclusion of most poskim: to allow people who have health problems with wheat to use one of the other four grains as long as they are careful with the procedure of making the matzah.

Some argue and say that there is another issue with using other species besides wheat: we are not sure that the names of the grains listed are the same as they are today. However, this approach was rejected by the majority of poskim.

Finding chametz on Pesach

Question: What should someone do on Chol Hamoed Pesach if they find chametz in their house or see chametz lying in the middle of a street or sidewalk where it can be crushed, and thus be disrespectful to the food?

Answer: The Shulchan Aruch says in Siman 446 that if a person finds chametz in their house on Chol Hamoed they should immediately get rid of it. The Mishnah Berurah in Siman 445 says that the best way to get rid of it is to burn it, but since we already recited the bracha of Be'ur Chametz before Pesach, we should not recite it again and just burn it without a bracha.

HaRav Frank points out that there is an issue that since we already sold our chametz to a non-Jew before Pesach, all chametz in our possession belongs to them, and we cannot burn something that isn't ours. Therefore, he says that we should place the chametz with the rest of the chametz that was sold to the non-Jew.

However, many poskim argue that we must burn the chametz since the non-Jew doesn't care about it. They only paid a token sum for the chametz. All the poskim agree that if something became chametz on Pesach itself, that was not included in the sale, it should be burned.

However, what happens if we find a piece of chametz on Yom Tov and not Chol Hamoed? Then, one should cover the chametz from view because we don't want you seeing it and perhaps eating it. Once covered, you should wait until nightfall after Yom Tov, and burn it.

You can also ask a non-Jew to dispose of the chametz for you by flushing it down the toilet. The Mishnah Berurah says that the custom is to cover it and wait

until nightfall for Chol Moed. This is because we don't necessarily trust the non-Jew to dispose of it properly and the non-Jew might decide to eat it rather than destroying it.

The Magen Avraham says in Baba Metzia 23 that when you see chametz on the floor, you can't leave it there. You must pick it up because you are not allowed to leave food lying on the floor. It's a disrespectful way to treat food.

The Magen Avraham adds that if you see chametz lying in the middle of a street or sidewalk where it might be crushed, you are not allowed to pick it up because by picking it up, you are acquiring the chametz on Pesach. However, you can use your foot to move it to the side of the road or sidewalk. This way, you can deal with the situation without acquiring the chametz. Another option is to hold the chametz lower than 3 tefachim (about 10 inches) from the ground when you carry it, but many poskim argue with this approach. They say that you can only carry the chametz in order to burn it.

Therefore, you should not touch the chametz, even with your feet, even if that chametz is lying in the middle of a street or sidewalk where it can be crushed. You don't have the obligation to stop the disrespect of the chametz because on Pesach chametz is like dust to you.

Dedicated Le'Iluy Nishmat

Rosah bat Shilah & Rachel z"l

Helen bat Shilah & Rachel z"l

Avner ben Shilah & Rachel z"l

by our dear president and his wife

Ray and Gloria Morris

We thank them for their generous donation.

Dedicated Le'Iluy Nishmat

**Lieba z"l bat Abba
David**

by our student
~ Gavriel Joran and his family ~

We thank them for their contributions to this
work.

**Dedicated to the Hatzlacha, Briyut,
and Beracha of**

Shira Leah bat Devorah

&

Aharon ben Avraham

our parents who dedicate their lives to our Torah
study every day, and whom without them, we
would not have been able to be a part of this book

~ Yitzchak Meir & Ariel Yisrael Reichman ~

Dedicated to the Refuah Shlemah of:

Asher ben Mazel

Liba Shaindel bat Chava Sachs

Gershon ben Sara

Dvorah Shahala bat Sarah Parvin

Chava bat Esther

Jacob Krief - Yacov Gideon ben Miriam

Lita Greenberg - Tzvia Sarah bat Golda

Linda Balavram - Emmunah bat Sara

Sara Shifra bat Yehudit

Sharona Bella bat Malka

Yosef Daniel ben Feige

Leah Chava bat Shayna

Gittel bat Leah

Albert ben Miriam

David ben Mazal

Michal Orah bat Aliza

Ilan Daniel ben Nisha Nancy

Dedicated Le'Iluy Nishmat

**Refael ben Moshe
HaLevi z"l**

Dedicated Le'Iluy Nishmat

Shalom and Simcha

Ben Chaim z"l

by R' Micha Ben Chaim.

We thank him for his donation.

Dedicated Le'Iluy Nishmat

Yehudah ben Mazal
zt"l

The greatly missed grandfather of Rabanit
Tal and the father of R' Yosi HaLevi.

Dedicated Le'Iluy Nishmat

Menashe ben Varda z"l

The dear father of our congregant and friend, Oz Bar

Eliyahu ben Ze'ev z"l

Our sorely missed friend, Eli Bishburg z"l, the husband of our dear friend, Mrs. Chana Bishburg

Reuven ben Shaindel z"l

The dear father of our congregants and friends, Steve and Daniel Lipstein

Sarah Leah bat Shifra z"l

Our dearly missed friend, Sari Shalmon z"l, the wife of our congregant and friend, Doron Shalmon

Dedicated Le'Iluy Nishmat

Rachel bat Tovah z"l

&

Yechezkel ben Sarah z"l

The dear parents of our congregant and friend, R' Goel
Hakakian

Zalman ben Simah z"l

The dear father of our congregant and friend, Eliran
Gluzman

Yehudah ben Mordechai

z"l

The dear father of our congregant and friend, Aaron
Epstein

Dedicated Le'Iluy Nishmat

**Rachamim ben Yocheved
z"l**

&

Rachel bat Ja'anah z"l

The dear father and mother of our congregant and friend,
Aryeh Levi

**Naftali Yosef z"l ben
Chaim Yonah**

The son of our congregant and friend, Dr. Chaim Analek

Sarah bat Mazal z"l

The mother of our congregant and friend, Moshe Mortov
We thank him for his donation
